

OPBRENGSTEN VAN JONGERENCATECHESE

ISBN 978-94-6369-022-5 (proefschrift)
ISBN 978-94-6369-017-1 (handelseditie)
© 2018 Hans Meerveld
Vormgeving: Buijten & Schipperheijn

Opbrengsten van jongerencatechese

Een kwalitatief empirisch onderzoek
in vier protestantse geloofsgemeenschappen in Nederland

Outcomes of youth catechesis

A qualitative empirical research
in four Protestant congregations in the Netherlands
(with a summary in English)

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor in de godgeleerdheid
aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam – Groningen,
op gezag van de rector, prof. dr. M.M. Jansen,
ingevolge het besluit van het college voor promoties
in het openbaar te verdedigen te Amsterdam
op maandag 5 november 2018 om 15.45 uur

door

Johannes Meerveld
geboren op 16 maart 1951 te Groningen

Promotor: Prof. Dr. M. Barnard
Co-promotor: Dr. A. de Kock

Voorwoord

In november 2010 kwam mijn inmiddels helaas overleden collega Jaap Modderman naar mij toe met de vraag namens Jos de Kock van de PThU of ik iemand wist die wilde promoveren op een onderzoek naar catechesepraktijken. Binnen een dag wist ik dat ik het zelf was die dat graag wilde. Catechese was al decennia lang mijn aandachtsveld en nu kreeg ik de kans om te onderzoeken hoe zinvol catechese voor jongeren is. Met enthousiasme ben ik eraan begonnen en eigenlijk is dat enthousiasme op de achtergrond steeds aanwezig geweest, al was de weg om het doel te bereiken zwaar en moesten er nogal wat tegenvallers verwerkt worden. Maar nu het werk af is, ben ik dankbaar dat de energie om door te zetten is gebleven en dat ik een bijdrage mag leveren aan het gesprek over het nut van catechese.

Mijn dank gaat uit naar de instellingen die deze studie door middel van een duaal traject mogelijk hebben gemaakt, de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam-Groningen en de hogeschool VIAA te Zwolle.

Vanuit de PThU hebben dr. Marcel Barnard, hoogleraar praktische theologie en liturgiewetenschap als promotor en dr. Jos de Kock, universitair docent praktische theologie (educatie en catechetiek) als copromotor mij het hele traject door begeleid. Ik dank hen voor de feedback op de geschreven stukken en de adviezen voor de studie. Het resultaat is ook hun werk.

Mijn dank gaat verder uit naar de catechisanten en catecheten die zich hebben laten bevragen en in de interviews veel over zichzelf in relatie tot kerk en geloof hebben verteld. Het was soms heel ontdekkend om van die kanten te kijken naar wat er gebeurt in de context van de catechese.

Er zijn verschillende mensen die in allerlei stadia mondeling of schriftelijk gereageerd hebben op geschreven teksten. Dat geldt voor collega's van VIAA, met name Henk Geertsema en Jaap Modderman, maar ook voor de anderen van de afdeling theologie. Als ik ergens vastliep, zagen zij altijd wel weer een opening. Steun heb ik ook ontvangen van mijn collega's van de sectie praktische theologie van de Theologische Universiteit in Kampen, die meeleeften en teksten hebben besproken. Kees de Ruijter heeft, toen hij al met emeritaat was, nog eens het geheel geëvalueerd.

In de sectie praktische theologie van PThU en in het Onderzoekscentrum voor Jongeren Kerk en Cultuur (OJKC) heb ik de resultaten mogen presenteren en ook daar kreeg ik waardevolle opmerkingen. De inbreng van deze kringen hebben mij erg geholpen.

De puntjes op de i werden gezet door Bas en Sybrich Nap, die de teksten taalkundig hebben gecontroleerd.

Vaak is door mensen, meestal met een blik van onbegrip, iets gezegd in de sfeer van: waar begin je nog aan als je al tegen je pensioen aanzit? Zelf heb ik dat nooit als een bezwaar

gezien. Ik wilde na veel werk op het gebied van de catechese zelf ook graag weten wat de opbrengsten van catechese zijn.

Iemand die in alle fasen en in alle stemmingen er steeds voor mij was, is mijn lieve vrouw Hennie. Samen met onze kinderen en hun partners en onze kleinkinderen heb ik een thuisbasis, die voor mij meer betekent dan ik kan verwoorden en ook in mijn promotie-traject onmisbaar is gebleken.

Mijn hoop is dat mijn studie bijdraagt aan het nadenken over het proces dat in Psalm 78 beschreven wordt. Daarin wordt genoemd dat bij de wisseling van de generaties het goed is om het verhaal te vertellen over de machtige daden van de Heer, met als doel dat de nieuwe generatie Hem kent, in Hem vertrouwt en zich houdt aan Zijn geboden.

Inhoud

1.	Inleiding	12
1.1.	Aanleiding	14
1.2.	Probleemstelling	16
1.3.	Doelstelling	17
1.4.	Vraagstelling	18
1.5.	Korte introductie van de vier onderzochte catechetische praktijken	19
1.6.	Oriëntatie op verwant onderzoek	20
1.7.	Begrippenkader	27
1.8.	Methode van onderzoek	27
1.9.	Positionering van het onderzoek	29
1.10.	Relevantie	29
1.11.	Opbouw van het proefschrift	30
2.	Theoretisch kader	32
2.1.	Inleiding	34
2.2.	Begrippen	35
2.3.	Plaats van catechese in de godsdienstige opvoeding	36
2.4.	Typering van de onderzochte catechisanten	37
2.5.	Catechese en culturele en kerkelijke context	39
2.6.	Vergelijking met levensbeschouwelijke vorming op scholen	41
2.6.1.	Vergelijkbare trend	42
2.6.2.	Monoreligieus versus interreligieus	44
2.7.	Geloofsleren	46
2.7.1.	Ontstaan van geloof	46
2.7.2.	Invulling van wat geloof concreet is	48
2.7.3.	Catechese en geloofsleren	49
2.8.	Opbrengsten	51
2.8.1.	Werkelijke opbrengsten	51
2.8.2.	Gewenste opbrengsten	52
2.9.	Leertheorie	54
2.9.1.	Voorbeelden van opbrengsten van de catechese	55
2.10.	Inrichting van de leeromgeving	56
2.11.	Rol van de catecheet	58
2.12.	Evaluatie	60

3.	Onderzoeksdesign	64
3.1.	Inleiding	66
3.2.	Onderzoeksinstrumenten	66
3.2.1.	Eisen aan de onderzoeksinstrumenten	66
3.2.2.	Keuze van de onderzoeksinstrumenten	67
3.2.2.1	Learner report	67
3.2.2.2.	Interviews	71
3.2.2.3.	Observatie	72
3.2.2.4.	Evaluatie van de onderzoeksinstrumenten vanuit de pilot	74
3.3.	Uitvoering van het empirisch onderzoek	74
3.4.	Data analyse	76
3.4.1	Analyse van het learner report	76
3.4.2.	Analyse van de interviews	78
3.4.3.	Analyse van de observatie	79
3.4.4.	Codes geven een taalveld	79
3.5.	Resultaten en conclusies	80
3.6.	Betrouwbaarheid	80
3.7.	Validiteit	81
4.	De resultaten van het onderzoek in vier lokale catechetische praktijken	82
4.1.	<i>Inleiding</i>	84
4.2.	<i>Catechetische praktijk A</i>	85
4.2.1.	Typering praktijk A	85
4.2.2.	Betrokkenheid op kerk en geloof	85
4.2.3.	De catechisanten Ruben, Peter, Louis en Monique	86
4.2.4.	Werkelijke opbrengsten	89
4.2.5.	Gewenste opbrengsten	92
4.2.6.	Vergelijking werkelijke en gewenste opbrengsten	93
4.2.7.	Inrichting leeromgeving	94
4.2.8.	Relatie leeromgeving en opbrengsten	96
4.2.9.	Typering praktijk A vanuit de theorie	97
4.3.	<i>Catechetische praktijk E</i>	98
4.3.1.	Typering praktijk E	98
4.3.2.	Betrokkenheid op kerk en geloof	98
4.3.3.	De catechisanten Jasper en Sara	99
4.3.4.	Werkelijke opbrengsten	100
4.3.5.	Gewenste opbrengsten	102

4.3.6.	Vergelijking werkelijke en gewenste opbrengsten	103
4.3.7.	Inrichting leeromgeving	103
4.3.8.	Relatie leeromgeving en opbrengsten	104
4.3.9.	Typering praktijk E vanuit de theorie	106
4.4.	<i>Catechetische praktijk C</i>	107
4.4.1.	Typering praktijk C	107
4.4.2.	Betrokkenheid op kerk en geloof	107
4.4.3.	De catechisanten Alex en Sabine	108
4.4.4.	Werkelijke opbrengsten	110
4.4.5.	Gewenste opbrengsten	112
4.4.6.	Vergelijking werkelijke en gewenste opbrengsten	113
4.4.7.	Inrichting leeromgeving	113
4.4.8.	Relatie leeromgeving en opbrengsten	114
4.4.9.	Typering praktijk C vanuit de theorie	116
4.5.	<i>Catechetische praktijk S</i>	117
4.5.1.	Typering praktijk S	117
4.5.2.	Betrokkenheid op kerk en geloof	117
4.5.3.	De catechisanten Mirjam en Arnout	118
4.5.4.	Werkelijke opbrengsten	119
4.5.5.	Gewenste opbrengsten	121
4.5.6.	Vergelijking werkelijke en gewenste opbrengsten	122
4.5.7.	Inrichting leeromgeving	123
4.5.8.	Relatie leeromgeving en opbrengsten	124
4.5.9.	Typering praktijk S vanuit de theorie	125
4.6.	<i>Vergelijking van de resultaten van de vier onderzochte praktijken</i>	126
4.6.1.	Vergelijking van de catechetische leeromgevingen	126
4.6.2.	Vergelijking gewenste en werkelijke opbrengsten	127
4.6.3.	Relatie leeromgeving en opbrengsten	128
5.	Beantwoording van de onderzoeksvragen, conclusies, discussie en aanbevelingen	130
5.1.	Inleiding	132
5.2.	Eerste deelvraag	132
5.3.	Tweede deelvraag	132
5.4.	Derde deelvraag	133
5.5.	Centrale onderzoeksvraag	133

5.6.	Conclusies	134
5.6.1.	Conclusies ten aanzien van wetenschappelijke kennis van catechetische praktijken	134
5.6.2.	Conclusies ten aanzien van opbrengsten van catechese	136
5.7.	Discussie	138
5.7.1.	Over de typering van de catechisanten	139
5.7.2.	Over de houding tegenover de kerk	139
5.7.3.	Over de plek van catechese in de geloofsontwikkeling	140
5.7.4.	Over geloofsinhouden bij jongeren	142
5.7.5.	Over kenmerken van de leeromgeving	143
5.7.6.	Over doelen van de catechese	144
5.7.7.	Over indoctrinatie	146
5.8.	Aanbevelingen	146
6.	Bijdrage van het onderzoek aan het academisch discours over catechese	152
6.1.	Inleiding	154
6.2.	Modellen van catechese	154
6.3.	Georganiseerde jongerengroepen versus spontane groepen	156
Literatuur		158
Summary		163
Bijlagen		169
1.	Tekst learner report	169
2.	Leidraad interview met catechisanten	172
3.	Leidraad interview met catecheteten	173
4.	Observatieprotocol	174
Curriculum Vitae		175
Stellingen bij <i>Opbrengsten van jongerencatechese</i>		176

hoofdstuk

01

Inleiding

Opbrengsten van jongerencatechese

1.1 Aanleiding

Dit onderzoek gaat over de opbrengsten van catechese aan jongeren van 16 jaar en ouder in vier lokale protestantse geloofsgemeenschappen in Nederland: gemeenten uit de Protestantse Kerk (PKN) en uit de kleinere gereformeerde kerken. Daaronder vallen, in volgorde van grootte, de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (GKv), de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK) en de Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK).

De directe aanleiding tot dit onderzoek is een aanbeveling in het rapport *Kansen voor de catechese* (2007) aan de synode van de PKN: “wij bevelen de Generale Synode aan om samen met de PThU te starten met een wetenschappelijk onderzoeksprogramma op het gebied van de catechese.” (Dienstenorganisatie van de PKN, HGJB, 2007, p. 25)

De synode heeft in haar vergadering van 2007 deze aanbeveling van *Kansen voor de catechese* overgenomen. Vanaf 2009 is er overleg geweest tussen het Dienstencentrum en de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) over wetenschappelijk onderzoek op het gebied van catechese met als resultaat dat in oktober 2011 het onderzoeksproject *Faith learning in catechetical environments – perspectives of catechist, catechumens and their parents* is gestart. Dit onderzoek is een onderdeel van dit onderzoeksproject.

In het rapport *Kansen voor de catechese* wordt catechese “een wezenskenmerk van de kerk en de gemeente” genoemd. (p. 24) In de beschrijving van de stand van zaken komt naar voren dat in meerdere gemeenten geen catechese meer wordt gegeven. Waar catechese nog een vanzelfsprekendheid is, lijkt het er soms op “dat de negatieve geluiden over de situatie van de catechese de boventoon voeren”. (p. 6) Zaken waar kerken tegenaan lopen zijn: de geringere animo van jongeren en het vinden van mensen die leiding willen geven. Catecheten kampen soms met ordeproblemen, gebrek aan persoonlijke motivatie en zij vinden het moeilijk om geloofsinhouden op zo’n manier te verwoorden dat de belevingswereld van de catechisanten (met name de jongeren) erdoor wordt aangesproken. Verder wordt als probleem aangegeven dat heel wat kerkenraden nauwelijks een beleid of een jarenplan voor de catechese hebben ontwikkeld. (p. 6)

In de kleine gereformeerde kerken zijn vergelijkbare geluiden te horen, bijvoorbeeld in de analyse van het Praktijkcentrum van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in het rapport *Behoeftenonderzoek catecheten* (Malda-Douma & Pullen-Muis, 2014). Dit onderzoek heeft, zoals dat genoemd wordt, de ‘meer structurele onderliggende problematiek’ met betrekking tot catechese aan het licht gebracht. Die heeft te maken met het gebrek aan kerkelijk beleid, aan een gezamenlijk leerplan, aan visie bij kerkenraden en andere aansturende organen, de moeite om ouders en jeugd te motiveren voor het werk van de catechese en “gebrek aan duidelijkheid over de gewenste (geloofs)ontwikkelrichting”. (Malda-Douma & Pullen-Muis, 2014, p. 10)

In beide rapporten wordt gewezen op de geringe kennis van de christelijke traditie bij de catechisanten. “Er is een groot gebrek aan de meest basale kennis van het christelijk geloof.” (Dienstenorganisatie van de PKN, HGJB, 2007, p. 6) Dit gebrek was eerder gecon-

stateerd door Verboom, die erop wijst dat de cognitieve component van de kennis in de loop van de tijd binnen de catechese een geringere plek heeft gekregen. Hij noemt dit het grootste probleem in de catechese van de twintigste eeuw. (Verboom, 2006, p. 180) Heitink accentueert dat het gebrek aan kennis van de christelijke traditie gevolgen heeft voor de mondigheid van de gemeente. (Heitink, 2007, p. 106)

De genoemde rapporten vermelden dat gewerkt wordt aan voorstellen ter verbetering van de kwaliteit van de catechese. Daarbij wordt vooral gedacht aan betere aansluiting van de inhoud aan de leef- en ervaringswereld van jongeren, aan verbetering van de competenties van de catecheten en aan werken volgens andere modellen. Het 'levensloopmodel', waarin gezocht wordt naar aansluiting van de catechese bij de levensloop en de grenservaringen die mensen opdoen (Ploeger, 1997), krijgt veel aandacht en verder worden hoopvolle verwachtingen uitgesproken over nieuwe vormen als mentorcatechese (De Kock, 2012a en 2012b). Bij mentorcatechese spelen de relatie met de persoon van de catecheet als vertegenwoordiger van de geloofsgemeenschap en het participeren in de gemeente een grote rol.

In de context van de Evangelische Kirche in Duitsland zijn vergelijkbare problemen geconstateerd en vergelijkbare voorstellen voor de verbetering van de catechese ontwikkeld en later ook uitgevoerd. (Evangelische Oberkirchenrat, 2000) In het rapport *Mit Kindern und Jugendlichen auf den Weg des Glaubens, Rahmenordnung für die Konfirmandenarbeit* wordt gesproken over een overgang van 'Konfirmandenunterricht' naar 'Konfirmandenarbeit'. Dat betekent een perspectiefwisseling: niet een vaststaand programma over de leer van de kerk is leidend voor de catechetische programma's, maar de vragen van jongeren en de thema's die zij aandragen zijn dat. De leef- en ervaringswereld van de jongeren en de ontwikkelingsfasen krijgen in planning en uitvoering van de catechese een veel grotere plek (hoofdstuk 2). Een tweede verandering is dat in plaats van het catecheselokaal de gemeente zelf 'Lernort' wordt. Dit wordt gerealiseerd door gemeentelieden bij de catechese te betrekken, door gemeentestages en door deelname van de catechisanten aan de erediensten, aan diaconale projecten en aan andere gemeenteactiviteiten (hoofdstuk 3). Praktisch houdt dit in dat naast de beroepskrachten (predikanten) vrijwilligers worden ingeschakeld in de uitvoering van de catechese.

De verschillende rapporten maken duidelijk dat de problematiek van de catechese veelzijdig is en zowel te maken heeft met wat zich op microniveau afspeelt in de catechese-groepen zelf, als op mesoniveau met betrekking tot het ontwikkelen van visie en beleid in de kerkelijke gemeente. De bijdrage van dit onderzoek aan het wetenschappelijk discours bestaat uit onderzoek in en een uitgebreide beschrijving en analyse van vier actuele praktijken van catechese. Daarvoor zijn zowel meer klassieke modellen van catechese onderzocht als praktijken waarin voor een nieuwere benadering is gekozen. Het is onderzoek op microniveau naar de opbrengsten van de catechese. In dit onderzoek komen meerdere

onderwerpen die in de rapporten genoemd zijn, terug. Zo zal er aandacht zijn voor het cognitieve element van geloofsleren, voor de relatie tussen inhouden van de kerkelijke traditie en de leefwereld van jongeren en voor de betrokkenheid van jongeren bij de plaatselijke gemeente. De data die gegenereerd worden zijn verzameld door de catechisanten en catecheten te bevragen. Dit type kennis is van belang voor de weging van de problemen die in de beleidsstukken over de actuele situatie van de catechese in protestantse kerken naar voren komen. Op die manier hoop ik dat door mijn onderzoek het kerkelijk discours gediend wordt.

1.2. Probleemstelling

Er is weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de effecten van catechese. Raadpleging onder verschillende trefwoorden in het Engels, Duits en Nederlands in de databanken *ATLA Religion Database* en *Academic Search* hebben geen artikelen of andere publicaties opgeleverd met informatie over de opbrengsten van catechese of andere vormen van kerkelijke educatie. Deze waarneming wordt bevestigd door Duitse onderzoekers. Schweitzer stelt:

“Noch immer wissen wir viel zu wenig darüber, was in der Praxis von Religionsunterricht tatsächlich geschieht und wie sich religionspädagogische Ansätze in der Praxis realisieren lassen. ... Die Analyse von Religionsunterricht als Treatment im Sinne von Effektivitätsstudien ist bislang ebenfalls zu wenig vorangetrieben worden. Vielfach fehlt es schon an dem Nachweis, dass in bestimmten Bereichen oder Hinsichten überhaupt Lerneffekte zu erzielen sind.“ (Schweitzer, 2007, p. 5)

Hennecke, die onderzoek gedaan heeft naar het godsdienstonderwijs op Duitse basisscholen, constateert hetzelfde voor het godsdienstonderwijs: “empirische Befunde über den Ertrag des Religionsunterrichts sind kaum zu finden.” (Hennecke, 2011, p. 63) Met deze uitspraken wordt gewezen op een tekort aan kennis over de effecten van de catechese en het godsdienstonderwijs. Op dat niveau is niet veel onderzoek gedaan, waardoor er weinig inzicht is in de relatie tussen wat in de praktijk gedaan wordt en wat dat concreet oplevert. Hennecke geeft aan dat dit waarschijnlijk te maken heeft met dat onderzoek naar opbrengsten plaatsvindt in een complexe onderzoekssituatie. (p. 63) In de *Voortgangsrapportage* van de Beraadsgroep voor de catechese wordt in verband met de leerdoelomschrijvingen gezegd: “Voor het toetsen daarvan kan geen sluitend meetinstrument worden ontwikkeld.” (Beraadsgroep Catechese PKN, 2011, p. 24) Het probleem dat hier naar voren komt is hoe opbrengsten onderzocht kunnen worden. Het is de vraag of de term ‘meetinstrument’ geschikt is voor inzicht in de leereffecten van catechese. Een meetinstrument suggereert dat opbrengsten moeten beantwoorden aan een bepaalde norm en dat vervolgens gezegd kan worden of ze daaraan beantwoorden. Het is de vraag of zulke normen bestaan. Een norm zou te vinden kunnen zijn in een leerplan met duidelijk omschreven doelen. Een voorbeeld daarvan is te vinden in de Evangelisch-Lutherse Kerk van Finland, waar een landelijk leerplan wordt gehanteerd. (Holmqvist, 2014) In de Nederlandse protestantse

kerken is geen leerplan met eindtermen en zijn er geen standaarden geformuleerd, zoals bijvoorbeeld in het reguliere onderwijs voor veel vakgebieden wel het geval is.

Ploeger wijst op een tweede aspect dat het onderzoek bemoeilijkt. Hij stelt dat een ervaren leerkracht zich bewust is van de kloof “tussen het eigen verstaan en het verstaan van de lerende”. (Ploeger, 1997, p. 57) Hij geeft aan dat de catecheet zich in zijn voorbereiding op de catechese probeert in te leven in de jongeren, maar dat dit nog wat anders is dan “het werkelijke verstaan zoals de lerenden het zelf zullen gaan doen”. (ibid.) Hier gaat het om de persoonlijke verwerking van wat wordt aangeboden via de catechese. De eigen reconstructie van het geleerde door de catechisant kan iets anders zijn dan de catecheet heeft bedoeld. Er is dan wel sprake van een opbrengst, omdat de catechisant door het aanbod is gaan nadenken, maar voor onderzoek is het dan moeilijk om na te gaan wat het verband is met wat aangeboden is.

In het onderzoek van Holmqvist komt dit aspect nadrukkelijk naar voren, hij constateert dat de catechisanten op een eigen manier het aanbod van de catechese hebben verwerkt, met een uitkomst die ver af staat van de bedoeling van de catechetten. (Holmqvist, 2014, p. 77)

In de vorige paragraaf is aangegeven dat leeromgevingen verschillen en is onderscheid gemaakt tussen klassieke en nieuwere vormen van catechese. Maar door gebrek aan onderzoek naar opbrengsten is ook onbekend of verandering van catechetische leeromgeving invloed heeft op de opbrengsten daarvan bij de catechisanten.

De probleemstelling die het vertrekpunt vormt voor het onderhavige onderzoek is dat er nog nauwelijks wetenschappelijk onderzoek is gedaan naar de volgende gebieden:

- wat op microniveau daadwerkelijk gebeurt in de catechese;
- wat de opbrengsten zijn van de catechese;
- hoe jongeren werkelijk verstaan wat in de catechese aan de orde komt;
- of er relatie is tussen de inrichting van de catechetische leeromgeving en de opbrengsten;
- hoe opbrengsten van catechese te onderzoeken en vast te stellen zijn.

1.3. Doelstelling

In de probleemstelling is naar voren gekomen dat er veel onbekend is op het gebied van de praktijk van de catechese. Verder is aangegeven dat er weinig onderzoek is gedaan op het gebied van opbrengsten van de catechese, wat mogelijk te maken heeft met gebrek aan adequate onderzoeksinstrumenten. Een eerste doel van mijn onderzoek is instrumenten te ontwikkelen of bestaande instrumenten te bewerken waarmee relevante data kunnen worden verzameld over de opbrengsten van catechese en door analyse daarvan de geconstateerde hiaat aan wetenschappelijke kennis te verminderen.

Een tweede doelstelling is te onderzoeken welke opbrengsten catechese heeft. Bij catechese wordt gedacht aan “bewust opgezette, doelgerichte leeractiviteiten” die vanuit

de kerk georganiseerd worden (Dienstenorganisatie van de PKN, HGJB, 2007, p. 7). In actuele literatuur wordt catechese verbonden met ‘geloofsleren’ (De Kock, 2011; Jonker 2011) In onderscheid met geloofsonderricht legt geloofsleren het accent op de receptieve kant, het gaat over het leren van de catechisant. In hoofdstuk twee over het theoretisch kader wordt het begrip geloofsleren uitgewerkt en uitgelegd waarom voor dit begrip wordt gekozen. Het doel is te onderzoeken welke bijdrage de jongerencatechese geeft aan het geloofsleren van de catechisanten.

Een derde doelstelling heeft te maken met de betekenis van dit onderzoek voor het academisch discours. Op het gebied van de catechese zijn discussies gaande die raakvlakken hebben met het onderwerp opbrengsten daarvan. Een voorbeeld is de discussie over de waarde van modellen waarmee catechetische leeromgevingen worden ingedeeld. Een doel van dit onderzoek is om vanuit empirische gegevens een bijdrage te leveren aan deze discussies.

1.4. Vraagstelling

De genoemde doelstellingen kunnen behaald worden door onderzoek te doen in catechetische praktijken. De eerste heeft betrekking op het kiezen van onderzoeksinstrumenten. De derde doelstelling gaat over de betekenis van de conclusies en daarover kan na de analyse van de onderzoeksgegevens iets gezegd worden. De tweede doelstelling vormt het hart van het onderzoek. De centrale onderzoeksvraag van dit onderzoek is: *Wat is de bijdrage van jongerencatechese aan het geloofsleren van catechisanten?*

Voor ‘bijdrage’ is gekozen om aan te geven dat catechese niet de enige bron is voor geloofsleren. Geloofsleren vindt plaats in een brede context van opvoeding door ouders, van bijwonen van kerkelijke activiteiten en van ontmoetingen met anderen, met leeftijdsgenoten of vertegenwoordigers van andere generaties. Het gaat in dit onderzoek om het specifieke aandeel dat catechese hierin heeft. Het wordt uitgevoerd in vier catechetische praktijken en strikt genomen hebben de resultaten betrekking op deze vier. Maar de doelstelling is breder geformuleerd en gaat over catechese in protestantse kerken in het algemeen. Swanborn wijst in dit verband op “*pars-pro-toto*-onderzoek”. (Swanborn, 2000, p. 33) De vier praktijken zijn zorgvuldig gekozen om een actueel beeld te geven van verschillende vormen van jongerencatechese in de genoemde kerken. In de analyse van de resultaten zal de vergelijking van de uitkomsten een belangrijke rol spelen om tot meer generaliseerbare uitspraken te kunnen komen.

De centrale onderzoeksvraag is te beantwoorden als drie deelvragen zijn beantwoord. De eerste is: *Welke gewenste opbrengsten noemen catecheten in een catechetische praktijk?* Catechese wordt gezien als een bewust opgezette, doelgerichte leeractiviteit. Mogelijk komen deze doelen uit beleidsplannen of catechesemethodes, maar relevant voor de concrete praktijk is hoe de catecheet daarmee omgaat, want hij of zij opereert op het microniveau.

De catechisant komt in aanraking met de bedoeling van de catechese via de catecheet. Vanuit het perspectief van geloofsleren komt de catechisant op deze wijze in aanraking met het theologische en normatieve aspect van geloofsleren, want onder gewenste opbrengsten wordt verstaan wat de catecheet wil bereiken met de catechese. In de formulering van de vraag is gekozen voor de term ‘noemen’, omdat de verkregen informatie niet beoordeeld wordt.

De tweede deelvraag is: *Welke opbrengsten noemen catechisanten die participeren in een catechetische praktijk?* Het antwoord op deze vraag geeft informatie over de inhouden die daadwerkelijk geleerd zijn in de catechese en gaat over de werkelijke opbrengsten van de catechese. Het is geen normatieve vraag, het is een vraag naar het ‘wat’. De catechisanten die deze vraag beantwoorden zijn niet op de hoogte van wat de catecheten genoemd hebben als gewenste opbrengsten, wat voorkomt dat er gewenste antwoorden worden gegeven. De antwoorden geven inzicht in hoe de catechisanten de inhouden verstaan.

Ten slotte de derde deelvraag: *Welke verbanden kunnen worden gelegd tussen de inrichting van een catechetische leeromgeving en opbrengsten van de catechese?*

Met deze vraag wordt onderzocht hoe de leeromgeving onderwijskundig wordt vormgegeven en hoe die inrichting van invloed is op de opbrengsten van de catechese. Anders dan bij de vorige twee vragen, die gericht waren op het verzamelen van data, wordt hier gezocht naar verbanden, wat inhoudt dat een beroep gedaan wordt op plausibele redeneringen.

1.5. Korte introductie van de vier onderzochte catechetische praktijken

In dit onderzoek is een keuze gemaakt voor kwalitatief empirisch onderzoek in vier lokale catechetische praktijken met deelnemers van 16 jaar of ouder. Deze leeftijdsgroep is gekozen vanwege de volgende argumenten:

- het zijn catechisanten die een ‘geschiedenis’ hebben wat betreft catechese. Voor allen geldt dat zij op jongere leeftijd, meestal vanaf 12 jaar, naar de catechisatie zijn gegaan. Zij kunnen vertellen over wat ze in het verleden geleerd hebben, of ze daar nog wat van onthouden hebben en of dat invloed heeft op hun geloof;
- vanuit de ontwikkelingspsychologie is bekend dat jongeren van deze leeftijd in staat zijn om metacognitieve strategieën te gebruiken en te reflecteren op wat ze meemaken (De Wit, 2005; Feldman, 2012). Ze zijn in staat om terug te kijken op hun levensbeschouwelijke biografie; (Roebben, 2015)
- andere onderzoekers hebben ervaring opgedaan met interviews over zaken als geloof en ontdekt dat jongeren van 16 jaar en ouder beter in staat zijn om reflectief in te gaan op de vragen. (Lanser, 2000; Holmqvist, 2014)

De gekozen catechetische praktijken zijn verbonden aan gemeenten uit de Protestantse Kerk Nederland (PKN) en uit de kleinere gereformeerde kerken. Zij verschillen onderling en zijn moeilijk onder een noemer samen te vatten. Voor deze diversiteit is gekozen om data uit verschillende praktijken te genereren, waardoor een veelzijdig beeld geschetst kan

worden van de catechese in de genoemde kerken. Ze worden met het oog op de anonimiteit aangeduid met A, E, C en S.

A is een praktijk uit een stadsgemeente van de GKv. De groep bestaat uit 35 catechisanten en de catechese wordt verzorgd door twee predikanten, die de groep hebben opgedeeld in groepjes van zes tot acht personen. De ene predikant heeft twee groepen en de andere drie. Deze praktijk is te typeren als klassieke catechese: de catecheten geven les, de catechisanten hebben een werkboek, de lessen duren drie kwartier en buiten de bijeenkomsten om hebben de catechisanten niet veel contact met elkaar.

E is een groep uit een samenwerkingsgemeente van GKv, CGK en NGK in een middelgrote stad. E is een voorbeeld van het model mentorcatechese. Hier betreft het een groep van tien jongeren, van wie zes à zeven regelmatig de catechese bezoeken. De groep heeft drie mentoren die niet theologisch geschoold zijn. Zij zijn een jaar of vijf ouder dan de catechisanten zelf. Het is een hechte groep, de leden ontmoeten elkaar naast de catechese vaker, hebben persoonlijke en informele contacten en ervaren de catechesegroep als een vriendengroep. Er wordt geen gebruik gemaakt van een methode, de mentoren ontwerpen zelf een format voor de bijeenkomsten.

De andere twee praktijken komen uit de PKN. C is een catechesegroep uit een grote kerkelijke gemeente in een middelgrote plaats. De groep bestaat uit vijf catechisanten. De predikant is de catecheet; hij heeft voor onderwijskundige ondersteuning een beroep gedaan op een vrijwilligster die de werkvormen bedenkt. De predikant zorgt voor de inhoudelijke invulling van de bijeenkomsten en de mede-catecheet leidt de gesprekken over onderwerpen die door de catechisanten zelf zijn aangedragen.

S is een streekgemeente, de groep bestaat uit acht jongeren die elkaar kennen, omdat ze bij elkaar op de basisschool hebben gezeten en bij dezelfde dorpsgemeenschap behoren. Ze ontmoeten elkaar naast de catechese op verenigingsavonden. De catecheet is een hbo-theoloog die door de kerkelijke gemeente aangesteld is voor deze taak. Zij vindt het belangrijk dat de jongeren de gelegenheid krijgen om hun verhalen te delen en wil levensvragen met hen bespreken.

1.6. Oriëntatie op verwant onderzoek

In deze paragraaf bespreek ik een aantal studies over de invloed van religieus onderwijs in kerk of school op de deelnemers daaraan. Zij hebben raakvlakken met mijn onderzoek naar opbrengsten van catechese, maar in geen ervan wordt een direct vergelijkbare groep onderzocht en ook de methode van onderzoek verschilt. Ze leveren aandachtspunten die meegenomen kunnen worden in mijn onderzoek.

Het gaat om onderzoeken naar de invloed van catechese (Elmhorst, 2008) en van godsdienstonderwijs in het voortgezet onderwijs (Bertram, 2006) op de identiteitsvorming; om onderzoek naar de opbrengsten van een speciaal opgezette catechetische cursus op de relatie tussen ouders en jongeren (Lanser, 2000) en naar de effecten op milieubewust handelen van milieucatechese. (Van der Tuin, 1999)

Verder wordt stil gestaan bij het grote internationale empirische onderzoek naar ‘Konfirmandenarbeit’ of ‘Confirmationwork’.¹ (Schweitzer, Ilg, e.a. 2010)² Dit is een vergelijkend kwantitatief onderzoek naar o.a. de tevredenheid met de catechese in lutherse volkskerken in zeven landen: Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, Denemarken, Finland, Noorwegen en Zweden.³

Tenslotte wordt aandacht besteed aan twee studies waarin naar de opbrengsten van een micro situatie is gezocht: over de opbrengsten van Confirmation (Holmqvist (2014) en van godsdienstonderwijs in het basisonderwijs. (Hennecke, 2011)

Onderzoeken naar catechese in het algemeen of godsdienstonderwijs

Elmhorst stelt in zijn studie naar de relatie tussen catechese en de religieuze identiteitsvorming de vraag: “trägt die Konfirmandenzeit etwas zur Entwicklung individueller religiöser Identität bei?” (Elmhorst, 2008, p. 6) Hiervoor heeft hij onderzoek gedaan onder 200 jongeren in de leeftijd van 17-20 jaar in de Evangelische Kirche in Duitsland. Hij vraagt hen naar ervaringen van toen ze 15 jaar waren. Een overgrote meerderheid van deze jongeren kan niet iets noemen dat van betekenis voor hun identiteitsvorming is geweest. Bertram heeft een andere vorm van georganiseerd onderwijs onderzocht. Zij concludeert dat “er slechts een geringe relatie is tussen het aanbod van het vak- en vormingsgebied levensbeschouwing in het voortgezet onderwijs en de (actuele) levensbeschouwelijke exploraties en commitments van de leerlingen”. (Bertram, 2006, p. 300) Wat de leerlingen van huis uit meegekregen hebben is meer bepalend voor de vorming van hun levensbeschouwing dan wat de school aanbiedt.

Lanser heeft handelingsonderzoek verricht in een catechesegroep bestaande uit jongeren van 16/17 jaar en hun ouders en noemt een duidelijke opbrengst. Zij schrijft dat de gesprekken zorgden voor een toename in het onderlinge vertrouwen.

-
- 1 In de Engelstalige artikelen wordt steeds gesproken over *Confirmation*, of *confirmation classes* en in de Duitstalige over *Konfirmandenarbeit*. Het is lastig om hier een Nederlandse vertaling van te geven, omdat de confirmatie niet zondermeer samenvalt met wat in Nederlandse gereformeerde kringen onder openbare belijdenis wordt verstaan. Het gaat om catechese die resulteert in belijdenis doen. Bij belijdeniscatechese in protestantse kerken in Nederland gaat het meestal om catechisanten tussen 19 en 24 jaar oud, terwijl het in genoemde onderzoeken gaat over catechisanten van 13 – 15 jaar. Om verwarring te voorkomen handhaaf ik de terminologie van de artikelen waarnaar verwezen wordt.
 - 2 In dit onderzoek zijn ondertussen 10 delen verschenen, uitgegeven bij Gütersloher Verlagshaus, waarvan drie in het Engels. Eigenlijk zijn het twee onderzoeken. Voor het eerste zijn de gegevens verzameld in 2007 – 2008, voor het tweede, dat op een vergelijkbare manier is uitgevoerd, in de jaren 2012, 2013 en 2015. In de Engelstalige delen wordt gesproken over Confirmationwork, wat een vertaling is van Konfirmationsarbeit, een term die steeds gebruikt wordt in de Duitstalige delen. Naast deze serie zijn er uitgaven gemaakt waarin, in de eigen taal van het land, een beschrijving van de catechese wordt gegeven van de landen afzonderlijk. Aan het project werken tientallen wetenschappers vanuit verschillende universiteiten samen.
 - 3 Aan het tweede onderzoek hebben meer landen meegedaan, ook Hongarije en Polen. Een andere verandering is dat twee Duitse evangelische kerken geparticipeerd hebben: de Evangelische Kirche in Deutschland (EKD) en de Evangelisch-methodistische Kirche (EMK).

“Er bleek een dynamiek tussen de gespreksinhouden en de relaties te bestaan. ... Geloven, trouw en vertrouwen, zoals dat in talloze traditieteksten is neergelegd, actualiseert zich in leren geloven nu. Leren geloven is niet alleen praten óver de traditie, maar geloof blijkt waar te worden in het toenemende vertrouwen tussen de gespreksgenoten.” (Lanser, 2000, p. 301)

Van der Tuin heeft een evaluatieonderzoek gedaan naar de effecten van milieucatechese op milieubewust handelen. Dit onderzoek is uitgevoerd in groepen met cursisten met een gemiddelde leeftijd van 55 jaar. Hij toont aan dat door deze catechese de intentie tot handelen en de attitude ten opzichte van ecologisch handelen significant zijn veranderd in positieve richting. (Van der Tuin, 1999, p. 178) In de onderzoeken van Lanser en van der Tuin worden voorbeelden genoemd van positieve effecten van georganiseerd onderwijs, wat niet het geval was in de twee eerder genoemde onderzoeken.

Het grote Europese onderzoek van Schweitzer e.a. is gehouden in landen waar catechese in de vaak van oorsprong Lutherse (volks)kerken op ongeveer dezelfde manier wordt vormgegeven: het gaat over catechisanten van 13-15 jaar, de catechese duurt maximaal twee jaar en wordt afgesloten met een familiefeest. In de catecheseperiode ontvangt de catechisant onderricht, woont als onderdeel van het programma kerkdiensten bij en participeert in vanuit de kerk georganiseerde activiteiten, zoals het bijwonen van een kamp. Het is een onderzoek onder de directbetrokkenen zelf: jongeren, ouders, predikanten en vrijwilligers die bij de catechese betrokken zijn. Aan het eerste onderzoek hebben ruim 20.000 respondenten meegedaan, aan het tweede onderzoek nog meer personen.

Het doel van dit onderzoek is een empirische beschrijving van de feitelijke situatie van de catechese in deze protestantse kerken. Omdat gestreefd wordt naar een representatief beeld is gekozen voor een grootschalig onderzoek en het gebruik van vragenlijsten. (Schweitzer, 2017, p. 4) De catechisanten vulden voor de aanvang en na beëindiging van de catechese een vragenlijst in. Op die manier kon het effect van de catechese geanalyseerd worden. In het vervolgonderzoek, uitgaand van overwegend dezelfde vragen, werd deze aanpak aangevuld met een derde invulling van de vragenlijst, maar nu twee jaar na de afronding van de catechese, dus bij jongeren van 16-17 jaar. Op die manier heeft het longitudinale aspect meer nadruk gekregen. Het is een breed onderzoek. De catechisanten hebben vragen beantwoord over de tevredenheid met de ‘Konfi-Zeit’, vooraf wat ze ervan verwachtten en achteraf hoe ze erop terug kijken. Verder is gevraagd naar wat ze vinden van de kerk, van de erediensten, waar hun interesse ligt met betrekking tot bepaalde onderwerpen en naar hun bereidheid om na de afsluiting van het eigen catechesetraject als vrijwilliger mee te doen in de catechese. Schweitzer noemt een paar belangrijke bevindingen (Schweitzer, 2015; Schweitzer, 2017, pp. 5,6):

- in de onderzochte kerken participeren veel jongeren in de catechese, gemiddeld 76% van de jongeren van 14–15 jaar in de onderzochte kerken; het gemiddelde aantal is gelijk gebleven in het tweede onderzoek, er was geen achteruitgang wat betreft de deelname;

- het algemene beeld is dat de catechisanten tevreden zijn met de catechese en er later ook zo op blijven terugkijken;
- belangrijk voor de positieve waardering zijn met name de activiteiten die in het kader van de catechese gedaan worden, waarbij vooral het kamp en de georganiseerde (vrij-tijds) activiteiten genoemd worden en in duidelijk mindere mate de lessen die gegeven zijn;
- de verandering in de catechese van *Konfirmandenunterricht* naar *Konfirmandenarbeit* in de Evangelische Kirche leidt niet direct tot herkenning bij de deelnemers. Minder dan de helft van de catechisanten heeft de ervaring dat de besproken onderwerpen een relatie hebben met hun dagelijks leven en maar voor 32 % van de jongeren geeft de kerk antwoorden op de vragen die ze hebben;
- bijna driekwart van de catechisanten heeft een positieve waardering voor de kerk, maar dit houdt niet in dat ze van plan zijn actief lid te worden;
- de waardering voor de kerkdiensten is laag, hoewel die in het tweede onderzoek iets hoger is;
- er is een sterke toename van het aantal vrijwilligers dat betrokken is bij de catechese.

Voor mijn onderzoek naar catechese en geloofsleren is interessant wat geschreven wordt over de religieuze attitude. In de vragenlijsten is door middel van een zeven-punts likertschaal gevraagd naar de mate van instemming met de volgende acht uitspraken: de wereld is door God geschapen; er is een leven na de dood; God houdt van elk mens en bekommert zich om ons; Jezus is opgestaan; ik ben onzeker over wat ik moet geloven; in moeilijke situaties heb ik steun aan mijn geloof in God; ik geloof in God; ik weet wat tot het christelijk geloof behoort. Bekeken is of de instemming na de catechese is toegenomen of niet. De verschillen tussen de voor- en nameting zijn niet groot. Bij de meeste uitspraken is direct na de catechese een lichte stijging te zien wat betreft de instemming. Maar uit het vervolgonderzoek blijkt dat na twee jaar de winst die gemaakt is, weer is verdwenen. 'Many of the religious attitudes addressed by the study are strengthened during confirmation time, thus following the expectations of the church. Yet 2 years later after confirmation, most of these positive effects had disappeared.' (Schweitzer, 2017, 5) Voor sommige uitspraken geldt dat de instemming door de jongeren van 16-17 jaar verminderd is in vergelijking met de start van de catechese. Dit geldt met name voor de uitspraak over dat de wereld door God geschapen is, daaraan wordt door deze groep breed getwijfeld. (Schweitzer e.a., 2017, 59)

Aan het tweede onderzoek heeft ook de Evangelisch-methodistische Kirche in Duitsland meegedaan. De mate van instemming met de geloofsuitspraken was evident hoger bij de jongeren van deze kerk in vergelijking met de jongeren uit de volkskerken in Europa: God heeft de wereld geschapen werd onderschreven door 34 % van de jongeren, maar in de EMK door 83%. Dergelijke verschillen waren er bij meerdere geloofsuitspraken (Schweitzer e.a., 2017, 208).

Samenvattend kan vanuit dit overzicht van verwant onderzoek geconstateerd worden dat in de genoemde onderzoeken van Schweitzer e.a., van Elmhorst en in dat van Bertram naar voren komt dat georganiseerd onderwijs weinig invloed heeft op de vorming van geloof of van identiteitsvorming.

Aandachtspunten uit verwant onderzoek

In mijn onderzoek wordt aandacht gevraagd voor de leeromgeving en het effect daarvan op de opbrengsten. In de hiervoor genoemde onderzoeken worden resultaten genoemd over de leeromgeving die nuttige aandachtspunten opleveren voor mijn eigen onderzoek. In het Europese onderzoek (Schweitzer e.a., 2010) komt naar voren dat catechisanten andere keuzes maken dan de catecheten en de vrijwilligers als het gaat over onderwerpen die zij belangrijk vinden. Catechisanten vinden een thema als vriendschap belangrijker dan klassieke thema's als Jezus Christus, doop en avondmaal, terwijl de catecheten andersom kiezen.

Uit dit onderzoek blijkt dat in de waardering voor de catechese naast de belangstelling voor de inhoud andere factoren een belangrijke rol spelen. Het kamp en het samen plezier maken zijn aspecten die positief gewaardeerd worden. "It is the combination of fun and contents that accounts for a good or bad overall impression of the confirmation time." (Ilg e.a., 2010, p. 175) Dit wordt bevestigd in het onderzoek van Elmhorst (2008). Goede herinneringen waren er aan het samenzijn met andere jongeren en aan de uitstapjes met de catechesegroep. Veel catechisanten gingen naar de catechese vanwege druk van de ouders en voor de cadeaus verbonden aan de plechtigheid van belijdenis doen. Het onderwijsgedeelte van de catechese werd niet positief gewaardeerd. Catechisanten vonden dat ze onderwerpen moesten leren die ze al kenden, dat er frontaal werd lesgegeven en dat hun eigen vragen niet aan de orde kwamen. Ze werden niet aangespoord om een eigen mening te ontwikkelen.

Bertram heeft uit interviews afgeleid dat "de meeste leerlingen vooral van elkaar leren wat een bepaalde levensbeschouwing inhoudt. In de omgang met elkaar ontdekken leerlingen bij elkaar bepaalde gewoontes en komen standpunten ter sprake. Het 'bespreken' van levensbeschouwelijke zaken vindt vooral tussendoor plaats." (Bertram, 2006, p. 293) Op bepaalde aspecten is er invloed van het aanbod van de school te merken. Het effect van het aanbod blijkt afhankelijk te zijn van de waardering voor het vakgebied. "Hoe sterker de waardering, des te meer er geleerd wordt." (Bertram, 2006, p. 30) Die waardering is sterk afhankelijk van de docent. Die wordt vooral gewaardeerd als hij/zij vertelt over zijn of haar eigen visie op het leven en als hij/zij respect heeft voor de eigen visie van de leerlingen (p. 299).

Voor mijn onderzoek zijn de hier genoemde aandachtspunten van belang zijn voor het beschrijven en analyseren van de catechetische leeromgevingen.

Onderzoeken naar catechese en godsdienstonderwijs op micro-niveau

De studie van Hennecke *Was lernen Kinder im Religionsunterricht?* (Hennecke, 2011) behandelt een onderzoek onder kinderen uit groep drie (leeftijd 8 of 9 jaar) op twee ‘Grundschulen’, een katholieke en een openbare. Zij heeft deze kinderen een jaar lang gevolgd. Ze hebben op beide scholen een programma gehad, ontwikkeld door de onderzoekster, met drie thema’s: over Jona, Licht en God. Het programma is gegeven door de eigen leerkrachten, die vooraf ingesproken zijn door de onderzoekster.

De kinderen werkten met een ‘Nachdenkbuch’, waarin zij na elke les vragen konden beantwoorden en meer reflectieve opdrachten kregen. Na afloop van elk thema werd met een selectie van de kinderen een interview gehouden, waarin gevraagd werd naar wat ze hadden onthouden van het onderwerp en over wat ze hadden geschreven of getekend in het *Nachdenkbuch*. Van acht kinderen heeft ze de interviews en het *Nachdenkbuch* uitgebreid geanalyseerd.

Een paar resultaten uit haar onderzoek zijn dat de kinderen open zijn, ze vertellen over existentiële onderwerpen als bijvoorbeeld het overlijden van grootouders, maar ze vinden het moeilijk religieuze taal te gebruiken om dit te verwoorden. Ze wijt dit name aan het feit dat de school vrijwel de enige plek is waar dit soort taal wordt gebruikt.

Als het gaat om onthouden van wat inhoudelijk aangeboden is, blijkt dat de verhalen over Jona goed onthouden zijn, veel beter dan de meer abstracte thema’s als Licht en God. Kinderen zijn goed in staat om te ‘theologiseren’, ze ontwikkelen een eigen gedachtewereld die theologisch van karakter is, alleen is daarin weinig te merken van de invloed van het godsdienstonderwijs. Het is bijvoorbeeld niet merkbaar dat de lessen over God invloed hebben gehad op het godsbeeld van de kinderen. Haar afsluitende conclusie is:

“Auf der Ebene des Lernertrags könnte auf der einen Seite Enttäuschung darüber entstehen, wie wenig ‘hängenbleibt’ und wie wenig effektiv Unterricht bei den Schülerinnen und Schülern zu sein scheint, wenn man eine reine Input-Output-Rechnung theologischer Erkenntnisse aufstellen würde. Jedoch gibt es deutliche Signale, an denen Lernentwicklungen auszumachen sind, sodass sich besonders an diesen Stellen Intensivierungsmöglichkeiten unterrichtlicher Lernprozesse eröffnen.“

(Hennecke, 2011, p. 299)

Het onderzoek van Hennecke vertoont overeenkomsten met het mijne. Het betreft een andere context, want het gaat over een schoolsituatie waarin meer nadruk wordt gelegd op reproductie van het geleerde en het betreft leerlingen van een andere leeftijd, maar het is een van de weinige empirische onderzoeken naar hoe jongeren zich de inhouden van het onderwijs toe-eigenen.

Drie aandachtspunten kunnen uit het onderzoek van Hennecke worden afgeleid:

- of de taal van de catechese terugkomt in wat catechisanten zeggen;
- of catechisanten in staat zijn zelf te theologiseren
- en of er dan verband is met wat vanuit de catechese is aangeboden.

Holmqvist (2014) heeft etnografisch onderzoek gedaan in een aantal ‘*Confirmation Camps*’. In dat kader heeft hij catecheten en catechisanten geobserveerd en geïnterviewd. *Confirmation* bestaat uit een programma van acht maanden met lessen voor jongeren van 14 jaar en daaraan is een kamp verbonden. Veel Noorse catechisanten volgen *Confirmation* omdat het bij de Noorse traditie hoort, 67% van de Noorse jongeren van 14 jaar participeert in deze catechese. Deze jongeren zijn gedoopt, maar slechts 3% daarvan is op een of andere manier kerkelijk betrokken, de meerderheid niet. Het loopt uit op een traditioneel feest in het gezin waarbij de catechisant cadeaus krijgt.

Holmqvist was aanvankelijk van plan onderzoek te doen naar de opbrengsten van deze catechese, maar is daarvan afgestapt, omdat hij ontdekte dat er soms nauwelijks sprake was van leren in de zin van overnemen van iets. (p. 64) Zijn aandacht is daarom verschoven naar het leerproces op zichzelf. Zijn hoofdvraag gaat over hoe je het religieuze leren in de praktijk van de *Confirmation* kunt karakteriseren. Hij interpreteert het religieuze leren vanuit een “sociomaterial stance on learning”. (Holmqvist, 2014, p. 2) In deze theorie is met name de interactie met materiële voorwerpen (fakkels, kruis, bijbel) een belangrijk aandachtspunt.

Holmqvist geeft aan dat de participanten van de *Confirmation*, de catecheten en de catechisanten, met verschillende verwachtingen en doelen aanwezig zijn tijdens de *Confirmation Camps*. Hij onderscheidt om dit in kaart te brengen drie ‘logics of religious learning’. (p. 78) In de *logic of Belief* gaat het om het verwerven van kennis, met accent op dogma’s en kernteksten. Vanuit deze logic is *Confirmation* bedoeld om te werken aan kennishiaten en speelt overdracht een grote rol. In de *logic of Practice* staat participeren, gericht op de geloofsgemeenschap, centraal en minder het verkrijgen van duidelijk omliggende kennis. In de *logic of Faith* is het doel het individu iets van het mysterie, van het ontzagwekkende te laten ontdekken, ze is gericht op een spirituele ervaring.

Zijn ontdekking is dat catecheten vaak handelen vanuit deze *logics*, maar dat de catechisanten op een andere manier betrokken zijn bij *Confirmation*. Die zijn niet uit op samenhangende kennis, en ook niet op participatie in de bestaande geloofsgemeenschap. Ze gebruiken dezelfde materialen als de volwassenen, bijvoorbeeld kaarsen en gebedsbriefjes. Deze objecten zijn voor de catecheten deel van het traditionele geloofssysteem en kunnen bij hen bepaalde geloofservaringen bewerken. Maar de catechisanten gebruiken deze middelen op een eigen manier en interpreteren die anders. Zij betrekken die op alledaagse zaken die zij tegenkomen in hun eigen leefwereld. Dit brengt hem tot de hoofdconclusie van zijn onderzoek dat de religie wordt veranderd door de catechisanten. Ze interpreteren wat ze tegenkomen niet vanuit de bestaande godsdienst, want ze zijn als nieuwelingen niet gevormd door die religie, maar zij zoeken naar verbinding tussen wat hun aangeboden wordt tijdens de *Confirmation* met zaken uit hun alledaagse leven. Dat blijkt vooral in de manier waarop de catechisanten omgaan met de materialen die gebruikt worden tijdens het kamp. Dit brengt hem tot de conclusie dat “religion is configured to utility parts in their everyday lives”. (Holmqvist, 2014, p. 90)

Het onderzoek van Holmqvist levert als aandachtspunt voor mijn onderzoek op hoe jongeren verwerken wat wordt aangeboden. Bij hem blijkt dat er een groot verschil is tussen wat de catecheten bedoelen en wat de werkelijke opbrengsten zijn. Daarbij moet er rekening mee worden gehouden dat er een duidelijk verschil is tussen de catechisanten van Holmqvist en die in mijn onderzoek. De laatste vormen uitzonderingen in de Nederlandse samenleving en zijn geen nieuwelingen wat betreft het christelijk geloof, zij hebben vaak een jarenlange vorming achter de rug.

1.7. Begrippenkader

In de onderzoeksvragen worden begrippen gehanteerd die in deze paragraaf worden uitgelegd. Er is niet gekozen voor definities die uit de literatuur komen, maar voor omschrijvingen waarin genoemd wordt wat door middel van onderzoek waarneembaar is. De lokale organisatie van het geheel van bewust opgezette, doelgerichte leeractiviteiten in de kerkelijke gemeente wordt in dit onderzoek *catechetische praktijk* genoemd. Het onderzoek richt zich op groepen jongeren van 16 jaar en ouder.

Onder *catecheet* wordt verstaan “hij of zij die een catechesebijeenkomst leidt of begeleidt”. (Kuiper e.a., 1985, p. 68) De catecheet kan zowel een professional zijn, een predikant of kerkelijk werker, als een vrijwilliger. De *catechisanten* zijn de jongeren die deelnemen aan de catechesebijeenkomsten.

Het begrip *opbrengst* komt in alle vragen voor en is te zien als het kernbegrip in dit onderzoek. Er wordt onderscheid gemaakt tussen werkelijke en gewenste opbrengsten. Bij *werkelijke opbrengsten* gaat het om wat de catechisanten zeggen dat ze geleerd hebben van de catechese. Bij *gewenste opbrengsten* gaat het over de uitspraken van de catecheten over wat ze graag willen bereiken met de catechese.

Onder *inrichting van de catechetische leeromgeving* wordt verstaan de manier waarop onderwijsleeractiviteiten worden vormgegeven in het samenspel tussen catecheten en catechisanten.

1.8. Methode van onderzoek

In de probleemstelling is aangegeven dat op het gebied van de catechese en de opbrengsten daarvan nog veel onbekend is. Dat heeft zowel te maken met wat er concreet gebeurt in de catechese als met de opbrengsten daarvan en met de relatie tussen inrichting van leeromgeving en opbrengsten.

Het genereren van data om deze hiaten in kennis te verminderen vraagt om verschillende onderzoeksinstrumenten. Zo moet er een instrument zijn waardoor gedetailleerd beschreven kan worden wat er in concrete catechetische praktijken gebeurt. Als het gaat over opbrengsten moet er een methode zijn waardoor catechisanten kunnen rapporteren over wat ze geleerd hebben. In de probleemstelling is aangegeven dat niet bekend is hoe catechisanten het aanbod van de catechese verwerken. Dit vraagt om instrumenten waarin open vragen worden gesteld en die gelegenheid bieden om niet alleen de feitelijke

opbrengst te noemen, maar ook de achterliggende motieven en manier van redeneren. Verder is nodig voor onderzoek naar de relatie tussen leeromgeving en opbrengsten dat informatie wordt verzameld over hoe door de interactie tussen de catecheten en catechisanten en de catechisanten onderling denkbeelden tot stand komen. Dit vraagt om een instrument waarmee een bijeenkomst kan worden geobserveerd en een instrument waarin respondenten vrij kunnen vertellen en associëren.

Deze eisen maken duidelijk dat meerdere onderzoeksinstrumenten moeten worden ingezet. Er is gekozen voor een combinatie van drie onderzoeksinstrumenten: interview, learner report en observatie. In hoofdstuk 3 over het onderzoeksdesign wordt uitgebreid ingegaan op de keuze voor deze instrumenten en hoe die met het oog op dit onderzoek zijn aangepast en vormgegeven. De catecheten worden geïnterviewd met het oog op de vraag naar de gewenste opbrengsten. Alle catechisanten vullen een learner report in en een aantal wordt geïnterviewd, om zo een beeld te krijgen van de werkelijke opbrengsten. Verder wordt een bijeenkomst geobserveerd om informatie over inrichting van de leeromgeving te verzamelen. Door triangulatie toe te passen kan een gelaagd beeld geschetst worden van de onderzochte praktijken en komt het perspectief van de onderzochte mensen in beeld, wat volgens Boeije een kenmerk is van kwalitatief onderzoek. (Boeije, 2012, p. 20)

De keuze voor kwalitatief onderzoek is gemaakt omdat nomologisch onderzoek niet toereikend is. Een kenmerk van kwalitatief onderzoek is “dat de antwoorden op de door de onderzoeker gestelde vragen niet zijn voorgestructureerd, zodat de onderzoeker achteraf de verzamelde antwoorden nog moet interpreteren.” (Wardekker, 2003, p. 52)

Het onderzoek is te typeren als een meervoudige casestudy. Ghesquière en Staessens karakteriseren die als “grondige studies van afzonderlijke cases met als globale bedoeling enerzijds fenomenen te identificeren en te beschrijven en anderzijds bij te dragen aan theorievorming.” (Ghesquière e.a., 1999, p. 192) Het product is volgens de auteurs een rijke, gedetailleerde, diepgaande en holistische beschrijving van het bestudeerde fenomeen, waarbij vaak een herkenbare en niet-technische taal wordt gehanteerd. Het resultaat is te typeren als particularistisch (de nadruk ligt op een particulier fenomeen), descriptief (het fenomeen wordt uitvoerig beschreven) en heuristisch (de beschrijving draagt bij tot een beter begrip van het bestudeerde fenomeen) (pp. 193-194). Het is een meervoudige casestudy omdat vier praktijken op dezelfde manier worden onderzocht. Door vergelijking kan het gemeenschappelijke in het fenomeen opbrengst van de catechese naar voren gehaald worden, wat leidt tot een beter begrip van die opbrengst.

Een criterium vaak genoemd in verband met kwalitatief onderzoek is dat het onderzoek plaatsvindt in de natuurlijke omgeving (Swanborg, 2000; Maso & Smaling, 2004).

Dat is tot op zekere hoogte het geval in dit onderzoek. De vraagstelling is gericht op wat catechese in die omgeving oplevert bij catechisanten of zou moeten opleveren volgens de mening van de catecheten. Er is dus een zekere afstand tot de werkelijke praktijk, omdat

het gaat over de reflectie op de praktijk, vooraf of achteraf. Als onderzoeker zal ik zelf niet intensief deelnemen aan die praktijk; ik beperk me tot een enkele observatie.

Per praktijk is een analyse gemaakt. Daarvoor is gebruikgemaakt van enkele codeerrondes en verschillende coderingsstrategieën. (Saldaña, 2009) Na de analyse van de afzonderlijke praktijken is gezocht is naar gemeenschappelijke elementen en naar de onderlinge verschillen. Een uitgebreide verantwoording van het onderzoeksdesign staat in hoofdstuk 3.

1.9. Positionering van het onderzoek

Het onderzoek naar opbrengsten van de catechese is te typeren als een onderzoek op het gebied van catechetiek. Volgens Heitink onderscheidt catechetiek zich van godsdienstpedagogiek doordat het vak zich concentreert op leren binnen de gemeente, (Heitink, 1993, p. 273) terwijl godsdienstpedagogiek daarnaast aandacht heeft voor het godsdienstonderwijs op scholen en geloofsofvoeding binnen het gezin.

In de praktijk blijkt dat godsdienstpedagogiek nauwe relaties heeft met praktische theologie. “De godsdienstpedagogiek woont in het praktisch-theologisch huis.” (Lanser, 2000, p. 24) Ook van dit onderzoek geldt dat het wordt uitgevoerd binnen het programma *Practices* van de Protestantse Theologische Universiteit. Van de Koot geeft aan dat binnen pedagogiek in het algemeen beduidend minder aandacht is voor godsdienstpedagogiek. (Van de Koot, 2013, p. 23)

Het praktisch-theologisch karakter van dit onderzoek blijkt zowel uit het veld waar het onderzoek gedaan wordt, als het onderwerp dat onderzocht wordt.

Vanuit het perspectief van praktische theologie als handelingswetenschap richt dit onderzoek zich op een bepaald handelingsveld binnen de praktische theologie, dat door Heitink wordt aangeduid met ‘Kerk en geloof’. (Heitink, 1993) In dit onderzoek gaat het om wat jongeren in een lokale kerkelijke gemeenschap leren van de catechese.

Ik wil onderzoeken wat de opbrengsten zijn van die catechese en de betekenis daarvan voor hun geloofsleren. Het accent ligt op wat de catechisanten zich toe-eigenen van het aanbod van de catechese. In hoofdstuk 2 wordt uitgelegd dat toe-eigenen iets anders is dan overnemen. Het gaat over hoe catechisanten de inbreng van de catechese zelf verwerken in hun eigen referentiekader en in hun eigen geloof. Daarmee komt het geleefde geloof van deze catechisanten in beeld. In de praktische theologie is geleefd geloof het centrale onderwerp, door Ganzevoort getypeerd met “the hermeneutics of lived religion” (Ganzevoort, 2009). Het onderzoek vindt plaats in empirisch waarneembare religieuze praktijken en daar wordt gekeken hoe jongeren persoonlijk verwerken wat ter sprake komt, wat te typeren is als onderzoek naar geleefd geloof.

1.10. Relevantie

Het onderzoek naar opbrengsten van catechese is relevant zowel voor verantwoordelijken voor kerkelijk beleid, voor catecheten, als voor wetenschappers die betrokken zijn bij het wetenschappelijk discours over catechese.

De praktische relevantie van het onderzoek voor kerkelijk beleid is dat een beeld geschetst wordt van actuele catechetische praktijken en hoe belangrijk catechese is voor het geloofsleren van jongeren. Het onderzoek geeft aan of het de moeite waard is om te investeren in catechese. Catecheten kunnen een realistisch beeld krijgen van wat hun werk in de catechese oplevert en welke competenties van belang zijn voor het werken in de catechese. Het wetenschappelijk belang van dit onderzoek is dat het een aanvulling geeft op onderzoek naar catechetische praktijken en de opbrengsten daarvan en dat er onderzoeksinstrumenten zijn ontwikkeld die deze praktijken en opbrengsten in beeld brengen. Ten slotte levert het onderzoek inzichten die van waarde zijn voor academische reflecties over catechese.

1.11. Opbouw van het proefschrift

De opzet van het proefschrift is verder als volgt: in hoofdstuk 2, het theoretisch kader, wordt vanuit de literatuur ingegaan op de plaats van de catechese in de godsdienstige opvoeding, op een typering van de catechisanten en op veranderingen in de kerkelijke en culturele context, waarmee de beginsituatie van de huidige catechese wordt geschetst. Verder is er aandacht voor een vergelijking met levensbeschouwelijke vorming op scholen om het eigene van de catechese beter te kunnen verwoorden. Tenslotte worden de kernbegrippen van deze studie zoals geloofsleren, gewenste en werkelijke opbrengsten leertheorie, leeromgevingen en de rol van de catecheet, besproken.

Hoofdstuk 3 beschrijft het onderzoeksdesign. Daar wordt verantwoord welke methodologische keuzes zijn gemaakt en welke onderzoeksinstrumenten gebruikt. In het tweede gedeelte van dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de verkregen data worden geanalyseerd en hoe gewerkt is aan betrouwbaarheid en validiteit.

In hoofdstuk 4 staan de resultaten van het empirisch onderzoek. Het bevat een holistische beschrijving en analyse van de afzonderlijke praktijken en een vergelijking op de kernbegrippen die in de onderzoeksvragen zijn genoemd. In hoofdstuk 5 worden de antwoorden gegeven op de onderzoeksvragen en worden de conclusies gepresenteerd. Verder bevat dit hoofdstuk een paragraaf waarin ingegaan wordt op de discussies die voortgekomen zijn uit de literatuur. Het hoofdstuk wordt afgesloten met aanbevelingen voor kerkelijk beleid, catecheten en de opleiding voor catecheten. In hoofdstuk 6 worden de resultaten en conclusies van deze studie bediscussieerd in het licht van een tweetal lopende reflecties op het gebied van de catechese.

hoofdstuk

02

Theoretisch kader

Opbrengsten van jongerencatechese

“Aan het eind van het seizoen werden we geacht alle vragen en antwoorden uit ons hoofd te kennen, en dat zou overhoord worden door een commissie van drie, vier ouderlingen. We moesten daar elke week vast mee oefenen. Een groot deel van de tijd zou dus worden gebruikt voor tussentijdse overhoringen en verder was de mogelijkheid tot vragen stellen. Waren er misschien nu al vragen? Hij keek rond. Stuk voor stuk keken we glazig terug. ... Toen gebeurde er iets vreemds. Het leek wel of ik naast mijn eigen lichaam stond. Mijn arm handelde buiten mijn wil om. Ik zag mezelf mijn vinger opsteken en daarna hoorde ik mezelf vragen: Hoe weet je nu of je bekeerd bent? Ik luisterde met verbazing naar mijn eigen woorden. Ik had helemaal niets willen vragen. Niemand vroeg ooit iets tijdens de catechisatie, en al helemaal niet zoiets persoonlijks. Ook Poppe was er duidelijk verlegen mee. Hij bleef een tijdje stil.”

Uit Franca Treur, *Hoor mijn stem* (2017, p. 292, 298)

2.1. Inleiding

Het citaat uit de roman van Franca Treur zal bij volwassen kerkleden in protestantse kerken mogelijk herinnering aan hun eigen catechese opleveren, misschien was die iets minder extreem dan voorgesteld wordt, maar toch met een kern van waarheid. Het beeld van de catechese is voor veel mensen niet zo positief, dat wordt verbonden met uit het hoofd leren, lange monologen en over de hoofden heen praten. In de godsdienstpedagogiek komt in verband met catechese vaak het woord indoctrineren voor. Roebben verbindt de betekenissen en schrijft over de angst die sommige leraren hebben ‘om jongeren catechetisch te indoctrineren.’ (Roebben, 2017, p. 50) Het lijkt er op alsof catechese de aansluiting met het moderne levensgevoel heeft gemist en is blijven steken in een premoderne fase van overdracht en aanvaarden op gezag.

Ondertussen is catechese in protestantse kerken in Nederland een praktijk waaraan tienduizenden jongeren meedoen.⁴ Het is de kerkelijke activiteit met een breed bereik onder jongeren van 12 jaar en ouder. In een tijd waarin het ledenaantal afneemt en de kerk vergrijsd is het zinvol om na te gaan of de catechese inderdaad de tijd gemist heeft. In deze studie willen we daaraan bijdragen door op basis van empirisch onderzoek een beeld te schetsen van vier verschillende catechetische praktijken. Dit beeld staat beschreven in hoofdstuk 4.

Daaraan voorafgaand wordt in dit hoofdstuk eerst een godsdienstpedagogische verkenning gegeven op basis van bestaande literatuur. De focus ligt op theorie die betrekking heeft op de catechese in de protestantse kerken in Nederland, omdat het onderzoek daar heeft plaatsgevonden. Na een verduidelijking van een aantal vaak gebruikte begrippen wordt de plaats van de catechese gespecificeerd en wordt de relatie tot de andere actoren op het gebied van de godsdienstige vorming, het gezin en de school, beschreven. Het

⁴ Dit aantal is gebaseerd op gegevens van verkoop van boekjes van verschillende catechesemethodes die in protestantse kerken worden gebruikt.

onderzoek is uitgevoerd onder catechisanten van de PKN en van een paar kleinere, zogenaamd 'orthodoxe' kerken. Deze populatie is door meerdere auteurs getypeerd. Andere zaken die de context van de catechese bepalen zijn veranderingen in de positie van de kerk en in de cultuur. Nagegaan wordt welke denkbeelden actueel zijn en hoe die impact hebben op catechese. Vervolgens wordt ingezoomd op de catechese zelf en wordt een vergelijking gemaakt met levensbeschouwelijke vorming in het voortgezet onderwijs, waarmee het profiel van catechese beter naar voren komt.

Geloofsleren is een belangrijk begrip in de vraagstelling. In paragraaf 2.7. wordt een poging ondernomen om geloofsleren te beschrijven en hoe het gerelateerd kan worden aan catechese. Een tweede kernbegrip is 'opbrengsten'. Uitgewerkt wordt wat onder werkelijke en gewenste opbrengsten wordt verstaan, gekoppeld aan een bepaalde leertheorie, uitlopend op voorbeelden waar concreet aan gedacht kan worden wanneer in de catechetische praktijken gezocht wordt naar die opbrengsten. Tenslotte wordt in recente literatuur verkend wat geschreven is over leeromgevingen en de rol van de catecheet. Dit loopt uit op een evaluatief antwoord op de vraag of het leren in de catechese meer kenmerken vertoont van (zinaanvaardend) overdrachtsleren dan van (zinontdekkend) transformatief leren.

Dit hoofdstuk, dat voorafgaat aan de beschrijving van het empirisch gedeelte van deze studie, geeft inzicht in welke godsdienstpedagogische discussies relevant zijn voor onderzoek naar opbrengsten van catechese. In de bestudeerde literatuur komen dilemma's naar voren en worden bepaalde aannames geformuleerd die vragen om een keuze of om bevestiging vanuit de empirie. De bijdrage van deze studie aan de theorievorming is of bepaalde aannames ondersteund en wel of niet bevestigd worden door verkenning van een aantal concrete catechetische praktijken. Verder wordt de theorie die in dit hoofdstuk wordt besproken gebruikt als referentiekader en om de resultaten en conclusies te evalueren.

2.2. Begrippen

Wanneer in de context van catechese gesproken wordt over het godsdienstpedagogisch handelen worden vaak termen gebruikt die verbonden zijn met het begrip 'geloof'. Het gaat om begrippen als: geloofsbegeleiding, geloofsonderricht, geloofsoverdracht of, meer recent, geloofsleren.

Zowel Bertram (2006, p. 45-49) als Van de Koot (2013, p. 65-76) hebben een overzicht gegeven van hoe in Nederlandstalige en Vlaamse onderzoeken vanaf ongeveer 1990 op het gebied van godsdienstpsychologie en godsdienstpedagogiek de begrippen zingeving of levensoriëntatie, levensbeschouwing, religie, godsdienst en geloven zijn gebruikt. Voor Vergouwen zijn religieus en godsdienstig uitwisselbare termen, (Vergouwen, 2001) maar Bertram en Van de Koot onderscheiden deze twee door religieus te definiëren in termen waarin gesproken wordt over het transcendente en godsdienstig in termen van het geloof in God. Van de Koot komt tot de conclusie dat in de godsdienstpedagogische onderzoeken uit de jaren 90 'geloven' veelvuldig gehanteerd wordt, maar dat sinds de eeuwwisseling begrippen als spiritualiteit, levensbeschouwing, religiositeit, religie, godsdienst en

zingeving vaker voorkomen. ‘Het begrip ‘geloven’ oogt daarmee gedateerd.’ (Van de Koot, 2013, p. 66) Op het gebied van de catechese geldt deze ontwikkeling niet, in onderzoeken die op dat gebied gedaan zijn is ‘geloven’ vaak een kernwoord. Lanser noemt haar proefschrift *Geloven leren* en het hoofdthema is ‘wederkerig geloofsleren’. (Lanser, 2000) De Vries heeft haar studie over het gebruik van kunst in de catechese *Leren zien - leren geloven* genoemd. (De Vries, 2008)

In het licht van de vergelijking die gemaakt wordt in dit hoofdstuk tussen de kerkelijke catechese en het vak godsdienst/levensbeschouwelijke vorming op scholen is het van belang om de begrippen helder te hebben. Het breedste begrip is zingeving of levensoriëntatie, waar onder verstaan wordt dat mensen ‘(zich) zingevend (kunnen) oriënteren in het leven.’ (Ploeger, 1993, p. 107) Ploeger wijst erop dat er vervolgens onderscheid gemaakt kan worden in zingevingsystemen zonder en met levensbeschouwing (ibid). Voor de omschrijving van levensbeschouwing wordt door meerdere auteurs (Vergouwen, Bertram) de definitie van Brümmer gebruikt: “Het totale complex van normen, waarden en toekomstverwachtingen in het licht van waarvan iemand zijn levenshouding en gedrag richt en beoordeelt en waaraan een grondovertuiging of levensideaal ten grondslag ligt, dat er eenheid en samenhang aan verleent.” (Brümmer, 1975, in Bertram, 2006, p. 48) Een levensbeschouwing kan religieus van aard zijn of niet. Roebben noemt levensbeschouwing een overkoepelend begrip, dat breder is dan religie, geloof of godsdienst. Door deze term te gebruiken in verband met onderwijs op scholen kunnen ook kinderen die bewust niet-gelovig of agnostisch zijn meedoen met levensbeschouwelijke vorming. (Roebben, 2015, p. 13)

Catechese richt zich dus in vergelijking met levensbeschouwelijke vorming op school op een beperkter gebied. Het is kerkelijk en met name gericht op christelijk geloof. Groome heeft de toespitsing in de catechese verwoord door vanuit het perspectief van onderwijs in het algemeen het te onderscheiden van ‘religious education’, dat meer in het algemeen gericht is op de transcendent dimensie van het leven en van ‘Christian religious education’, waarin het transcendent ingevuld wordt met de gerichtheid op de christelijke traditie. Catechese noemt hij een typisch ‘churchword’ dat gezien wordt als ‘specifically instructional activity within the broader enterprise of Christian religious education.’ (Groome, 1980, p. 27)

2.3. Plaats van catechese in de godsdienstige opvoeding

Godsdienstpedagogisch handelen vindt van oudsher plaats in drie verschillende contexten: het gezin, de geloofsgemeenschap en de school. (Alii, 2009, p. 18) Catechese deelt met het godsdienstonderwijs op scholen dat ze getypeerd kan worden als een vorm van secundaire socialisatie, volgend op de primaire in het gezin. In meerdere onderzoeken komt naar voren dat de thuissituatie en met name de ouders veel invloed hebben op de keuzes die hun kinderen later maken. (Andree, 1983; Vergouwen, 2001; Alma, 1998) Catechese als kerkelijke activiteit ligt vanuit het perspectief van de ouders meestal in het

verlengde van hun eigen opvoeding. De catechisanten komen in de regel uit kerkelijke gezinnen, waarin het geloof in God en de band met de geloofsgemeenschap belangrijk worden gevonden. Jongeren gaan aanvankelijk vaak naar de catechese omdat ouders dat graag willen. De ouders worden daartoe gemotiveerd door redenen die verbonden zijn aan hun geloof en de daaraan verbonden visie op de opvoeding. Als ze hun kind hebben laten dopen, hebben ze daarmee aangegeven dat ze zich niet alleen verantwoordelijk voelen voor de eigen opvoedingsactiviteiten, maar ze hebben ook een belofte afgelegd hebben over het laten onderwijzen, waarin de kerkelijke gemeenschap een rol speelt. De ouders beseffen dat ze het geloof niet kunnen doorgeven, maar wel hun kinderen godsdienstig kunnen opvoeden, onder andere door hen te laten deelnemen aan de jongerencatechese. Ze zijn zich daarbij ervan bewust dat de kinderen met betrekking tot geloof zelf hun keuzes maken, maar dat zij die kunnen beïnvloeden door hun kind te laten participeren in een voor dat geloof gunstige omgeving.

Vanouds ligt in de protestantse traditie, maar ook in de rooms-katholieke, zoals Groome aangaf, bij de catechese het accent op onderwijs en traditieoverdracht. Ze wordt gezien als het middel om de jongeren in aanraking te brengen met de inhoudelijke kernen van het christelijk geloof. Met dat doel zijn catechismussen geschreven, vaak opgebouwd rond de drie kernen: geloof, gebod en gebed, om zo een inzicht te krijgen in de leer van de kerk in haar geheel. (Bijlsma, z.j., p. 8) Een tweede doel van de catechese is gericht op de vorming van mondige kerkleden. Traditioneel loopt catechese uit op het doen van openbare belijdenis, wat inhoudt dat de catechisant als mondig kerklid (belijdend lid) mag deelnemen aan het avondmaal. In de PKN is deze motivatie minder relevant geworden, omdat daar ook kinderen aan het avondmaal mogen.

2.4. Typering van de onderzochte catechisanten

Een catechisant van 17 jaar in de protestantse kerken heeft volgens de website van de Hervormde-Gereformeerde Jeugdbond (<http://www.hgjb.nl>) vaak al een heel traject van catechese achter de rug. In sommige kerken krijgen kinderen van 10–12 jaar basiscatechese met basiskennis over de bijbel, tussen 12 en 15 jaar tienercatechese, vaak in een vorm van huis- of mentorcatechese om in een vertrouwde sfeer over allerlei christelijke onderwerpen te praten en vanaf 16 jaar jongerencatechese, waarin het verdiepen van het persoonlijk geloof centraal staat. Tussen de onderzochte kerken zit er een verschil met aan de ene kant de PKN en aan de andere kant de kleinere gereformeerde kerken. In de PKN worden catechisanten uitgenodigd om mee te doen aan de catechese. Dit heeft tot gevolg dat verschillende jongeren het niet doen en zeker voor catechisanten van 17 jaar en ouder geldt dat het volgen van catechese een eigen keus is. In de kleinere gereformeerde kerken wordt catechese meer vanuit gewoonte en plichtsbesef gevolgd, het percentage jongeren dat catechese volgt is daardoor hoger, hoewel ook daar de trend zichtbaar wordt, zeker bij de oudere catechisanten, om een eigen keuze daarin te maken. Dit betekent voor dit onderzoek dat geen beeld geschetst wordt van hoe de jongeren binnen de PKN in

het algemeen tegenover catechese staan. In beide onderzochte PKN- gemeenten kwam naar voren dat er bij het begin van de catechese veel meer catechisanten waren. Het is een bepaalde groep binnen de jongeren in de PKN die onderzocht is en die vanuit de indeling van Van Dijk gerekend kunnen worden tot de fortissimo's. Onder fortissimo's worden verstaan jongeren die "een groot deel van het traditionele pakket van een religie overnemen en daar hun identiteit aan ontlenuen." (Van Dijk, 2010, p. 212) Ze zijn trouw aan het instituut, doen mee aan liturgie of gespreksgroepjes en zijn serieus met geloof bezig. Van Dijk rekent daartoe ook de jongeren in orthodoxe kerken, zoals de kleinere gereformeerde kerken, of in de charismatische beweging. (p. 214) Ze onderscheidt de fortissimo's van de legato's, die wel institutioneel verbonden zijn op scharniermomenten in hun leven, maar verder niet zo actief met geloof bezig. Mogelijk dat er een paar catechisanten zijn die hiermee te typeren zijn, omdat ze vanuit gewoonte naar de catechese zijn gegaan.

De Hart constateert met betrekking tot jongeren binnen de PKN die er voor gekozen hebben om kerklid te blijven een verandering in vergelijking met vroeger. De Hart heeft aanwijzingen gevonden dat de nog wel kerkelijke jeugd, ruwweg na aanvang van het nieuwe millennium, een andere weg aan het inslaan is. Niet alleen vergeleken met de rest van de bevolking en hun buitenkerkelijke leeftijdgenoten, maar ook vergeleken met hun oudere medekerkleden stellen deze jonge kerkleden van 17-24 jaar relatief veel vertrouwen in kerken en godsdienstige organisaties en hebben vaker de overtuiging dat je je zonder meer aan de kerkelijke voorschriften dient te houden. Qua regelmatige kerkgang en overtuigd geloof in God steken zij evenmin ongunstig af tegenover de overige kerkleden, hetzelfde geldt voor hun zelfdefinitie als een zeer gelovig of religieus mens. Vaker dan de andere kerkleden zijn zij de afgelopen tien jaar niet aan het religieus knutselen geslagen, maar onderschrijven het complete pakket aan kerkelijke dogma's en beschouwen een sterk geloof als de belangrijkste waarde in het leven. (De Hart, 2014, p. 95)

Er zit spanning tussen de typering die De Hart geeft en wat vanuit de ontwikkelingspsychologie van Fowler gezegd wordt over de omgang van jongeren met geloofsopvattingen. Het begrip 'Faith' bij Fowler is volgens Vergouwen het beste te vertalen met 'existentiële zingeving'. (Vergouwen, 2001, p. 72) Dat wordt gezien als een algemeen menselijk gegeven, een poging van een mens om zin toe te kennen aan zijn ervaringen. Op basis van empirisch onderzoek heeft Fowler ontdekt dat in de ontwikkeling van zingeving verschillende stadia zijn te onderscheiden, waarvan voor ons onderzoek vooral interessant is wat hij schrijft over jongeren in de periode van de adolescentie. Jonge adolescenten bevinden zich in de overgang van stadium twee naar drie, die van de 'Mythic-Literal Faith', waarin religieuze symbolen letterlijk worden geïnterpreteerd, wat onder andere inhoudt dat aan de goddelijke macht antropomorfe eigenschappen worden toegekend naar de 'Synthetic-Conventional Faith'. (Fowler, 1981, p. 151) Hiervoor is kenmerkend dat jongeren in staat zijn tot formeel operationeel denken, wat een doorbraak veroorzaakt in het mythisch

letterlijk denken en dat verder inhoudt dat ze beter het perspectief van een ander kunnen innemen en dat kunnen vergelijken met dat van henzelf. De fase wordt getypeerd als conventioneel omdat bij het construeren van de eigen ideeën en opvattingen veel wordt overgenomen van belangrijke identificatiefiguren. Het is een vorm van conformisme waarbij men haarscherp is afgestemd op de verwachtingen en oordelen van significant anderen en nog onvoldoende greep heeft op de eigen identiteit en het eigen oordeel om een eigen perspectief te construeren en in stand te houden. Verder kenmerkt deze periode zich door conformisme, ze gaan hoofdzakelijk af, ook in hun zingeving, op het oordeel van significant anderen, waartoe naast ouders ook leeftijdsgenoten kunnen worden gerekend. De vierde fase, die van de late adolescentie en die bij sommigen pas veel later of helemaal niet begint, kenmerkt zich doordat de jongeren nu daadwerkelijk verantwoordelijkheid moeten gaan dragen voor de eigen levensstijl en overtuigingen. Het is een periode met spanningen tussen de persoonlijke en de groepsidentiteit. Het is het vermogen tot kritische reflectie dat tot resultaat kan hebben dat de jongere komt tot een eigen bewuste levensovertuiging of zingevingskader. Vroegere onbereflecteerde overtuigingen omtrent de werkelijkheid worden nu getoetst aan de kritische ratio. Men komt tot een eigen positie ten aanzien van geloofsvoorstellingen. Het kan turbulent verlopen omdat beelden van het verleden vaak strijden met nieuw verworven inzichten.

Als deze theorie klopt, is te verwachten dat bij sommigen van de groep van 17 jarigen, anders dan De Hart voorstelt, een begin van dit proces van kritische evaluatie van wat vanuit de kerkelijke traditie wordt aangeboden op gang komt en dat er meer nadruk wordt gelegd op persoonlijke keuzes. Op dit punt komen we in het vervolg van deze studie terug om aan te geven wat hierover vanuit de onderzochte jongeren gezegd kan worden.

2.5. Catechese en culturele en kerkelijke context

Het accent leggen op de eigen keuze past bij ontwikkelingen die in onze cultuur gaande zijn. Paas laat zien dat de secularisatie de positie van de kerken heeft veranderd. (Paas, 2015) Hij onderscheidt twee golven. De eerste, die rond 1800 begint, kenmerkt zich door differentiatie, de sectoren die oorspronkelijk gecontroleerd werden door de kerk beginnen zich zelfstandig te ontwikkelen. Dit betekende het einde van de centrale positie van de ‘volkskerk’ in de maatschappij, wat in Nederland met name impact had op de positie van de destijds Nederlandse Hervormde Kerk. Kerken werden teruggedrongen in de eigen religieuze sfeer. Daarentegen kwamen kleine gereformeerde kerken, die zich verzet hadden tegen staatsinvloed, in die periode juist tot bloei. De kerk werd een in religie gespecialiseerd instituut, niet meer gericht op heel het volk in Nederland. Een tweede golf begint in de jaren zestig van de vorige eeuw, die wordt gekenmerkt door individualisering. Het gaat over het proces dat individuen zich steeds meer onttrekken aan de grip van instituten en gemeenschap. Individualisering leidt bij mensen tot subjectivering, ze worden teruggevoerd op hun eigen subjectieve inzichten. De gevolgen hiervan raken ook de kerken die van de eerste golf geen last hadden.

In de godsdienstsociologie wordt gewezen op de gevolgen van deze ontwikkeling voor de binding aan de kerk. Davie, die bekend is door haar analyse van de verhouding van kerkleden ten opzichte van hun kerk in Noord-Europa (*believing without belonging, vicarious religion*) noemt als trend, “taking place both inside and outside the historic churches: that is, the form and understanding of religion as a form of obligation to an increasing emphasis on “consumption” or choosing.” (Davie, 2007, p. 30) Christenen laten zich minder leiden door een sociale druk van ‘zo hoort het’, in plaats daarvan wordt hun betrokkenheid gedreven door wat hen aantrekt en aanspreekt. Zij leggen sterk het accent op het maken van keuzes.

Ook Kuiper wijst daarop vanuit de typering van de huidige cultuur als een belevingscultuur. Mensen in een belevingscultuur nemen op een voluntaristische manier deel aan georganiseerde verbanden, wat wil zeggen dat ze vrijwillig kiezen op eigen voorwaarden. ‘Niet de claim van de organisatie is beslissend, maar de eigen beslissing.’ (Kuiper, 2007b, p. 201) Wanneer lidmaatschap interessante ervaringen oplevert en verrijkend is voor het eigen levensproject, wil men wel betrokken zijn. Een andere kenmerk is ontvoogding, wat inhoudt dat men ambivalent staat tegenover de gezagsclaim van instituties. Als die te dwingend wordt, onttrekken mensen zich daaraan.

Subjectivering is een belangrijk kenmerk van de eigentijdse cultuur geworden. ‘Moderne subjectivering: niet de oriëntatie op iets buiten de mens, maar de oriëntatie op de eigen subjectieve binnenwereld is de maatstaf geworden. ... “Levenskeuzes worden bepaald aan de hand van de vraag of de persoon zich er gelukkiger en prettiger bij voelt.” (Kuiper, 2007a, p. 54) Er is geen houvast in religie of objectieve waarden buiten de mens zelf. Het leven zelf is een project van betekenisgeving geworden. Dit heeft gevolgen voor hoe mensen met religie omgaan. Die wordt gezien als een instrument voor persoonlijke ontwikkeling en niet als iets waartoe je behoort.

Het is de vraag of in het denken over catechese in de protestantse traditie in Nederland voldoende rekening wordt gehouden met bovengenoemde ontwikkelingen. Daar wordt tot dusver vooral vanuit de kerk gedacht en vanuit die positie wordt er rekening gehouden met jongeren. In het rapporten van de PKN (Kansen voor de catechese, 2007 en Voortgangsrapportage, 2011) worden in verband met visie op catechese twee modellen onderscheiden: de beproefde route (doop – catechese – openbare geloofsbelijdenis – avondmaal), gefundeerd op het denken vanuit het verbond, en het levensloopmodel, dat inhoudt dat de kerk met catechese erbij is op de scharniermomenten van het leven. In beide modellen gaat het om volgen van kerkelijk onderwijs en het op gang brengen ‘van leerprocessen die leiden tot het beantwoorden van de doop’. (Kansen voor catechese, 2007, p. 10) Verder wordt in het rapport nadruk gelegd op het geheel van de gemeente als leeromgeving en op de persoon van de catecheet als authentiek identificatiefiguur. (Voortgangsrapportage, 2011, p. 3)

In deze modellen ligt als vooronderstelling dat het in de catechese gaat om jongeren of

volwassenen die hun doop willen beamen, die de kerk erbij willen hebben bij de belangrijke momenten in hun leven en hun plek in de gemeente hebben.

Dit soort denken ligt ook ten grondslag aan het *meester-gezel-leerlingmodel*, dat De Kock ziet als een veelbelovend alternatief voor het klassieke overdrachtsmodel. (De Kock, 2012a, 2012b) In zijn model participeren de catechisanten en de catecheet in dezelfde geloofspraktijk. De persoon van de catecheet is voor de catechisant een aansprekend voorbeeld van een christen, een persoon met wie hij optrekt ook buiten de catechese-uren om in dezelfde geloofspraktijk. Het leren krijgt in dit model een interpersoonlijk karakter waarbij de catecheet op inhoudelijk niveau de traditie kan overdragen in een betekenisvolle context, omdat die daarover vertelt vanuit eigen ervaring. Het accent met betrekking tot de kerkelijke gemeente komt te liggen op het intersubjectieve en minder op het institutionele aspect.

Voor deze modellen geldt dat in het denken over catechese de bestaande kerkelijke praktijk als vertrekpunt wordt genomen, dat jongeren zich hierbij zullen aansluiten en in catecheten voorbeeldfiguren zien, terwijl als bovengenoemde analyse klopt het veel meer een echte keuze voor hen is: het is een optie om met de kerk verder te gaan, maar het kan ook anders.

De modellen hebben als overeenkomst dat de kerk zich naar de jongeren beweegt. In de nieuwe context is catechese als initiatie niet meer vanzelfsprekend. Initiatie is de beweging van de kerk naar de jongeren, gericht op inwijden in de leer van de kerk en in de gebruiken van de kerk, met het oogmerk om het lidmaatschap te bestendigen. Maar nu de kerk een keuzekerk is geworden is de situatie fundamenteel gewijzigd. Het accent komt niet te liggen op de beweging van de kerk naar de jongeren, maar is eerder omgekeerd, van de jongere naar de kerk. Jongeren zijn bezig met het ontwerpen van hun eigen levensontwerp en daarin kan geloof een rol spelen. Vanuit het ontwikkelen van dat subjectieve ontwerp benaderen ze het aanbod van de christelijke traditie, van de kerk en van het voorbeeld van de vertegenwoordigers daarvan. Ze nemen als het ware zelf de regie voor wat hen daarvan aanspreekt en wat ze daarvan overnemen.

Voor het empirische gedeelte van dit onderzoek is het een aandachtspunt waar in de concrete praktijken het accent ligt, is dat de beweging vanuit de kerk naar de jongeren om zich aan te sluiten of is het dat de catechisanten zelf de regie over hun leerproces nemen.

2.6. Vergelijking catechese met levensbeschouwelijke vorming op scholen

Catechese behoort tot de secundaire socialisatie, wat ook geldt voor godsdienstonderwijs op school, zeker als het gaat om voortgezet onderwijs. Er zijn meer overeenkomsten: het gaat in beide situaties om georganiseerde en intentionele educatieve activiteiten, uitgevoerd in groepsverband in een setting waarin volwassenen en jongeren samenwerken. De volwassenen hebben vaak de rol van de deskundigen, zij zijn opgeleid om leiding te geven aan dit soort bijeenkomsten, hoewel in de catechese die rol steeds meer ingevuld wordt door vrijwilligers.

Opvallend is dat binnen de Nederlandstalige context de theoretische bezinning op het godsdienstpedagogisch handelen in scholen in recente publicaties veel aandacht krijgt.⁵ Het denken over levensbeschouwelijk onderwijs op scholen heeft, zo het lijkt, aansluiting gevonden bij het postmoderne levensgevoel. Daartegenover lijkt het dat het denken over catechese nog niet zo ver is. Een vergelijking met levensbeschouwelijke vorming is zinvol omdat er naast aanwijsbare overeenkomsten ook verschillen zijn. De vergelijking kan helpen om het profiel van de catechese scherper neer te zetten.

2.6.1. Vergelijkbare trend

In het denken over catechese en levensbeschouwelijk/ godsdienstonderwijs is een trend aanwijsbaar die voor beide vakgebieden geldt. Het betreft de verschuiving van primair accent op onderwijs naar persoonlijke vorming, ofwel de verschuiving van de aandacht voor de inhoud naar hoe de inhoud ontvangen en verwerkt wordt. Door deze accentverschuiving komt de leerling en hoe die het geleerde verwerkt meer in beeld. Deze verandering is in de inleiding van deze studie geïllustreerd met de verwijzing naar het catechetisch onderwijs in Duitsland, van Konfirmandenunterricht naar Konfirmandenarbeit.

In Nederland is deze trend in de protestantse traditie eveneens zichtbaar, wat onder andere blijkt uit het woordgebruik. Bij de omschrijving van catechese wordt vaak het woord ‘geloofsleren’ gebruikt. Dingemans ziet het accent op geloofsleren als een reactie op woorden als geloofsonderricht of geloofsonderwijs, die eerder kenmerkend waren voor catechese. (Dingemans, 2000) In het basisboek catechese *Altijd leerling* (De Kock, 2011) dat in de orthodox gereformeerde traditie staat, worden beide woorden gebruikt in verband met catechese. (p. 17) Het is het “geloofsonderricht dat jongeren in een leerproces brengt” (p. 19) en daarmee wordt een gezagselement in de catechese ingebracht, omdat de inhoud afgeleid is uit het Woord. Maar in de doelstelling van de catechese wordt gezegd dat het “allereerst om *persoonlijk geloof*“ gaat (De Kock, 2011, p. 21) en dat is de reden dat het ‘leren’ de meeste aandacht krijgt. Met de voorkeur voor geloofsleren ligt het accent bij het nadenken over catechese op hoe de catechese dienstbaar kan zijn aan de ontwikkeling van het geloof van de catechisant.

In 2013 is een themanummer verschenen van het tijdschrift *Pedagogiek* (Miedema e.a., 2013) over onderwijs en levensbeschouwing. Daarin worden twee actuele trends genoemd. In de eerste plaats “een hernieuwde plaatsbepaling van levensbeschouwelijke persoonlijke (zelf)vorming als zingevende activiteit door kinderen en jongeren in de context van het onderwijs”. (p. 75) Concreet betekent dit de aandacht verschoven is van levensbeschouwelijke instituties en oriëntaties naar de ontwikkeling van een eigen per-

5 Voorbeelden zijn Miedema (2002), het themanummer *Pedagogiek* (2013), Roebben, in zijn handboek uit 2007 en recent over grondlijnen van levensbeschouwelijke vorming *Inclusieve Godsdienstpedagogiek* (2015) en het boek van Valstar en Kuidersma over theologiseren van kinderen (2008).

soonlijke levensbeschouwing van elk individu. Dit staat ver af van eerder denken over godsdienstonderwijs/levensbeschouwelijk vorming. In 1986 is in een destijds gerucht-makende publicatie van Imelman en anderen *Tussen leuren en leren* aangegeven dat het schoolse godsdienstonderwijs onpartijdig moet zijn en is gesteld “dat wat het kind er mee gaat doen, vroeger of later, is niet de zaak van ons als opvoeders en pedagogen. Als vakman is de leraar godsdienstonderwijs gehouden godsdienst*onderwijs* te geven, kennis te verschaffen over en inzicht te verschaffen in religie(s).” (Imelman, 1986, p. 17) In het actuele boek van Roebben (2015) over levensbeschouwelijke vorming ligt alle accent op het proces van identiteitsvorming van de leerling (p. 11) Het vakmanschap van de docent ligt bij hem in de bemiddelende rol, in het arrangeren van een uitdagende leeromgeving waarin de docent gebruikt maakt van een goede didactiek om de jongeren te begeleiden in hun “reconstructie van een zinperspectief voor het eigen leven” (pp. 40,41) en daarmee hun “persoonlijke narratieve identiteit kunnen uitdrukken” (p. 41). Geen zich terugtrekkende leraar, maar iemand die als taak ziet: “Jonge mensen vormen, begrepen als bijstaan in “interactief-constructieve zingeving” met het oog op identiteitsvorming.” (p. 140) Hij voegt er aan toe: “dat is geen sinecure.” (ibid)

Ondanks deze overeenkomst in gerichtheid is er een duidelijk verschil in beweging die de jongeren maken als het gaat om dit proces van leren. De jongeren in de catechese zijn geworteld in de christelijke traditie. Zij kennen van binnenuit een kerkelijke praktijk en zijn omringd door mensen die geloof als relevant ervaren. Voor hen is een religieuze achtergrond een gegeven. Dit geldt niet voor de jongeren die op scholen levensbeschouwelijke vorming ontvangen. Een moderne school wordt bezocht door kinderen die van thuis uit vaak geen religieuze opvoeding meekrijgen. Scholen vormen een afspiegeling van de samenleving, die zich uit in een heterogeen samengestelde schoolbevolking. Er zijn zowel jongeren die met of zonder religie zijn opgevoed, of wel met een christelijke achtergrond, maar met weinig kennis van de eigen traditie, en ook jongeren met een andere godsdienstige achtergrond. Maar allen worden in hun puberteit geconfronteerd met uiteindelijkheidsvragen. (Roebben, 2015, p. 29) Zij zitten in een situatie dat er vele keuzes mogelijk zijn voor antwoorden op deze vragen, “naast religieus gemotiveerde antwoorden zijn tal van andere perspectieven voorhanden”. (ibid)

Roebben wil de jongeren die niet religieus opgevoed zijn, via levensbeschouwelijke vorming ontvankelijk maken voor het transcendente. Hij pleit voor ‘narthicaal religieus leren’ (p. 45). In deze godsdienstpedagogische methode worden de existentiële vragen van de jongeren als vertrekpunt genomen en gezien als het verlangen van jongeren naar perspectief. De narthex kan gezien worden als een confrontatieplek met mogelijke antwoorden op die vragen, waardoor er een perspectief wordt aangereikt. Niet het perspectief dat het antwoord is doorlopen naar het schip van de kerk (in de metafoer uitkomen bij de christelijke traditie), maar wel dat er iets van zichtbaar wordt dat tradities bronnen van wijsheid zijn, dat de vragen serieus genomen worden en dat het zoeken naar antwoorden niet

zinloos hoeft te zijn en dat de leerling aangespoord wordt om verder te zoeken. Het kan zijn dat de vragen geherformuleerd worden, dat er nieuwe inzichten worden opgedaan. Dit is niet een opstapje naar deelgenoot worden van een geloofsgemeenschap. Het ligt op het niveau van de jongeren ontvankelijk te maken voor het transcendente.

De positie van de kerkelijke jongeren is anders. Zij zijn wel religieus opgegroeid en vaak vanaf jonge leeftijd verbonden aan een godsdienstige praktijk. Zij hebben thuis gewoontes ontwikkeld met betrekking tot bidden en bijbellezen en doen mee aan kerkelijke activiteiten, zoals het bijwonen van kerkdiensten. Hun positie is te verduidelijken met de uitdrukking van Davie: *belonging without believing*, wanneer onder het laatste verstaan wordt dat zij zelf overtuigd aanvaardden waar de kerk voor staat. Als zij in de narthex komen dan is het in de metafoer niet van buiten, maar vanuit het schip van de kerk zelf. Hun positie is niet zo zeer om ontvankelijk te worden voor het transcendente, zij zijn door hun opvoeding vertrouwd met omgaan met het transcendente in die zin dat ze leven in een omgeving waarin mensen hun vertrouwen op God uitspreken. De keuze waarvoor veel van deze kerkelijke jongeren nog staan is of zij willen vasthouden aan waarmee ze zijn opgegroeid. Juist die verbondenheid met die gemeenschap, waartoe vaak de ouders, familieleden, vrienden en anderen die hun lief zijn behoren, maakt die keus moeilijk, want ze beseffen dat die alleen standhoudt wanneer er ook sprake is van *believing*. Omdat zij via school, media, vriendenkring in aanraking komen met de pluriforme maatschappij, kennen ze uit ervaring ook die niet-kerkelijke kant en ontmoeten daar mensen die laten zien dat goed leven ook zonder kerk en geloof kan. De overeenkomst met de keus van de niet-religieus opgevoede jongeren is gelijk wat betreft het persoonlijk aanvaardden van de inhoud, in het vinden van een eigen perspectief, maar de beweging die zij moeten maken is een andere. Die ligt niet in de sfeer van de religieuze dimensie ontdekken, maar of ze verder willen gaan in het verkennen daarvan of een andere optie kiezen.

2.6.2. Monoreligieus versus interreligieus

Catechese is naar haar aard monoreligieus, zij wil jongeren bewust inlijven in de christelijke traditie en laten participeren in de christelijke gemeenschap. “Catechese is de aanduiding geworden voor het geheel van bewust opgezette doelgerichte leeractiviteiten voor jong en oud in de gemeente, met het oog op het leren leven en geloven als leerlingen van Christus.” (De Zwart, 2004, p. 147) Het doel is ook te omschrijven met dat catechese gericht is op de intrinsieke betrokkenheid van jongeren op de eigen traditie.

De motivatie daarvoor heeft te maken met het ervan overtuigd zijn dat het evangelie van Jezus Christus goed is. Wie zelf enthousiast is over Jezus en zijn verhaal gunt ook anderen dit; wie overtuigd is van de unieke waarheid van dit verhaal, wil ook anderen overtuigen van die waarheid. Catechese als kerkelijk onderwijs is verweven met de christelijke kernervaring van Jezus en zijn verhaal. (Paas, 2015, p. 24) Paas ziet verbanden tussen missionair bezig zijn en geloofsopvoeding. “Ik denk dat we pas goed begrijpen wat secu-

larisatie is, als we tot het inzicht komen dat ook geloofsopvoeding evangelisatie is. Er is niet vanzelfsprekends aan dat kinderen die in een christelijk gezin groot worden later zelf christen zullen zijn.” (Paas, 2015, p. 13)

Roebben noemt als vooronderstelling van levensbeschouwelijke vorming “dat levensvragen over *l'amour et la mort* onontkoombaar zijn en dat mensen – jong en oud – recht hebben op een educatieve verheldering ervan.” (Roebben, 2015, p. 20) Het is een recht en tegelijk een levensopgave. “Niemand kan de zin van mijn bestaan plaatsvervangend verklaren, laat staan verstaan.” (p. 27) Het is een opgave zowel voor gelovige als niet-gelovige mensen. Levensbeschouwelijke vorming heeft connotaties met religieuze vorming. De context voor levensbeschouwelijke vorming is de religieuze diversiteit op school. Constructief omgaan met verschillen is daarom een basisdoelstelling van de hedendaagse school. (p. 58) Daarom kiest Roebben voor een interreligieuze benadering. “Doel is niet hen in te wijden in één levensbeschouwelijke traditie, maar hen aandachtig te maken voor de diversiteit om hen heen, en hen vaardig te maken om daarmee om te gaan.” (p. 41) Interreligieus veronderstelt een multireligieuze vorming (*learning about religion*), omdat kennis van de religieuze achtergronden van de gesprekspartners van belang is, maar met de bedoeling dat dit uitloopt op interreligieus leren. Het vertrekpunt voor interreligieuze vorming is dat de echte levensvragen gethematiseerd worden, vragen waarop religieuze en levensbeschouwelijke tradities verschillende antwoorden geven. Wat van de deelnemers gevraagd wordt is een voortdurende perspectiefwisseling. Interreligieus leren loopt uit op meer inzicht in de eigen levensbeschouwelijke opstelling en het sluit aan bij een maatschappelijke noodzakelijkheid: “leren leven in dialoog met andersdenkenden”. (p. 71) Het gaat bij Roebben verder dan het cognitief afwegen van allerlei keuzes, zijn uiteindelijke doel ligt op spiritueel niveau. Hij bepleit het mystagogisch communicatief model (p. 154), waarin de sensibiliteit voor het mysterieuze wordt bevorderd. Voor veel jongeren geldt dat ze in het onderwijs voor het eerst gestructureerd met godsdienst geconfronteerd worden. Door de leerlingen te laten reflecteren op wat zijzelf met religie doen, en wat religie met mensen en henzelf doet. Hij wil ze ontvankelijk maken voor het geheimvolle in het eigen leven. Hij kiest voor een laagdrempelig gebeuren, waarvoor een religieuze socialisatie niet nodig is. Hij is er niet op uit dat mensen gaan geloven in voorgeschreven formules, “niet het geleerde geloof staat voorop (*fides quae*), maar het geleefde geloof (*fides qua*), dat zich in alle kwetsbaarheid moet waarmaken in het leven van elke dag.” (p. 109) De daarvoor geschikte middelen zijn bijbelverhalen, religieuze rituelen, symbolen en esthetiek van gebouwen. In zulke uitingsvormen hebben mensen uitdrukking gegeven aan de manieren waarop zij vanuit hun existentiële vragen en ervaringen God hebben gezocht. Door er zelf ervaringen mee op te doen komen de leerlingen op het spoor van het mystagogische en kunnen ze de onvermoede binnenkant van hun leven ontdekken. Daarbij kunnen religieuze uitingsvormen uit diverse tradities helpen. Er zijn duidelijke verschillen in doelen van de catechese en levensbeschouwelijke vorming

in de visie van Roebben. Maar de overeenkomst is dat het in beide gevallen gaat om de existentiële betekenis van het geleerde. In beide posities is men niet tevreden met dat de leerlingen een soort toeschouwerpositie aannemen, het gaat in beide om de persoonlijke toe-eigening. De verschillen liggen in waarop georiënteerd wordt, in het geval van de catechese op de christelijke traditie en bij Roebben op meerdere tradities, hoewel de voorbeelden die hij gebruikt van middelen die tot nadenken aanzetten vaak een christelijke herkomst hebben.

In de volgende paragraaf willen we onderzoeken of geloofsleren nog andere kenmerken heeft waardoor de positie ten opzichte van levensbeschouwelijke vorming verhelderd wordt.

2.7. Geloofsleren

De centrale vraag in deze studie gaat over de rol van catechese in het geloofsleren van jongeren. In deze paragraaf willen we uitwerken wat geloofsleren inhoudt en waaraan gedacht kan worden bij een concrete invulling van dit begrip. Daarvoor gaan we eerst na hoe in de protestantse traditie gedacht wordt over het ontstaan van geloof en op de vraag wat het geloof praktisch inhoudt. Als die vragen beantwoord zijn wordt duidelijk waaraan te denken is bij het begrip ‘opbrengsten’ in verband met geloofsleren.

2.7.1. Ontstaan van geloof

In de protestantse traditie heeft ‘geloven’ als activiteit betrekking op geloofsinhouden, waar werkwoorden bij passen als: aanvaarden, toestemmen, en op de relatie met God, verwoord met termen als: vertrouwen, overgeven aan en toewijden aan. Daarmee wordt een eigen kleur gegeven aan de onderscheiding *fides qua* (de geloofsdaad) en het *fides quae* (de geloofsinhoud). Ook in de geloofsdaad speelt de geloofstraditie een rol, maar geloven is meer en heeft nog een diepere laag, het is eveneens toewijding, overgave en vertrouwen. Of in termen van de Heidelbergse Catechismus: “Een waar geloof is een stellig weten of kennis, waardoor ik alles voor waarachtig houd, dat ons God in Zijn Woord geopenbaard heeft, maar ook een vast vertrouwen, hetwelk de Heilige Geest door het Evangelie in mijn hart werkt”. (Heidelbergse Catechismus, Zondag 7, Vraag en Antwoord 21)

In verband met het werk van de Heilige Geest wordt in de protestantse theologie gewerkt met de onderscheiding ‘uitwendige en inwendige getuigenis’ (Van de Beek, 1987, p. 23). Het uitwendige getuigenis van de Heilige Geest komt van buiten, bijvoorbeeld van de bijbel of van gesprekken met een andere gelovige. Het inwendige getuigenis is gericht op het innerlijk overtuigd worden. Van de Beek spreekt in dit verband over de dubbele werking van de Heilige Geest. Van Egmond zegt daarover: “Het externe getuigenis – testimonium externum – is de verkondiging van het Woord.” (Van Egmond, 1993, p. 140) Het ‘testimonium Spiritus Sancti internum’ bestaat daaruit “dat de Heilige Geest in het hart van mensen getuigt dat het getuigenis van het Woord betrouwbaar is”. (ibid) Mensen kunnen tot geloof komen als de Heilige Geest hen daartoe beweegt. De Geest is dus

aanwezig in beide processen, reden waarom geloof vooral gezien wordt als een gave van de Geest. En tegelijk gaat het niet buiten de mens om. Geloven is in de eerste plaats een door God aangesproken worden, “primair een passief gebeuren. ... Het is aangesproken worden, getroost worden, overtuigd worden. Bovendien is het geloof niet herleidbaar tot andere ervaringen”. (Van de Beek, 1987, p. 17) Van de Beek onderscheidt nadrukkelijk de weg tot geloof en het geloof zelf. Op de weg naar geloof spelen factoren als opvoeding, argumentaties van mensen om je heen, je levensgeschiedenis een rol, maar dat wil niet zeggen dat geloof tot dit soort factoren is te herleiden. Daarover zegt hij: “dezelfde Geest die het geheim van ons geloof schenkt, is present in onze psychologische en biografische geschiedenis; dezelfde Geest is ook present in de Schrift en in ons denken. ... Het is zijn weg tot het geloof, ook en juist als het onze weg is.” (Van de Beek, 1987, p. 22)

Wanneer in dit onderzoek gesproken wordt over geloofsleren gaat het over de leerprocessen op de weg naar geloof en niet over het onzichtbare werk van de Geest waardoor mensen innerlijk overtuigd worden. Schippers wijst op de spanning tussen geloof als gave aan de ene kant en als leerproces aan de andere kant. Hij zegt daarover: “het geloof voltrekt zich in een leerproces dat vergelijkbaar is met andere leerprocessen maar het gaat daarin niet op. Waar precies de grens - zo deze er is - ligt tussen geloof als gave en geloof als leerproces, onttrekt zich aan de waarneming.” (Schippers, 1977, p. 13) Dingemans gebruikt eveneens de onderscheiding, maar accentueert dat het leerproces niet buiten de Geest omgaat. “De Geest is er niet in ‘pure toestand’. Hij is er altijd in en door mensen” (Dingemans, 2000, p. 46) en maakt gebruik van gewone mechanismen, ook met betrekking tot de communicatie en geloofsoverdracht. De Geest is in menselijke overdrachtstechnieken aanwezig.

Kernpunten bij geloof zijn dus: het is ten diepste een gave, je ontvangt het. Het is verbonden met de erkenning van Jezus Christus als Heer en het heeft het karakter van antwoorden op het Evangelie.

Met het begrip ‘antwoorden’ kan de positie van een catechisant aangeduid worden. Met de verschuiving van onderricht naar leren is de positie van de catechisant meer in beeld gekomen. Antwoorden past bij de metafoer van horen. Wat gehoord wordt is de boodschap van het evangelie en catechese kan gezien worden als middel waarmee de catechisant wordt uitgenodigd om daarop te antwoorden. De Ruijter heeft, niet in de context van catechese maar in die van homiletiek, aangegeven dat antwoorden, anders dan bijvoorbeeld overnemen, ruimte geeft voor openheid. (De Ruijter, 2013, p. 24 e.v.) Geloof als antwoorden houdt rekening met de eigen positie van degene die antwoordt en doet recht aan de eigen verantwoordelijkheid van de mens. Het antwoord wordt mede bepaald door de persoonlijke, kerkelijke, culturele omstandigheden. Antwoorden houdt in dat het niet helemaal open is. Het is een protest tegen een relativistisch systeem van zingeving waarin het perspectief steeds verlegd wordt. In de christelijke context biedt het verhaal van Jezus Christus dat perspectief. Geloof is te zien als een antwoord daarop.

Er komen een paar fundamentele verschillen naar voren wanneer geloofsleren vergeleken wordt met levensbeschouwelijke vorming. Het is niet het verschil dat het bij geloof gaat om het aanvaarden van voorgeschreven formules, het verschil zit eerder in dat er met geloofsleren wel gekozen is voor een bepaald perspectief, het evangelie van Jezus Christus. Daarop antwoorden is een belangrijk ijkpunt in de catechese. Daartegenover is de kern van levensbeschouwelijk leren dat niet zo zeer de antwoorden worden aangeboden, maar dat de ruimte wordt geboden waarin het zoeken zinvol is. De tegenstelling die door Roebben gemaakt is tussen het *fides qua* en *fides quae* krijgt in de protestantse traditie geen sterk karakter, ook in het qua wordt het element van kennis meegenomen. Geloven als antwoorden geeft ruimte om het eigene en het zoekende in het antwoorden een plek te geven en hoeft niet gezien te worden als iets dat onveranderlijk vast ligt.

Bij de weg naar geloven speelt het zoeken mogelijk een overheersende rol. Jongeren geven zich daarvoor de tijd. Maar geloven kent ook een fase van antwoorden, van het kiezen van een positie, zonder dat die voor altijd vast ligt.

2.7.2. Invulling van wat geloof concreet is

Glock heeft een concept van godsdienstigheid ontwikkeld (Glock, 1968), waarin hij vijf dimensies onderscheidt die de breedte van wat geloof is laat zien. Zijn onderscheiding in dimensies is waardevol voor dit onderzoek, omdat ze in zekere zin waarneembaar zijn daar mensen kunnen vertellen hoe die in hun leven aanwezig zijn. Dat maakt ze geschikt om te gebruiken in onderzoek. Hij noemt de volgende dimensies: *geloofsovertuiging* (1): erkenning van de waarheid van bepaalde geloofsopvattingen; *geloofspraktijk* (2): rituelen als kerkbezoek en doop, en devotie als persoonlijk gebed en bijbellezen; *geloofservaringen* (3): ervaring van contact met een bovennatuurlijke macht; *geloofskennis* (4): kennis van de geloofstraditie en *geloofsconsequenties* (5): het effect van geloof op het dagelijks leven. Immink gebruikt in zijn omschrijving van wat geloven in de praktijk inhoudt dezelfde dimensies, maar met andere termen. (Immink, 2003, pp. 30-31) Hij schrijft dat geloof bestaat uit het hebben van overtuigingen, ontstaan in een proces van opvoeding en overlevering. Tot een geloofsleven behoort volgens Immink een geheel van expliciet godsdienstige activiteiten als bidden, zingen, bijbellezen en mediteren. Verder noemt hij dat geloof zich uit in levensstijl, handelingen en gedrag. Daaraan liggen motieven, keuzes en strevingen ten grondslag. Het geloof krijgt gestalte als attitude: het is een levenshouding waarin leven-in-vertrouwen een grote rol speelt evenals waarden als ootmoed en mededogen. Geloven uit zich in emoties als gevoelens van afhankelijkheid, berouw, blijdschap en dankbaarheid.

De dimensies van Glock en Immink zijn van belang voor de omschrijving van geloofsleren, want daarmee zijn voorbeelden gegeven die bij het geloofsleren ter sprake kunnen komen. Geloofsleren is meer dan overdracht van geloofswaarheden. Het richt zich ook op eigen overtuiging, ervaringen, gedrag en attitudes.

2.7.3. Catechese en geloofsleren

In deze studie wordt gezocht naar mogelijkheden om te onderzoeken of de opbrengsten van de catechese vast te stellen zijn. Op dit punt worden door meerderen aarzelingen uitgesproken, daarom is het van belang precies te formuleren waar de studie betrekking op heeft. Roebben noemt als aandachtspunt, niet direct in de catechese maar voor het levensbeschouwelijk vormingsonderwijs, dat “wat een leerling uiteindelijk leert en vanuit de klas meeneemt ... blijft een open vraag, kan door empirisch onderzoek (wellicht) niet achterhaald worden en is in theologische termen een mysterie.” (Roebben, 2015, p. 139)

In het grote Europese onderzoek komt dit onderwerp aan de orde bij de vraag of iets gezegd kan worden over de “Wirksamkeit der Konfirmandenarbeit” (Schweitzer e.a., 2015, p. 53) Daar wordt aangegeven dat er zowel theologische als pedagogische argumenten zijn om catechese niet zondermeer te zien als een “Beeinflussungsversuch”, waarbij aan het eind, als een jongere zegt te geloven, kan worden vastgesteld dat dit wel het geval was. In de theologie van de Evangelische Kirche wordt, vergelijkbaar met wat hierover eerder gezegd is door de protestants calvinistische theologie, er de nadruk op gelegd dat geloof niet te leren is en ook niet door mensen bewerkt kan worden, want het is een geschenk. Niemand kan op eigen kracht tot geloof komen. Een andere reserve is dat de grenzen van pedagogisch handelen gerespecteerd moeten worden, omdat bij de keuze voor of tegen geloof de autonomie van de catechisant in geding is. En als praktisch punt wordt genoemd dat het moeilijk vast te stellen is of bepaalde veranderingen door de catechese bewerkt zijn of dat die te relateren zijn aan andere invloeden, bijvoorbeeld van het gezin, de groep, school of media.

In deze studie wordt met de genoemde bezwaren rekening gehouden door niet het accent te leggen op tot geloof komen, maar op de bijdrage die catechese levert aan geloofsleren. Hiermee wordt aangesloten bij het eerdere genoemde onderscheid dat Van de Beek maakt tussen geloof en de weg naar geloof, waarin gesprekken en ontmoetingen een rol spelen. Wat op die weg naar geloven gebeurt kan getypeerd worden met geloofsleren.

In een ander deel van het Europese onderzoek is de vraag gesteld: “Ist die Konfirmandenarbeit eine Hinführung zum Glauben?” Hierop durft men in dit onderzoek geen positief antwoord te geven. (Schweitzer e.a., 2010, p. 54) Dit wordt in dit geval niet gezegd op basis van een theologische of pedagogische redenering, maar vanuit empirische gegevens. Gezocht is naar de mate van instemming met bepaalde geloofsuitspraken voorafgaand aan de catechese en kort daarna. Er bleek weinig verschil tussen te zitten, en uit het vervolgonderzoek bleek, dat de geringe vooruitgang in instemming na twee jaar helemaal verdwenen was. (Schweitzer, 2017, p. 5) Als de uitkomst wel een duidelijk verschil tussen de voor- en nameting had laten zien, dan was er vanuit mijn optiek sprake geweest van geloofsleren. Want door middel van waarderingvragen is gezocht naar verandering in de eigen overtuiging ten aanzien van bepaalde geloofsuitspraken. Verandering, positief of negatief, houdt in dat de catechisanten met de onderwerpen bezig geweest zijn om tot een

eigen standpunt te komen. In dat geval is aan te nemen dat catechese invloed op die verandering heeft gehad. Tegelijk moet vastgesteld worden dat door deze beperkte vraagstelling in het Europese onderzoek niet duidelijk wordt wat het proces van geloofsleren inhoudt en verder dat het maar om één aspect van geloof is gegaan, namelijk de overtuiging ten aanzien van geloofsuitspraken.

Omdat geloofsleren veel meer is dan het instemmen met waarheden en vooral een proces is, is de conclusie in het Europese onderzoek, dat catechese nauwelijks bijdraagt aan de vorming van geloof, wel erg stellig. Het kan ook zijn dat door de keuze voor een kwantitatief onderzoek het concept niet breder uitgewerkt kon worden. Mijn onderzoek kan uitwijzen of door middel van kwalitatief onderzoek meer en mogelijk genuanceerder uitspraken gedaan kunnen worden over catechese en geloofsvorming.

In mijn onderzoek wordt niet beoordeeld wat het proces van geloofsleren oplevert en of het gewenste doel, tot geloof komen, behaald wordt, maar wordt gekeken naar wat catechese volgens de jongeren zelf oplevert. Er zijn jongeren die participeren in de catechese, maar niet zeker weten of ze wel geloven. Ze houden de mogelijkheid open dat ze niet tot geloof komen. De vraag is of het participeren in een catechetische praktijk met geloofsleren te typeren is. Wanneer vooral gelet wordt op de processen en op de deelname daaraan, is er eigenlijk geen verschil tussen wat de jongeren doen. Ze zijn allen bezig met existentiële vragen, staan open voor de beïnvloeding door anderen en handelen volgens het principe van zelfstandigheid. Alleen de uitkomst kan verschillen. Om deze reden kan wat er gebeurt in de context van de catechese getypeerd worden met geloofsleren. Het proces werkt er mogelijk aan mee dat het voor de catechisant persoonlijk steeds duidelijker wordt of hij wel of niet in God wil geloven. Door de catechese is de catechisant aan het bouwen van zijn eigen persoonlijke houding ten opzichte van geloof, wat kan inhouden dat dit niet hoeft uit te komen op een zichzelf verstaan voor het aangezicht van God. Daarom wordt in dit onderzoek het participeren op zich beschouwd als geloofsleren, zonder dat de uiteindelijke uitkomst van dit proces vaststaat. Onder opbrengsten wordt hier meer verstaan dan persoonlijke toe-eigening van het christelijk geloof. Dat is een mogelijkheid en ook kan niet ontkend worden dat catechese hierop gericht is. Maar als dit niet bereikt wordt wil dat niet zeggen dat er geen andere opbrengsten te noemen zijn.

Samengevat kan geloofsleren omschreven worden als: *het proces van intermenselijke communicatie binnen een leergemeenschap dat (mogelijk) leidt tot het zich zelfstandig toe-eigenen van een persoonlijk geloof in God.*

Dit geloofsleren heeft de volgende kenmerken:

- het gaat over de weg tot geloof in God of leren als gelovige;
- op die weg vinden ontmoetingen, gesprekken en leermomenten plaats;
- het leren heeft betrekking op alle dimensies van geloven: inhouden, handelen en ervaren;
- het is gericht op persoonlijke toe-eigening van het geloof;
- het is een proces dat niet in onafhankelijkheid, maar in zelfstandigheid plaats vindt.

In deze omschrijving van geloofsleren ligt het accent op wat van het proces van geloofsleren waarneembaar en communiceerbaar is. In de theologische beschrijving is aangegeven dat in de gesprekken en ontmoetingen de Geest aan het werk is. Die gesprekken en ontmoetingen zelf zijn voorwerpen van onderzoek, daarover kan door de respondenten verteld worden, zonder dat dit wil zeggen dat geloof tot dit soort factoren is te herleiden. Maar het kunnen activiteiten zijn waar in het levensverhaal van mensen naar verwezen wordt als de vraag gesteld wordt hoe iemand tot geloof is gekomen. Die worden ervaren als leermomenten. Hoe de Geest daarin aan het werk geweest is, blijft ook in deze studie een mysterie.

2.8. Opbrengsten

In de beschrijving van geloofsleren is aangegeven dat er dimensies van geloven zijn te onderscheiden: inhouden, handelen en ervaren. Deze driedeling is gebaseerd op de beschrijving van wat geloof concreet inhoudt, zoals uitgewerkt in paragraaf 2.7.2. Het is samenvattend geformuleerd om hanteerbaar te zijn voor empirisch onderzoek. Bij inhouden wordt gedacht aan geloofsovertuigingen en kennis van de geloofstraditie, bij handelen aan zowel het godsdienstig als het ethisch handelen of levensstijl en wat onder andere naar voren komt in een levenshouding en bij ervaren aan aspecten die te maken hebben met beleving en emotioneel geraakt worden.

Deze driedeling is ook goed te gebruiken om de opbrengsten van catechese in te delen.

2.8.1. Werkelijke opbrengsten

Astley heeft zich beziggehouden met de vraag wat *learning outcomes* kunnen zijn van godsdienstig onderwijs, waar catechese toe kan worden gerekend. “The products of Christian education may be labelled as Christian learning outcomes”. (Astley, 2000, p. 5) Hij noemt dit *learning outcomes*, omdat het over veranderingen gaat die iemand ervaart en die veroorzaakt worden door de leerprocessen. Die wil hij niet invullen door te kiezen voor een bepaalde theologie, maar door te letten op veranderingen die in de persoon plaatsvinden en op een of andere manier waargenomen kunnen worden in verandering van kennis, ervaring, houding of handelen. De opbrengsten die onder te brengen zijn bij geloofsinhouden zijn:

– *Christian beliefs-that* (1) en *Christian beliefs-in* (2): bij de eerste gaat het over het kennen van de belangrijkste thema's van het christelijke geloof en bij de tweede gaat over de positieve houding ten opzichte van deze inhouden;

Bij handelen gaat het om:

– *Christian attitudes and values* (3): hier gaat het om waarden en deugden die iemand zich eigen gemaakt heeft en die vervolgens van invloed zijn op haar of zijn gedrag en de keuzes die iemand maakt. Hij noemt daarbij voorbeelden als: betrokken zijn op anderen, leven vanuit vertrouwen op God en nederig zijn;

– *Christian moral actions* (6): in actief handelen belangrijke morele waarden als liefde, vergeving en eerlijkheid laten zien;

– *Christian religious actions* (7): expliciete religieuze handelingen als bidden, het doen van belijdenis, lofprijzing en kiezen voor lid zijn van de kerk.

Bij ervaren valt te denken aan:

- *Christian emotions and feelings* (4): de inhouden van het geloof betreffen kennis die een persoonlijke relatie veronderstelt met degene over wie die kennis gaat en dit type kennis doet een beroep op gevoel en beleving. Voorbeelden van emoties zijn ontzag hebben voor God en als men heeft gezondigd, emoties van schuld en berouw;
- *Christian experiences* (5): hier gaat het om religieuze ervaringen, het ervaren van God, Christus of de Geest;

Als laatste opbrengst noemt Astley *Christian theological reflection and criticism*. Hij vindt dat het onderwijs ook moet inhouden dat de leerling de vaardigheid leert om evaluerend en kritisch naar het christelijk geloof te kijken om vervolgens de eigen positie daartegenover te bepalen. Dit veronderstelt dat men in staat is om reflectief naar de eigen gekozen positie te kijken en daarover evaluerende uitspraken te doen. Deze opbrengst is niet bij een van de drie in te delen, maar is wel een belangrijke opbrengst. In mijn onderzoek wordt dit ondergebracht bij ‘zelfstandigheid’.

In zijn uitwerking van *learning outcomes* laat Astley zien hoe breed het veld van de opbrengsten van de catechese is. In zijn voorstelling gaat het om inhouden, maar eveneens om zelfkennis, om ervaringen, om het toepassen van het geleerde in gedrag en houding. Astley accentueert het punt van de kritische reflectie, het zelfstandig nadenken en komen tot een eigen positie ten opzichte van het christelijk geloof. Deze verscheidenheid laat zien dat het aspect leren in geloofsleren een complex iets is en dat voor onderzoek naar geloofsleren een leertheorie nodig is die aan deze onderscheidingen recht kan doen.

Astley wijst erop dat bepaalde opbrengsten op het gebied van het ervaren van God, en bijvoorbeeld liefde en vergeving geven en eerlijkheid laten zien, expliciete religieuze handelingen zoals bidden en lofprijzen volgens hem wel geleerd worden, maar niet in de context van georganiseerd onderwijs. Die worden geleerd in de concrete geloofspraktijk “We can, however, learn the attitudes, dispositions and skills that motivate and enable these experiences and actions.” (Astley, 2000, p. 6) De vraag is of hij hier gelijk aan heeft. Bij de evaluatie van het empirische gedeelte van mijn onderzoek komen we daar op terug.

2.8.2. Gewenste opbrengsten

In hoofdstuk 1 is aangegeven dat er in de Nederlandse protestantse kerken geen leerplan voor de catechese is en er geen landelijke afspraken zijn over de inhoud en het niveau van de catechese. Binnen de Beraadsgroep voor de catechese van de PKN is wel nagedacht over een curriculum voor catechisanten van 10-16 jaar en daarin zijn leerdoelen geformuleerd. Daarbij is het vertrekpunt dat “van een catechisant mag worden verwacht dat deze op de hoogte is van de basisinhouden en –uitingsvormen van de protestants christelijke traditie”. (Beraadsgroep Catechese PKN, 2011, p. 26)

De doelen zijn niet bedoeld als “een dwingend totaaloverzicht, maar als een instrument

dat behulpzaam kan zijn bij het analyseren van het catecheseaanbod”. (ibid) Dit overzicht gebruik ik hier als voorbeeld. Het bevat niet alleen een omschrijving van de doelen, die te typeren zijn als gewenste opbrengsten, het geeft ook aan wat voor soort thema’s in de catechese worden besproken. Daarmee wordt een schets gegeven van wat catechese in de context van de protestantse traditie inhoudt. Het overkoepelende doel is: “In de catechese is het intentionele leerdoel catechisanten hun leven te leren verstaan in verband met God en de christelijke traditie van het geloof en de kerk. Dat betekent dat de catechisant zich ervan bewust mag zijn dat hij/zij voor het aangezicht van God leeft. De catechisant is in eerste aanleg in staat zichzelf in relatie tot God te ervaren”. (ibid) Er worden vervolgens zeven doelen geformuleerd: theologisch-inhoudelijke, sociaal-emotionele, symbolisch-hermeneutische, rituele, diaconaal-ethische, missionaire en contextuele.

In de notitie wordt elk doel kort toegelicht. In de weergave hieronder wordt het doel genoemd en een samenvatting gegeven van de toelichting. De doelen zijn (pp. 26-27):

- *theologische leerdoelen* (basisinhouden en -uitingsvormen van de protestants-christelijke traditie kennen en deze in verband kunnen brengen met de eigen biografie);
- *sociaal-emotionele leerdoelen* (gaat goed en respectvol om met andere catechisanten en biedt hulp en steun, kan positieve belevingen met God en anderen hanteren en in verband brengen met de eigen identiteitsontwikkeling);
- *symbolisch-hermeneutische leerdoelen* (kan geloofskennis in symbolisch-hermeneutische betekenis verstaan en samenhang zien tussen de bronnen van de christelijke traditie enerzijds en het eigen bestaan in de eigen context anderzijds);
- *rituele doelen* (heeft kennis van de rituele praktijken die in de lokale geloofsgemeenschap gangbaar zijn en is handelingsbekwaam om daarin te participeren);
- *diaconaal-ethische leerdoelen* (is bewust van de intrinsiek altruïstische oriëntatie van het christelijk geloof en kan deze basiswaarde herkennen in de eigen leefomgeving en hanteren in de dagelijkse praktijk);
- *missionaire leerdoelen* (is in staat uitleg te geven over het eigen geloof en daarover met mensen binnen en buiten de eigen gemeenschap in gesprek te gaan);
- *contextuele leerdoelen* (inhouden en uitingen uit de catechetische leersituatie verbinden en bespreekbaar maken met de overtuigingen en praktijken van de eigen ouders als significante gesprekspartners in de plaatselijke geloofsgemeenschap).

Het overzicht laat zien dat onder opbrengsten van catechese veel meer verstaan wordt dan overdracht van de kerninhouden van het christelijk geloof. Leren houdt hier meer in dan het zich eigen maken van basisinhouden van de christelijke traditie, het accent ligt op wat met deze kennis gedaan kan worden. Bij het doel ‘de inhouden begrijpen als symbolisch-hermeneutisch’, wordt erop aangestuurd dat de catechisanten verband kunnen leggen tussen de inhouden en de context waarin ze leven. Zij moeten door catechese zichzelf steeds beter gaan verstaan en begrijpen: ze moeten zich ervan bewust zijn dat ze leven voor Gods aangezicht en de inhouden kunnen verbinden met hun eigen biografie

en identiteitsontwikkeling. Ze moeten verband leggen tussen de inhouden en hun gedrag: respectvol omgaan met anderen, handelingsbekwaam zijn om te participeren in kerkelijke praktijken, diaconale gezindheid in praktijk brengen en missionaire gesprekken kunnen voeren. Het aspect van leven als christen krijgt een grote rol evenals het reflecterend omgaan met de inhouden. Naast kennis krijgen van de inhouden gaat het bij catechese om te reflecteren op je eigen positie met betrekking tot geloof en om geloof te laten zien door te participeren in de kerkelijke gemeente en in gesprekken met anderen.

2.9. Leertheorie

In de omschrijving van geloofsleren is gebleken dat het leren gericht is op de persoonlijke toe-eigening, het geloof moet een persoonlijk geloof worden. Eerder is door Dingemans en Schippers aangegeven dat leerprocessen op het gebied van geloof vergelijkbaar zijn met andere leerprocessen. (Dingemans, 2000; Schippers, 1977) Dat is naar mijn mening een terechte opvatting. Bij leren wordt een beroep gedaan op de mentale functies van de mens, denken, willen en voelen. Een leertheorie kan niet verklaren waarom iemand tot geloof komt, maar kan wel verhelderen hoe het geleerde door de leerder verwerkt wordt. Door een leertheorie kan meer inzicht worden verkregen in wat er bij een catechisant gebeurt wanneer die zich bepaalde inhouden toe-eigent. Van der Veen geeft in een definitie van leren aan hoe in een leerproces informatie verwerkt wordt.

“Leren is het tot stand brengen van mentale processen door middel van het selecteren, opnemen, verwerken, integreren, vastleggen, gebruiken van en betekenis geven aan verschillende vormen van informatie (ervaringen, gebeurtenissen en verschijnselen in de werkelijkheid), die leiden tot duurzame veranderingen in kennis, vaardigheden, houdingen, motieven en/of het vermogen om te leren”. (Van der Veen e.a., 2012, p. 30)

Deze definitie laat zien dat leren meer inhoudt dan onthouden van informatie. Vanuit het perspectief van toe-eigening is het integreren van informatie belangrijk. Het is leren op een hoger niveau dan onthouden. Daarbij wordt nieuwe informatie die onthouden is verbonden met de eigen voorkennis. In de leertheorie van Boekaerts en Simons wordt integreren onderscheiden van begrijpen en toepassen van kennis. (Boekaerts e.a., 2003, p. 186) In een bewerking van dit model van Boekaerts is door Ebbens en Ettekooven nog een laag toegevoegd, die vooraf gaat aan begrijpen, namelijk: onthouden. (Ebbens, 2013, p. 29) Boekaerts zegt over integreren:

“Dit impliceert dat de leerlingen hun eigen referentiekader hanteren, dat zij met andere woorden nieuwe informatie verwerken in functie van eigen normen, waarden, verwachtingen, overtuiging, en ervaringen. Verwerken betekent dan in deze context dat leerlingen nieuwe informatie met behulp van eigen referentiekader(s) interpreteren (‘accommoderen’), en dat zij deze informatie zodanig herstructureren dat zij die gemakkelijk kunnen integreren in verworven referentiekaders (‘assimileren’).” (Boekaerts e.a., 2003, p. 189)

Kennis die is geïntegreerd, is kennis die iemand zich toegeëigend heeft, waarover iemand kan beschikken, wat een voorwaarde is om die productief in te zetten en toe te passen.

De onderscheiding in de leeractiviteiten onthouden, begrijpen, integreren en toepassen is van belang voor het analyseren van de opbrengsten van de catechese. Dat laat zich illustreren aan voorbeelden van doelstellingen in het document van de Beraadsgroep voor de catechese. (zie paragraaf 2.8.2.) Daarin wordt bijvoorbeeld als doel genoemd dat de catechisanten de basisinhouden van de protestantse traditie kennen. De opbrengst van dit doel is vanuit de leertheorie te zien als een opbrengst op het niveau van onthouden. Als gezegd wordt dat de catechisanten de symbolische-hermeneutische betekenis van de bijbel verstaan, ligt de gewenste opbrengst op het niveau van begrijpen. Doelen als de inhouden van het evangelie verbinden aan de eigen biografie hebben te maken met integreren en de sociaal-emotionele, de rituele, de diaconaal-ethische en missionaire doelen moeten vanuit de leertheorie leiden tot opbrengsten op het niveau van het toepassen van kennis. Vanuit de leertheorie kan worden gezegd, dat als geloofsleren gericht is op persoonlijk geloof, het vooral leren is op de niveaus van integreren en toepassen.

2.9.1. Voorbeelden van opbrengsten van de catechese

Op basis van de kenmerken van geloofsleren en de gehanteerde leertheorie worden in het onderstaande overzicht voorbeelden gegeven van leerervaringen die te typeren zijn als opbrengsten van catechese. Voor het overzicht maak ik gebruik van de onderscheiden geloofsdimensies: geloofsinhouden, handelen en ervaren, en van het aspect zelfstandigheid. Bij de voorbeelden wordt gelet op het onderscheid in leeractiviteiten: onthouden, begrijpen, integreren en toepassen.

Geloofsinhouden

Onthouden: de catechisanten kunnen inhouden reproduceren van de kerkelijke traditie, van de bijbel, of van andere onderwerpen die aan geloof gerelateerd zijn.

Begrijpen: de catechisanten kunnen geloofsbegrippen en concepten uitleggen, en verbanden leggen tussen onderwerpen.

Integreren: de catechisanten kunnen aangeven welke inhouden onderdelen van hun persoonlijke overtuiging zijn geworden.

Toepassen: de catechisanten kunnen vertellen over hun eigen visie op de inhouden en over hoe ze zelf construerend bezig geweest zijn met de inhouden.

Handelen

Onthouden: de catechisanten kunnen voorbeelden noemen van ethische principes, van bijbelverhalen met ethische lading of van navolging van voorbeeldfiguren, die tijdens de catechese ter sprake zijn gekomen.

Begrijpen: de catechisanten kunnen uitleggen hoe de hierboven genoemde voorbeelden van belang zijn voor het handelen.

Hoofdstuk 2

Integreren: de catechisanten kunnen vertellen welke leefregels en voorbeelden zij zich eigen gemaakt hebben.

Toepassen: de catechisanten kunnen vertellen over hoe de eigengemaakte inzichten hun gedrag gestuurd hebben.

Ervaren

Onthouden: de catechisanten kunnen onderwerpen, thema's, verhalen of gebeurtenissen noemen vanuit de catechese die tot (religieuze) ervaringen hebben geleid.

Begrijpen: de catechisanten kunnen uitleggen waarom bepaalde onderwerpen, thema's, verhalen, gebeurtenissen tot ervaringen hebben geleid.

Integreren: de catechisanten kunnen vertellen over hoe deze voorbeelden en inhouden van betekenis zijn voor hun eigen geloofservaring.

Toepassen: de catechisanten kunnen vertellen over wat ze zelf ondernomen hebben om naar aanleiding van wat tijdens de catechese ter sprake is gekomen, hun geloof echt te ervaren.

Zelfstandigheid

Onthouden: de catechisanten kunnen voorbeelden noemen van dat ze door de catechese ertoe aangezet zijn om zelfstandig keuzes te maken.

Begrijpen: de catechisanten kunnen uitleggen hoe ze door de catechese aangezet zijn om eigen keuzes te maken.

Integreren: de catechisanten kunnen voorbeelden noemen van eigen inzichten en gedrag, waaruit blijkt dat ze zelfstandig gehandeld hebben.

Toepassen: de catechisanten kunnen voorbeelden noemen van zelfstandige keuzes die ze genomen hebben op basis van wat in de catechese besproken is.

2.10. Inrichting van de leeromgeving

Het beeld dat catechese vooral wordt gegeven door de predikant in een min of meer schoolse setting is wat betreft de onderzochte kerken achterhaald. Al in het midden van de jaren 70 kwam in de protestantse kerken het verschijnsel huiscatechese op. (Lalleman, 1985) Hierdoor werd catechese met name voor de jongere catechisanten verschoven van het lokaal in de kerk naar de huiskamer en werden niet-professioneel geschoolde vrijwilligers betrokken bij het werk van de catechese. Dit heeft het karakter ervan veranderd, het werd minder schools en meer gericht op de onderlinge relaties en gesprekken. Het bewaren van het niveau werd vooral gezocht in het ontwikkelen van methodes voor catechese waarin naast de inhoud ook didactische aanwijzingen werden gegeven.

Het beeld is in de jaren daarna alleen maar diverser geworden, in de kerken van de PKN wat eerder, maar later ook in de kleinere gereformeerde kerken. In de laatste is veel gediscussieerd over het ineenschuiven van verenigings- of clubwerk, waarin het accent lag op gesprek en vorming, met catechese, waarin het accent lag op onderwijs.

De Kock heeft theorie ontwikkeld op het gebied van leeromgevingen, hij onderscheidt drie modellen: het behavioristische, het ontwikkelingsgerichte en het meester-gezel-leerlingmodel. (De Kock e.a., 2011, pp.177,178) Het eerste model komt overeen met het klassieke beeld van een catecheet die als specialist onderwijs geeft, gericht op overdracht. Het geloofsleren is hier meer reactief, vast ligt wat geloofd moet worden en het leerproces is gelukt wanneer het aanbod beaamd wordt.

Daarnaast onderscheidt hij het ontwikkelingsmodel waarin maximaal wordt aangesloten bij de leef- en belevingswereld van de jongeren. De persoonlijke vragen en interesses van de jongeren zijn hierin leidend, de catecheet heeft vooral de rol van coach. Zijn eigen voorkeur gaat uit naar het meester-gezel-leerling model, dat eerder in dit hoofdstuk besproken is. Het is opvallend dat De Kock met name de relatie catecheet – catechisant benadrukt en minder de relaties tussen de catechisanten onderling.

Zijn onderscheiding in modellen heeft een heuristische functie, de werkelijkheid laat allerlei variaties zien, catechetische praktijken hebben vaak kenmerken van meerdere modellen. (De Kock, 2014b)

De leeromgeving in de lutherse volkskerken zoals die geschetst wordt in het grote Europese onderzoek laat nog weer een ander beeld zien. Daarin wordt gezocht naar een combinatie van min of meer traditioneel onderwijs met allerlei activiteiten die gericht zijn op ontspanning. Bijvoorbeeld het participeren in een kamp, waarin educatieve momenten en ontspanning elkaar afwisselen. Holmqvist heeft onderzoek gedaan in dergelijke kampen en ontdekt dat in die leeromgevingen voorwerpen, daar meer aanwezig dan in een leslokaal, een belangrijke rol spelen. (zie hfdst.1.6.)

Astley heeft niet een bepaald model van een leeromgeving uitgewerkt, maar benadrukt dat het leren van de inhoud van het christelijk geloof een spirituele context nodig heeft. “The explanation of religion must always be embedded in the spirituality, and can never be separated from it.” (Astley, 1984, p. 250) Dit thema is op het gebied van de catechese in Nederland niet echt uitgewerkt, hoewel er wel meer aandacht is voor het gebruik van rituelen in de catechese. De combinatie die hij noemt komt wel voor in jeugddiensten. Ronelle Sonnenberg heeft empirisch onderzoek gedaan onder jongeren die participeren in *Youth worship*, wat ze omschrijft als “een liturgisch-rituele samenkomst die zich in het bijzonder op jongeren richt”. (Sonnenberg, 2015, p. 210). Ze heeft daarvoor naast lokale jeugddiensten ook andere *events* bezocht. Een van haar thema’s is hoe geloofsleren (*learning faith*) en *youth worship* zich verhouden. Zij stelt vast dat jongeren ook in cognitieve zin leren van deze diensten. Leren in de context van worship is een meer impliciet proces. “We do not speak of a learning process, but of learning impulses; a learning process requires an intentional learning and a active reflection of the learner on the process.” (p. 96) Bij ‘learning impulses’ denkt ze aan de discussies, preken, persoonlijke verhalen en leren van anderen. Die leiden tot ‘learning products’ (p. 101) zoals nieuwe informatie,

bevestiging van eigen opvattingen, kennis en inzicht over God, levensregels en inzicht in het belang van de eigen traditie.

Welke vorm van leren ook gekozen wordt, overal geldt dat bij leren sprake is van wisselwerking tussen de leerling en andere leden van de gemeenschap en de traditie. Betekenisverlening komt niet individualistisch tot stand, want die is altijd verbonden met een gemeenschap of cultuur. (Miedema, 2002) Meerderen accentueren de betekenis van het hebben van een eigen vertrouwde groep als het gaat om leren over existentiële onderwerpen. Van Wijnen heeft hier over geschreven in verband met het kerkelijk jeugdwerk. (zie ook hoofdstuk 6.3.)

Roebben heeft positieve ervaringen opgedaan met wat hij noemt 'spirituele leergemeenschappen'. (SLC: spiritual learning community)(Roebben, 2015, p. 78) In het werken met dit soort kleine groepen komen een paar dragende principes naar voren: het is leren in het aangezicht van een ander (Mary C.Boys) en learning by doing (Dewey). Hier wordt benadrukt dat informatie en communicatie van belang zijn, maar dat het uiteindelijk aankomt op de intersubjectieve ontmoeting. (p. 87) Hij noemt zo'n groep de plek voor ontmoetingsleren, waarin de deelnemers elkaar wederzijds kunnen en willen leren kennen, verstaan en waarderen. De kleine persoonlijke, existentieel geladen verhalen blijken diepe impact te hebben op de deelnemers wanneer in een open sfeer met elkaar gecommuniceerd kan worden. De groep waarin het leren plaatsvindt is een belangrijke factor. Het gaat om de verhalen van de deelnemers, "identiteitsontwikkeling gebeurt in de narratio, die wezenlijk intersubjectief van aard is". (p. 82) Het spirituele aspect komt naar voren wanneer de deelnemers erkennen dat ze zelf niet de dragende grond kunnen zijn van hun eigen bestaan en hun eigen levensgeheim niet verstaan en daar alleen maar naar kunnen zoeken en tasten en vanuit deze grondhouding meedoen aan de gesprekken. (p. 83)

In elk model van catechese is de ander concreet aanwezig, omdat het leren plaatsvindt in een groep met medecatechisanten en catecheten als vertegenwoordigers van een andere generatie binnen de kerkelijke gemeenschap. Interessant voor mijn onderzoek, waarin gezocht wordt naar de relatie tussen omgeving en opbrengsten, is welke factoren belangrijk zijn. Bijvoorbeeld is het de vraag of voorwerpen, zoals in de studie van Holmqvist, een grote rol spelen, of de catecheet bepalend is, of er intentioneel geleerd wordt, of catechisanten veel leren van elkaar en of de leeromgeving als spiritueel te typeren is. In mijn onderzoek naar catechese zijn de bovengeschetste modellen een hulpmiddel om de groepen die onderzocht zijn in beeld te brengen en om te onderzoeken hoe de communicatie daarin verloopt.

2.11. Rol van de catecheet

In de klassieke situatie was het de taak van de catecheet te onderwijzen wat de leer van de kerk inhoudt, vastgelegd in bijvoorbeeld een catechismus. De kenmerken zijn beschreven in het *behaviouristische model* van De Kock. In de huidige situatie, waarin de persoonlijke

keuze van de catechisant geaccentueerd wordt, is de inhoud uitleggen en overdragen niet meer voldoende. Het is eerder zo dat de catechisanten overtuigd moeten worden van de waarde van de inhoud voor de eigen persoonlijke identiteitsontwikkeling.

Catecheten kunnen zich opstellen als iemand die een poosje meereist met de catechisant die op zijn of haar weg voor allerlei vragen komt te staan. Vanuit de waarde is die de inhoud van het geloof heeft voor hemzelf kan de catecheet ondersteuning bieden. Catechisanten kunnen de relevantie van de inhoud opmerken wanneer een catecheet uit eigen ervaring daarover kan vertellen. Een eerste voorwaarde voor een catecheet is dat die zelf echt overtuigd is van de boodschap die hij/zij wil vertellen. Er is dus meer nodig dan deskundigheid, de catecheet moet het eigen geleefde geloof kunnen communiceren. Eerder is erop gewezen dat in de catechese het aantal vrijwilligers enorm is toegenomen. Dit zal te maken hebben met de ontdekking dat deskundigheid niet het enige is, maar dat het vooral aankomt op de relevantie van de inhoud, die naar voren komt als iemand kan vertellen over wat het geloof hem of haar zelf doet. Voorbeeldgedrag en voorbeeldfunctie zijn onmisbare schakels in het overtuigen van een ander. Pollefeyt heeft het in een school-situatie over een godsdienstleraar in de rol van getuige, wat inhoudt dat “die in de klas getuigend kan en moet optreden, refererend aan de traditie(s) waaraan hij/zij zijn/haar eigen levensbeschouwelijke identiteit heeft ontleend en van daaruit het spreekt, leeft en handelt”. (Pollefeyt, 2004, p. 9) In een catechesesituatie geldt dit des te meer, wanneer je de ander het gunt om deelgenoot te worden van het geloof waar je zelf voor staat.

Daarnaast moet de catecheet in staat zijn om de inhoud van het geloof en hoe dat van betekenis is, te vertalen in een onderwijsleersituatie. Of anders gezegd: een catecheet moet in staat zijn om de inhoud van het geloof didactisch te bewerken, zodat het gesprek erover kan beginnen. Alleen getuige zijn van het eigen geloof is niet voldoende. In een onderwijssituatie moet het over iets gaan dat verder reikt dan een individualistische overtuiging. Hier komt de rol naar voren van (theologisch) specialist, de catecheet als iemand die verdieping kan geven en vanuit meerdere perspectieven kan vertellen. Van hem wordt gevraagd dat hij een uitdagende leeromgeving kan creëren, die de jongeren uitnodigt tot leren over geloof. Daarvoor is nodig dat de catecheet een didacticus is, die in staat is om de inhoud zo te bewerken dat die aansluiten bij de vragen die een catechisant heeft. Wanneer er geen aansluiting is bij wat een catechisant bezighoudt, vervliegen de inhoud en het voorbeeld zijn. Dit komt in de buurt van wat De Kock in het *ontwikkelingsgerichte model* een coach noemt, de rol die een catecheet heeft in een inductieve leersituatie. Niet de geloofsoverdracht, maar de geloofsontwikkeling staat daarin centraal. De catecheet als coach bevraagt jongeren op hun denkbeelden, confronteert ze met andere standpunten en stimuleert hun individuele constructie van religieuze opvattingen.

Een goede catecheet is dus op meerdere terreinen deskundig: hij moet zichzelf als gelovig persoon kunnen inzetten in een leerproces, moet inhoudelijk verdieping kunnen geven, moet didactisch vaardig zijn en empathisch zich kunnen verplaatsen in de denkwereld van jongeren.

Het idee dat een catecheet meerdere rollen tegelijk zou moeten vervullen is vergelijkbaar met een constatering van Pollefeyt ten aanzien van godsdienstleraren. In een artikel waarin hij in historische volgorde aangeeft welk aspect van het leraar zijn achtereenvolgens het accent heeft gekregen, maakt hij gebruik van vier typeringen. Hij onderscheidt de leerkracht als getuige, animator, specialist en moderator. (Pollefeyt, 2004, p. 134) Een getuige is in dienst van de kerk en komt duidelijk uit voor zijn eigen geloof, een specialist is de vakman die objectief informatie kan doorgeven, een animator stimuleert de jongeren om over hun geloofservaringen te vertellen en een moderator doet hetzelfde als een animator, maar laat daarbij weinig van zijn eigen geloof zien. Zijn artikel loopt uit op de conclusie dat het bijzondere van onze postmoderne tijd, die zich kenmerkt door pluraliteit en subjectivering, is, dat de docent meerdere rollen tegelijk moet vervullen. Hij noemt dit de GSM-functie: getuige, specialist en moderator. Maar iets vergelijkbaars kan gezegd worden van een moderne catecheet, die moet ook meerdere rollen tegelijk kunnen vervullen.

Verhelderend is ook de indeling van Schlag en Schweitzer (Schlag e.a., 2011, pp. 38-39) als het gaat om de manier waarop een leerkracht de geloofsinhouden ter sprake brengt. Zij onderscheiden theologiseren *voor*, theologiseren *met* en theologiseren *van*. Toegepast op de catechese wordt in het eerste geval (*voor*) de theologische duiding vooral gegeven door de catecheet, in het tweede geval (*met*) wordt er door de catecheet en de catechisanten samengewerkt in de theologische duiding en in het derde geval (*van*) laat de catecheet de duiding door de catechisanten zelf doen.

2.12. Evaluatie

In de inleiding is geschreven dat catechese vaak verbonden wordt met indoctrinatie. Maar het is de vraag of dit geldt voor de catechese zoals in dit hoofdstuk geschetst. Op basis van deze literatuurstudie kan hier aan getwijfeld worden. Eerder is aangegeven dat geloof en kerk voor jongeren echt een keuze zijn, het idee van verplichting speelt minder een rol. Jongeren lijken volop mee te doen aan de huidige belevingscultuur en gaan vooral af op wat goed voelt. Met het accent op geloofsleren in plaats van geloofsonderwijs is catechese met name gericht op de persoonlijke identiteitsvorming. Dit zijn allemaal aanwijzingen dat het maar de vraag is of er binnen de catechese nog plaats is voor het op gezag aannemen. Indoctrinatie wordt in de Van Dale omschreven met “systematisch onderricht in bepaalde leerstellingen om ze kritiekloos te doen aanvaarden”. (Van Dale, 1999, p. 1422) Mocht De Hart gelijk hebben, dan komt kritiekloos aanvaarden nog voor, maar dan zal het eerder te maken hebben met de houding van de jongeren dan met een kerk die in een positie verkeert dat ze iets kan opleggen.

In verband met leren wordt onderscheid gemaakt tussen het overdrachtsmodel en het toe-eigeningsmodel (Miedema, 2002). Kenmerkend voor het overdrachtsmodel is dat wordt uitgegaan van een door de traditie en cultuur bepaalde objectieve wereld van be-

tekenissen en feiten die door de leerling moet worden geleerd. De kern van het leerproces in het toe-eigeningsmodel is of de leerling de leerinhouden transformeert tot zijn of haar persoonlijke kennis, vaardigheden, waarden en normen of levensbeschouwing. Het gaat er dus om of de leerling komt tot subjectieve betekenisverlening aan de leerstof. Het is mogelijk dat in dit onderzoek opbrengsten op beide niveaus voorkomen. Het overdrachtsmodel kan voorkomen als catechisanten vertellen wat ze over bepaalde onderwerpen geleerd hebben, maar de resultaten van het toe-eigeningsmodel zullen ook ter sprake komen. Want er wordt doorgevraagd hoe ze zelf over de inhouden denken en hoe ze zich verhouden tot de verschillende dimensies van geloof.

In de godsdienstpedagogische literatuur over geloofsleren komt de onderscheiding van Miedema terug, bijvoorbeeld bij Roebben. Hij werkt met betrekking tot het godsdienstonderwijs met de onderscheiding: *zinaanvaarding* en *zinontdekking* (Roebben, 2007; 2015) Zinaanvaarding heeft betrekking op het premoderne proces van geloofsoverdracht: “mensen kregen de zin van het leven aangereikt van officieel gemandateerde voorgangers, het werd voor hen geformuleerd en gedefinieerd door kerk en staat.” (Roebben, 2007, p. 111) Bij zinontdekking gaat het niet om overnemen van wat de traditie zegt, maar om “de vaardigheid om de werkelijkheid te herlezen vanuit een levensbeschouwelijk perspectief”. (Roebben, 2007, p. 111) Bij zinontdekking leren de jongeren de werkelijkheid te herlezen vanuit een levensbeschouwelijk perspectief. (p. 39) Het gaat om een zoekende houding, waarin men in gesprek gaat met de religieuze tradities, waardoor men eigen voorkennis bijstelt, reconstrueert, om zo de zin van het leven te ontdekken. “Zinontdekkend leren geeft geen ultieme antwoorden maar opent wel de hermeneutische ruimte waarbinnen zoeken zinvol wordt.” (p. 40) Tradities zijn er niet om over te nemen, maar om “jongeren in beweging te brengen om hun leven te verdiepen en de zin er van te ontdekken”. (ibid) Als uit dit onderzoek blijkt dat catechese meer kenmerken vertoont van zinontdekkend leren dan van zinaanvaardend leren, is er ook in de orthodoxe kerken een ingrijpend proces van verandering gaande. Dan wordt traditie niet meer opgevat als iets dat je overneemt, maar als iets dat in dienst staat van de persoonlijke (geloofs)ontwikkeling. Het proces is dan omgekeerd. Het is dan vooral een beweging van de jongeren naar de traditie, die open is en een bron voor persoonlijke groei en niet een beweging van de kerk naar de jongeren met het oogmerk om zich aan te sluiten.

Geloofsleren ligt dan niet op het niveau van overnemen van de traditie van de kerk, maar gaat dieper, het gaat erom dat de catechisant zich op een persoonlijke manier verhoudt ten opzichte van die traditie en hoe die de inhouden vorm geeft in zijn of haar eigen leven. Dan is er, afgezien van het theologische verhaal over het geloof als gave van de Heilige Geest, geen principieel verschil met het proces van levensbeschouwelijke vorming, de verschillen zitten dan in de oriëntatie op één traditie of meerdere tradities.

Het vertrekpunt voor moderne levensbeschouwelijke vorming is de postmoderne werkelijkheid waarin de grote verhalen zijn opgedroogd en de mensen meer dan ooit zelf op zoek zijn naar de zin van het bestaan. Als het om catechisanten gaat is er geen sprake

Hoofdstuk 2

van een opgedroogd groot verhaal; de catechisanten kennen het christelijke verhaal, vaak fragmentarisch, en vragen zich af hoe ze zich daartoe verhouden, omdat er ook zoveel andere keuzes mogelijk zijn. Zijn zij bezig met een zoektocht of ze in de eigen traditie de zin vinden, of dat ze toch elders moeten zoeken.

Ten slotte

Ter illustratie een voorbeeld van een fragment van een catechesebijeenkomst in een van de orthodoxe kleine gereformeerde kerken, niet uit mijn onderzoek, maar uit mijn werk als docent die catecheselessen van studenten begeleidt. Om aan te geven dat er veel is veranderd in vergelijking met de beschrijving in het begin van Franca Treur.

Het is een van de laatste bijeenkomsten van de belijdenisgroep. De vraag gaat over wat geloof voor de catechisanten inhoudt. De catecheet heeft lijnen op de vloer geplakt, in vier posities. Hij noemt een stelling en de catechisanten geven door hun positie aan hoe ze er over denken. Nadrukkelijk wordt gezegd dat goed of fout niet bestaat. 'Ik durf tegen God in te gaan als ik zelf ergens van overtuigd ben.' Een van de jongens staat wat apart, de anderen lijken zich te voegen naar Gods wil. 'Omdat ik val op jongens', zegt hij. Even is het stil, maar vervolgens veel begrip en wat verlegenheid bij de catecheet. Die kiest ervoor om de jongen veel sterkte en wijsheid toe te wensen, maar uit zijn houding blijkt bewondering voor de positie die de jongen durft in te nemen. En dat merk je ook aan het gemompel van de andere catechisanten. Daarna komt een stelling over of ze lid willen blijven van de kerk waar ze nu bij horen. Nu is de groep echt verdeeld.

hoofdstuk

03

Onderzoeksdesign

Opbrengsten van jongerencatechese

3.1. Inleiding

In hoofdstuk 1 is aangegeven dat gekozen is voor een meervoudige casestudy. Dit hoofdstuk beschrijft hoe het empirisch gedeelte van het onderzoek is opgezet en uitgevoerd en hoe de data zijn geanalyseerd.

Eerst gaat het over de methodologische beslissingen die genomen zijn met betrekking tot de onderzoeksinstrumenten. Naast interviews en observaties is gebruikgemaakt van een minder bekend instrument, het learner report. Dit is in het reguliere onderwijs gebruikt voor onderzoek naar vormende aspecten van bepaalde vakken. De instrumenten zijn getest in een pilot. De ervaring daar opgedaan heeft geleid tot bepaalde aanpassingen in de inhoudelijke vormgeving van de instrumenten.

In het verslag over het verloop van het onderzoek worden vervolgens de selectiecriteria met betrekking tot de keuze voor de catechetische praktijken beschreven en de procedures voor de benadering van de praktijken. Verder staat daarin hoe het onderzoek op concreet niveau is uitgevoerd.

In de derde plaats wordt ingegaan op de analyse van de verkregen data. Voor de analyse zijn meerdere coderingsstrategieën gebruikt omdat de datasets per instrument verschillen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met paragrafen over de validiteit en de betrouwbaarheid van het onderzoek.

3.2. Onderzoeksinstrumenten

3.2.1. Eisen aan de onderzoeksinstrumenten

In hoofdstuk 1 zijn de onderzoeksvragen geformuleerd en zijn de begrippen die daarin worden gebruikt omschreven. De centrale vraag is: Wat is de bijdrage van catechese aan het geloofsleren van catechisanten in de vier verschillende catechetische praktijken? En de deelvragen zijn:

1. Welke gewenste opbrengsten noemen catecheten in een catechetische praktijk?
2. Welke opbrengsten noemen catechisanten die participeren in een catechetische praktijk?
3. Welke verbanden kunnen worden gelegd tussen de inrichting van een catechetische leeromgeving en opbrengsten van de catechese?

De methodologische overwegingen in dit hoofdstuk zijn gericht op het verzamelen van informatie voor de beantwoording van de drie genoemde onderzoeksvragen. Dit stelt bepaalde eisen aan de onderzoeksinstrumenten. De antwoorden op de eerste twee deelvragen zijn beschrijvend van aard, de vragen zijn gericht op het 'wat', een onderdeel van het onderzoek dat door Osmer aangeduid wordt met de descriptief-empirische taak. (Osmer, 2008) Hier komt het aan op zo onbevooroordeeld mogelijk echt luisteren.⁶ In deze fase wordt gezocht

6 In het hoofdstuk waarin Osmer de descriptieve empirische taak uitwerkt zijn de woorden *attending*, *listening* en *attentiveness* dominant aanwezig; het gaat om een houding van vol aandacht luisterend erbij zijn. Dit is een voorwaarde om tot de volgende taken in praktisch theologisch onderzoek, de interpretatieve, normatieve en pragmatische taak te komen. (Osmer, 2008, pp. 31-78)

naar informatie vanuit het perspectief van de respondenten. Bij de derde vraag en bij de centrale vraag worden de data geïnterpreteerd om te komen tot inzichten met betrekking tot de relatie leeromgeving en opbrengsten en de relatie catechese en geloofsleren. Over geloofsleren en opbrengsten is in hoofdstuk 2 theorie ontwikkeld die wordt gebruikt voor deze interpretatie. Osmer noemt dit de interpretatieve taak, waarin verband gelegd wordt tussen theorie en wat in het descriptief-empirische gedeelte van het onderzoek beschreven is.

Het onderzoek vindt plaats in een catechetische praktijk. Deze is omschreven als de lokale organisatie van het geheel van bewust opgezette, doelgerichte leeractiviteiten in de kerkelijke gemeente. (zie hoofdstuk 1.7.) Het gaat concreet om een door een kerk georganiseerde bijeenkomst waar jongeren en vertegenwoordigers van een eerdere generatie bij elkaar komen op een bepaald moment op een bepaalde locatie.

3.2.2. Keuze van de onderzoeksinstrumenten

Bij de bespreking van het begrip geloofsleren en de leertheorie in hoofdstuk 2 is gewezen op de verschillende onderscheidingen die gemaakt worden, zowel als het gaat over geloof als over leren. Het heeft duidelijk gemaakt dat onderzoek naar opbrengsten van catechese complex is. Die complexiteit blijkt uit het volgende:

- bij opbrengsten wordt het verschil gemaakt tussen werkelijke en gewenste opbrengsten;
 - als het gaat om geloof kunnen meerdere dimensies worden onderscheiden waar opbrengsten mogelijk zijn: op het gebied van inhouden, handelen en ervaringen en het zelfstandig reflecteren op het aanbod van de catechese;
 - vanuit de gebruikte leertheorie kunnen verschillende leeractiviteiten worden onderscheiden: onthouden, begrijpen, integreren en toepassen van het geleerde;
 - er kan onderscheid gemaakt worden tussen individuele opbrengsten en die van de groep.
- Deze complexiteit heeft ertoe geleid om op het gebied van onderzoeksinstrumenten triangulatie toe te passen. Er is gekozen voor interviews, een learner report en observatie. Deze onderzoeksinstrumenten vullen elkaar aan en kunnen alle genoemde onderscheidingen in verband met opbrengsten van catechese in het onderzoek in beeld brengen.

3.2.2.1 Learner report

In het voortgezet onderwijs zijn onderzoeken gedaan naar de vormende aspecten van het onderwijs in bepaalde vakken. Er zijn proefschriften verschenen waarin verslag wordt gedaan van de effecten van de kunstzinnige vakken (Van der Kamp, 1980), van literatuuronderwijs (Janssen, 1998) en van klassieke culturele vorming. (Van Meurs, 2008) In deze onderzoeken is gebruikgemaakt van het instrument dat door de methodoloog A.D. de Groot is ontwikkeld, het *learner report*. Van Kesteren heeft 23 studies onderzocht waarin het learner report is gebruikt (Van Kesteren, 1989) en constateert dat het instrument geschikt is “for every study in which information is needed about what the student himself says to have learned”. (Van Kesteren, 1993, p. 81)

Het onderzoek naar werkelijke opbrengsten in de catechese is aangewezen op wat de ca-

techisanten zelf zeggen, omdat, zoals in hoofdstuk 1 is aangegeven, er geen standaarden zijn waaraan te meten is wat de opbrengsten zijn. De Groot omschrijft de opbrengsten die door het learner report in kaart gebracht kunnen worden met fundamentele leerervaringen. Dit zijn “ervaringen die door de ‘leerling’ ... worden herinnerd en gerapporteerd als subjectief, voor de ontwikkeling belangrijke inzichten, waar hij/zij ‘iets’, c.q. ‘veel’ aan heeft gehad” . (De Groot, 1986, p. 93)

De Groot onderscheidt in de uitwerking van het learner report leren over onderwerpen (over de wereld) en leren over je zelf. Een tweede onderscheiding is: je kunt leren hoe iets is, maar je kunt ook tot de ontdekking komen dat iets anders is dan je altijd hebt gedacht.⁷

Figuur 1: Model leerervaringen van A.D. de Groot toegepast op catecheseonderzoek

	Regels-leren	Uitzonderings-leren
Wereld	A. De Groot: fundamentele inzichten over de wereld	B. De Groot: uitzonderingen, verrassingen, ontdekkingen over de wereld
	In dit onderzoek: fundamentele inzichten van de christelijke traditie met betrekking tot inhouden, handelen en ervaren van geloof en het maken van een eigen keus daarin.	In dit onderzoek: veranderingen van aanwezige kennis bij de catechisanten gerelateerd aan inhouden, handelen, ervaren en het maken van een eigen keus
Zelf	C. De Groot: inzichten over jezelf	D. De Groot: uitzonderingen, verrassingen, ontdekkingen over jezelf
	In dit onderzoek: C en D samengevoegd: wat heeft de catechisant over zichzelf geleerd.	

Wanneer we dit schema vertalen naar geloofsleren, dan passen bij inzicht over de wereld (cel A) zaken die vanuit de christelijke traditie aangeboden worden. Vanuit de aspecten

⁷ De Groot noemt regels-leren ook ‘universeel’ en uitzonderings-leren ‘existentieel’. (De Groot, 1986, p. 96) Deze indeling is wat verwarrend, omdat leren over je zelf of het nu gaat om het niveau van regels-leren of uitzonderings-leren te typeren is als existentieel. Het onderscheid regels/uitzonderingen is ook vanuit de leertheorie nuttiger bij leren van de ‘wereld’ dan bij leren over ‘zelf’, omdat bij wereld dan het onderscheid gemaakt kan worden tussen de activiteiten van onthouden en begrijpen bij vak A. en integreren bij vak B. Vak C en D zijn vanuit de leertheorie te typeren als leren op integratieniveau.

die we hebben onderscheiden bij geloven kan ingezoomd worden op inhouden, handelen en ervaren. Bij uitzonderingen en verrassingen (cel B) gaat het erom of catechisanten zaken hebben geleerd die geleid hebben tot verandering van wat eerder werd aangenomen. Hierbij gaat het er niet alleen om of het subjectief concept van de catechisanten inhoudelijk is aangevuld door de catechese (cel A), maar om veranderingen van aanwezige kennis. Vanuit de leertheorie is het onderscheid tussen A en B interessant. De leeractiviteiten bij cel A liggen op het niveau van onthouden en begrijpen, en die bij cel B op het niveau van integreren, omdat die vraag betrekking heeft op verandering van aanwezige kennis.

Een kenmerk van geloofsleren is dat het gericht is op persoonlijke aanname en verwerking van het geleerde. Je bent als persoon betrokken op het geloof. Dit is een vorm van kennen die te typeren is als existentiële kennis. In cel C en D wordt naar die kennis gevraagd, weer in beide vormen. Dus in de zin van wat iemand door de bijdrage van de catechese geleerd heeft over zichzelf en over wat iemand heeft moeten bijstellen met betrekking tot die zelfkennis.

In dit onderzoek worden de cellen C en D om inhoudelijke (en praktische – zie paragraaf over de pilot) redenen samengevoegd. Inhoudelijk gezien is het de vraag of in deze laag het onderscheid zo sterk aangezet moet worden. Want als het om leren over jezelf gaat, houdt confrontatie met inhouden, met aanspraken wat betreft gedrag of ervaring, altijd een verandering in met betrekking tot wat vertrouwd en aanwezig is. Want de vraag wat je over jezelf geleerd hebt is altijd een vraag naar een nieuw inzicht over jezelf. Kennis over jezelf is niet iets wat, net zo als bij het leren over regels, van buiten naar binnen komt, maar het gaat altijd over iets wat veranderd is in je zelf. Het kan niet anders dan dat geantwoord wordt vanuit de voorkennis die je over je zelf hebt. Het is de vraag of het onderscheid tussen regels en uitzonderingen werkt op dit niveau. Vanuit de gehanteerde leertheorie gezien liggen beide vragen op hetzelfde niveau en betreffen dezelfde leeractiviteit, namelijk leren op integratieniveau.

Het invullen door catechisanten van het learner report

Over de opbrengsten kan gerapporteerd worden door het aanvullen van aanloopzinnen.

Voorbeelden van aanloopzinnen zijn:

- A. van de catechisatie heb ik geleerd dat
- B. van catechisatie heb ik geleerd dat het niet waar is dat ...
- C. door catechisatie heb ik ontdekt dat ik ...⁸

In de onderzoeken in het reguliere onderwijs is gebruikgemaakt van open en gesloten learner reports. In een gesloten learner report staan de opbrengsten genoemd en kan de

8 Leereffectzinnen hoeven niet beginnen met 'ik heb geleerd dat', er zijn ook andere variaties mogelijk als: ik heb geleerd hoe, ik heb ontdekt dat, ik heb ervaren dat, ik ben aan de weet gekomen hoe, ik ben er achter gekomen dat, enzovoort.

respondent via een ja/nee antwoord aangeven of het genoemde voor hem of haar een opbrengst is. Van Kesteren wijst erop dat de gesloten vorm niet geschikt is om persoonlijke leerervaringen te traceren. (Van Kesteren, 1993) Dat is wel het geval wanneer de open vorm wordt gebruikt. Bij een open learner report vullen de onderzochten zelf de leereffectzinnen aan, waarbij het onderwerp waar het betrekking op moet hebben in de aanloopzin wordt genoemd. In dit onderzoek is gekozen voor een open learner report.

Het is aan te nemen dat bij een open learner die opbrengsten worden genoemd die op een of andere manier indruk gemaakt hebben op de leerling. De antwoorden geven niet alles weer wat er is geleerd. Als de bedoeling is om het totaal van wat geleerd is van een bepaald cluster van lessen in beeld te brengen, dan zou een gesloten learner report effectiever zijn. Daartegenover staat dat een open learner report beter weergeeft wat echt door de leerling wordt meegenomen.

Het learner report is in dit onderzoek schriftelijk afgenomen. Dat heeft voordelen ten opzichte van de mondelinge variant, omdat daarmee in een beperkte tijd alle catechisanten bereikt kunnen worden. Er zit ook wel een nadeel aan een schriftelijk learner report: vragen moeten zo geformuleerd worden dat meteen duidelijk is waar het over gaat. De spanning voor de ontwerper van het learner report is: hoe kun je zoveel informatie geven dat het wel helder is waar het over gaat voor de onderzochte, zonder iets voor te schrijven over het antwoord. Het moet ook zo geformuleerd worden dat het geen gewenste antwoorden oproept, maar eerlijke en eigen antwoorden. Dit punt is tegelijk een kracht van het learner report. Door de meer open vraagstelling wordt het denkwerk niet overgenomen door de onderzoeker, maar geeft de onderzochte antwoord op zo'n manier dat het alleen een eigen antwoord kan zijn, want er wordt gevraagd naar voorbeelden die ze zelf hebben ervaren.

In het learner report worden vragen gesteld die met geloof te maken hebben. Bij de verwoording van de dimensies van geloof worden termen gebruikt die voor de catechisanten duidelijk zijn. Dat heeft de voorkeur boven een nauwkeurige formulering van de dimensies die precies aansluit bij onderscheidingen van Glock, (Glock e.a., 1968) om te voorkomen dat de catechisanten het niet begrijpen. In de vragen gaat het over: inhouden, leven als christen en in je gevoel geraakt worden door het geloof. In de vragen in het learner report zijn bepaalde dimensies van Glock gecombineerd: 'inhouden' is een combinatie van geloofsovertuiging en geloofskennis en 'leven als christen' heeft betrekking op geloofspraktijk en geloofsconsequenties. Deze vereenvoudiging is mede ingegeven door wat Schweitzer zegt over het model van Glock, namelijk dat daar onderscheidingen worden gebruikt die niet van toepassing zijn op het geloof van jonge kinderen. (Schweitzer, 2014, p. 21) De catechisanten in dit onderzoek zijn ouder, maar het probleem dat Schweitzer signaleert blijft gelden, dat niet alle nuances die in modellen worden onderscheiden, voor jongeren herkenbaar zijn.

Door o.a. Astley (2000), Dingemans (2000) en Miedema (2002) is een sterk accent gelegd op de eigen kritische verwerking van de inhoud van het christelijk geloof; om die reden is

een vierde aspect in de vragen toegevoegd, dat gaat over hoe zelfstandig denken door de catechese is bevorderd.

Het learner report lijkt een goed instrument te zijn waarmee geïnventariseerd kan worden wat de catechisanten meenemen van de catechese. De beperking van het learner report is dat het met name gaat over hoe het aanbod van de catechese door de catechisanten wordt verwerkt. Het instrument staat leertheoretisch in de cognitivistische traditie en is minder geschikt om in beeld te brengen hoe het geleerde wordt toegepast. Dit is de reden geweest om naast het learner report nog een ander onderzoeksinstrument in te zetten, het interview, waarin catechisanten kunnen vertellen hoe ze het geleerde hebben toegepast.

Keuzevragen

In het formulier van het learner report is de catechisanten gevraagd naar geslacht, leeftijd, opleiding en werk. Om een beeld te krijgen van hoe deze catechisanten zich verhouden tot kerk, geloof en catechese zijn aanvullende vragen gesteld, aangeduid met *Keuzevragen*. De vragen zijn gedeeltelijk ontleend aan studies van Van der Slik en van Derks, (Derks, 1990; Van der Slik, 1992) die onderzoek gedaan hebben naar religieuze attitudes en godsdienstigheid. De vragen gaan over onderwerpen als kerkgang, openheid voor verschillende opvattingen, betekenis van geloof, geloof en leven, bidden, Bijbelstudie, twijfel en ervaring van Gods aanwezigheid. Deze vragenlijst is gebruikt om op een snelle manier hierover meer informatie te krijgen, omdat die van belang kan zijn voor de interpretatie van de antwoorden van de catechisanten. Deze informatie zou ook verkregen kunnen worden via de interviews, maar daar doen niet alle catechisanten aan mee.

Hoewel de vorm van de vragenlijst geschikt is voor een kwantitatieve benadering, wordt deze in dit onderzoek niet zo gebruikt. De informatie die door middel van deze vragenlijst wordt verkregen geeft een beeld van de individuele catechisant, die kan op de onderzochte items vergeleken worden met de andere catechisanten van zijn of haar groep. Verder kunnen bepaalde bijzonderheden over de groep als geheel geschetst worden.

3.2.2.2. Interviews

Interview met de catechisanten

Aanvullend op het learner report is bij een aantal individuele catechisanten een semi-structureerd interview afgenomen. Bij de structurering van het interview is er voor gekozen om geen accent te leggen op 'leren', omdat dit gemakkelijk eenzijdig uitgelegd kan worden. Veel van deze catechisanten zitten op school en het is daarom te verwachten dat zij bij leren een voorstelling hebben die gerelateerd is aan cognitief leren.

Een belangrijke vraag in het interview is: welke gebeurtenis komt direct bij je boven als je terugdenkt aan: dat heb ik onthouden van de catechese en dat heeft echt invloed gehad op mijn geloof? Hiermee wordt gevraagd naar een, zoals De Groot dat zou noemen, 'fundamentele leerervaring' (zie paragraaf 3.2.2.1) die vervolgens wordt uitgediept door te laten

vertellen wat er gebeurde in de bijeenkomst toen dit aan de orde werd gesteld en waarom dit zoveel indruk heeft gemaakt. Daarmee kan informatie worden verkregen over de relatie werkwijze en opbrengsten vanuit de perceptie van de catechisant. In onderscheid tot het learner report kan de geïnterviewde nu zelf vrij associëren, waardoor aspecten waar de onderzoeker zelf niet aan gedacht heeft, verwoord kunnen worden.

De structurering houdt dus in dat onderscheid gemaakt is tussen een descriptieve en reflectieve fase. In de descriptieve fase wordt ingezoomd op de wat-vragen en in de reflectieve fase op de waarom-vragen en op de waardering van het geleerde. Daarbij kan tevens aan de orde komen hoe het geleerde doorwerkt in de vorming van eigen overtuigingen en in ervaring van geloof en in handelen. Op deze wijze wordt aandacht besteed aan het aspect van de toepassing van het geleerde.

Het is mogelijk dat de respondenten meerdere leerervaringen noemen. In dat geval wordt dezelfde aanpak gebruikt als bij de eerste leerervaring die genoemd is. Door vooral descriptieve vragen te stellen en door de catechisant daar zelf op te laten reflecteren is er door de interviewer voor gezorgd dat er geen normatieve sfeer hangt in de zin van dat het zo hoort dat er van de catechese wat geleerd wordt.

In Bijlage 2 staat de leidraad voor het interview met de catechisanten.

Interview met de catecheten

Bij alle catecheten afzonderlijk is een semigestructureerd interview afgenomen. Daarbij gaat het vooral over de gewenste opbrengsten zoals die door de catecheet zelf worden verwoord.

Het interview begint met algemene vragen naar motieven en idealen en maakt vervolgens de stap naar concrete opbrengsten. Voor het vergelijken met de uitkomsten van het learner report worden gericht vragen gesteld die gerelateerd zijn aan de daar gebruikte indeling met de dimensies van geloof: inhouden, gedrag, beleving en zelfstandigheid.

In Bijlage 3 staat de leidraad voor het interview met de catecheet.

3.2.2.3. Observatie

Het onderzoeksinstrument observatie is gericht op het verkrijgen van informatie over de praktijk waarnaar in de learner reports en interviews door catecheten en catechisanten wordt verwezen. Deze informatie is van belang voor het beantwoorden van de vraag naar de verbanden tussen de inrichting van de leeromgeving en de opbrengsten.

Door middel van systematische waarneming van de onderzoeker zelf worden uitspraken gedaan over gedragingen van de deelnemers in de onderzochte catechetische praktijk.⁹ Het gaat om de waarneming van personen (catecheten en catechisanten) die gedurende een bepaalde tijd in een bepaalde locatie interacteren. Waarneming gaat over wat te zien

⁹ Deze definitie voor dit onderzoek is gebaseerd op die van Verhoeven, die observatie omschrijft als: “de systematische waarneming van bepaalde gedragingen van personen.” (Verhoeven, 2004, 98)

of te horen is. Het gaat in deze fase niet om de betekenis die er aan verleend wordt door de verschillende actors, maar om wat feitelijk geregistreerd kan worden. Deze werkwijze is te typeren als beschrijvende observatie.¹⁰ Observatie kan informatie toevoegen aan wat via de learner reports en de verschillende interviews over de manier van werken is gezegd. Deze waarneming is systematisch te noemen omdat van tevoren items zijn gekozen die relevant lijken. Deze items zijn vastgelegd in het observatieprotocol, dat gebaseerd is op de lijst met dimensies voor beschrijvende observatie van Spradley¹¹. (Zie Bijlage 4.) Het gaat om het krijgen van een beeld op grond waarvan de situatie als geheel beschreven kan worden. De observatie begint met kijken. Vervolgens wordt de waarneming vastgelegd. Hiervoor worden aantekeningen gemaakt en worden de gesprekken op audio opgenomen.¹²

Dit onderzoek naar opbrengsten van catechese beperkt zich niet tot de inhouden die tijdens de geobserveerde bijeenkomst worden besproken. Als het de bedoeling zou zijn om de opbrengsten van een bepaald programma te onderzoeken, zou het nodig zijn om eerst een aantal bijeenkomsten te observeren en dan te vragen naar opbrengsten die gekoppeld zijn aan wat gedaan is in de waargenomen bijeenkomsten. Dat vraagt om participatie over een langere tijd en om afbakening van alleen die opbrengsten die gekoppeld kunnen worden aan die bepaalde bijeenkomsten. Dit is bijvoorbeeld gedaan in het onderzoek van Hennecke. (Hennecke, 2011) In mijn onderzoek gaat het over de opbrengsten die de catechisanten rapporteren over de periode dat ze catechese hebben gehad van de catecheten die hen nu begeleiden. In alle onderzochte praktijken is dat een periode van een jaar of langer. Voor de interpretatie van opbrengsten is het nuttig om te observeren hoe concreet in een bijeenkomst gewerkt wordt. Voor dit onderzoek is het voldoende om via participerende observatie één keer een bijeenkomst te onderzoeken. Door deze observatie kan een beeld gevormd worden van de concrete situatie, van de gewoonten en gebruiken die in die praktijk gelden en van het taaleigen dat wordt gehanteerd.

Naast de beschrijving van de praktijk waar catecheten en catechisanten naar verwijzen is het nut van de observatie dat in de interviews vragen gesteld kunnen worden naar hoe bepaalde antwoorden van de respondenten sporen met wat waargenomen is. Beschrijvende observatie is voor de onderzoeker van belang om de validiteit van het onderzoek te vergroten, omdat wat gezegd wordt vergeleken kan worden met wat gedaan is.

10 Robson geeft aan dat observatie een wezenlijk onderdeel van onderzoek is. "It is common practice to start with descriptive observation. The basic aim is to describe the setting, the people and the events that have taken place". (Robson, 2011, pp. 324-325) Hij onderscheidt een beschrijvende observatie van een 'structured observation' die zich kenmerkt door het gebruik van instrumenten als codeschema's en checklists. Bij deze vorm van observatie ligt het accent op het verzamelen van kwantitatieve gegevens. Hierin wordt bijvoorbeeld geteld hoe vaak een bepaalde handeling voorkomt. Structured observation houdt in dat van tevoren gekozen wordt op welke aspecten met name ingezoomd wordt.

11 Spradley onderscheidt 9 dimensies bij beschrijvende observatie: space, actors, activities, objects, acts, events, time, goals and feelings. Aangehaald via Robson, 2011, p. 325.

12 Een video-opname was ook mogelijk geweest, maar om de bijeenkomst zo weinig mogelijk te verstoren is er voor gekozen om alleen een voice-recorder te gebruiken.

3.2.2.4. Evaluatie van de onderzoeksinstrumenten vanuit de pilot

Het empirisch gedeelte van het onderzoek is gestart met een pilot in de periode maart-mei 2013. Voor de pilot zijn twee kerkelijke gemeenten benaderd, een uit de PKN en een uit de GKv. In deze fase zijn de onderzoeksinstrumenten getest. Er zijn interviews gehouden met catecheten en catechisanten, het learner report is ingevuld en er is een bijeenkomst geobserveerd. Hiervan zijn tekstdocumenten gemaakt en onderzocht is of door middel van de gevonden resultaten de onderzoeksvragen konden worden beantwoord. Het algemene beeld dat uit de pilot naar voren komt is dat de instrumenten veel data opleveren en dat met de analyse daarvan de onderzoeksvragen beantwoord kunnen worden.

Het learner report neemt een bijzondere positie in, omdat het schriftelijk wordt afgenomen. Het is van belang dat er precies geformuleerd wordt. Door de ervaring met de pilot zijn in de tekst van het learner report een paar wijzingen doorgevoerd.

Door de pilot werd bevestigd dat het onderscheid bij de vragen over wat je over je zelf geleerd hebt (de cellen C en D in het schema van De Groot) moeilijk is voor de catechisanten. Uit de antwoorden bleek dat het onderscheid niet begrepen werd. Daarom is in de definitieve versie ervoor gekozen om de vragen die bij C en D worden onderscheiden, te vervangen door één vraag naar wat de catechisanten over zichzelf geleerd hebben.

Bij vraag 3 over *de ervaring van geloof* is ervoor gekozen om niet de vraag op te nemen: 'ontdekt dat het niet waar is dat ...' Het antwoord op deze vraag veronderstelt dat een catechisant in staat is om te reflecteren op een verandering van geloofservaringen door de inbreng van de catechese. In het licht van de nieuwe ervaring in de catechese opgedaan, wordt de eerdere ervaring als ontoereikend of mogelijk als niet goed beoordeeld. Dit is voor veel catechisanten een te moeilijke gedachtegang gebleken. In de pilot konden slechts enkelen deze vraag beantwoorden op een manier waaruit bleek dat ze de vraag begrepen hadden.

Een ander aandachtspunt is dat in het learner report een beroep gedaan wordt op het vermogen tot reflectie en op de schriftelijke taalvaardigheid van de jongeren. De pilot heeft laten zien dat het opleidingsniveau niet bepalend is of het learner report goed ingevuld kan worden. De vragen zijn overwegend gesteld op integratieniveau, wat betekent dat niet zozeer gevraagd is of kennis op een bepaald niveau beheerst wordt, maar hoe de catechisant persoonlijk staat ten opzichte van het onderwerp. Vanuit die benadering kunnen de vragen op eigen niveau beantwoord worden. Het gaat om wat de catechisanten zelf aangeven dat ze geleerd hebben. Uit de pilot is gebleken dat zowel vmbo-leerlingen als vwo-leerlingen in staat zijn om dit type vragen te beantwoorden.

Bij de beantwoording van de vragen in de pilot is opgevallen dat de catechisanten vaak al tevreden zijn als ze in het antwoord één voorbeeld noemen. Daarom is de vraagstelling aangepast en wordt gevraagd om twee voorbeelden te noemen.

3.3. Uitvoering van het empirisch onderzoek

Voor de selectie van de deelnemende gemeenten zijn de volgende criteria gebruikt:

- het zijn lokale catechetische praktijken, verbonden aan een protestantse kerkgemeenschap uit de PKN of uit een van de kleinere gereformeerde kerken;
- er is een groep van catechisanten van 16 jaar of ouder;
- er is variatie in catecheten: predikanten en/of andere professionals en/of vrijwilligers;
- het zijn geen voorbeelden van ‘good practice’, maar van doorsnee catechese, omdat ‘success stories’ een vertekend beeld kunnen geven; (Swanborn, 2000, p. 64)
- de catechisanten en catecheten zijn bereid om te participeren in het onderzoek.

Deze criteria zijn gebruikt voor de benadering van potentiële gemeenten. Uiteindelijk zijn er vier gemeentes geselecteerd. Aan de catecheten en catechisanten is anonimiteit beloofd, daarom worden deze gemeenten aangeduid met een letter (die voor de onderzoeker een bepaalde, niet nader toegelichte betekenis heeft).

Figuur 2: gegevens over de uitvoering van het empirisch onderzoek

Catechetische praktijk	Datum verzameling data	Catecheten	Catechisanten	Kerkgenootschap
Casus A	maart-april 2014	2 predikanten	36 catechisanten, A01 - A36	GKv
Casus E	april-mei 2014	3 vrijwilligers	8 catechisanten E37 - E44	CGK, GKv en NGK
Casus C	oktober-december 2014	een predikant en een vrijwilliger	5 catechisanten C45 - C49	PKN
Casus S	februari-maart 2015	een hbo-theoloog	8 catechisanten S50 - S57	PKN

Bij het benaderen van de catechetische praktijken zijn de volgende stappen ondernomen:

- er is contact opgenomen met een van de catecheten en bij positieve reactie is er een gesprek geweest over de bedoeling van het onderzoek en over wat het de respondenten aan tijd en inspanning kost;
- de catecheet heeft met de groep overlegd of er bereidheid is mee te doen aan het onderzoek. Bij positieve uitkomst zijn er met de catecheet tijden afgesproken voor uitvoering van het onderzoek. Alle respondenten, catecheten en catechisanten hebben een schriftelijke verklaring ondertekend dat ze bereid zijn mee te doen aan het onderzoek. Van de kant van de onderzoeker is de garantie van anonimiteit gegeven.

Bij de uitvoering van het onderzoek is deze volgorde gebruikt:

- observatie van een catechesebijeenkomst. Op deze bijeenkomst heeft de onderzoeker zich geïntroduceerd en verteld over het onderzoek en de bedoeling daarvan. De observatie is gedaan door de onderzoeker zelf door actief te luisteren, rond te kijken en systematisch aantekeningen te maken. De gesprekken zijn vastgelegd met een voice-recorder. De onderzoeker heeft niet meegedaan aan de activiteiten en op zo'n wijze ge-

- observeerd dat hij niet hinderlijk aanwezig is geweest en dat het gewone proces zo veel mogelijk een natuurlijk verloop heeft gehad;
- invullen van het learner report. Het invullen is in de regel gedaan tijdens een reguliere bijeenkomst van de groep. De catechisanten zijn tussen de 30 en 40 minuten bezig geweest met het invullen van het report;
 - in het learner report hebben de catechisanten kunnen aangeven of ze mee willen doen aan een interview. Met de catechisanten die daartoe bereid waren, is individueel een afspraak gemaakt. De interviews hebben in de regel plaats gevonden in het gebouw waar de catechesebijeenkomsten worden gehouden. De interviews zijn individueel afgenomen, met uitzondering van twee, waar de catechisanten er de voorkeur aan hebben gegeven het met meerderen tegelijk te doen;¹³
 - met de catecheten is een individuele afspraak gemaakt voor een interview dat afgenomen is bij de catecheet thuis of op zijn/haar werklocatie.

Voor de analyse van de data zijn de door de catechisanten geschreven teksten gedigitaliseerd, de interviews getranscribeerd, en is van de geobserveerde bijeenkomst een verslag gemaakt, waarin is uitgeschreven wat door de deelnemers woordelijk is gezegd, aangevuld met gegevens die via visuele observatie zijn verkregen. Door deze bewerkingen zijn van de verzamelde data tekstdocumenten gemaakt die in aanmerking komen voor analyse.

3.4. Data analyse

De bedoeling van de codering is om de omvangrijke dataset doorzoekbaar te maken zodat antwoord kan worden gegeven op de onderzoeksvragen vanuit het perspectief van de respondenten. (Evers, 2015, p. 49) Voor de analyse van de verschillende tekstdocumenten zijn meerdere coderingsstrategieën (Saldana, 2009) toegepast omdat de teksten verschillend van karakter zijn.

3.4.1. Analyse van het learner report

Voor de codering van het learner report is de strategie van *provisional coding* toegepast. De tekst van het learner report is van andere aard dan die van de andere documenten. Het bevat geen transcriptie van iets dat mondeling gezegd is, maar is door de catechisanten zelf geschreven. Alle uitspraken in het learner report hebben een directe relatie met de tweede onderzoeksvraag, want de catechisanten geven antwoord op vragen die direct uit die onderzoeksvraag voortkomen. Daarom is elk statement, elke zin geanalyseerd, omdat die informatie geven over het onderwerp waarnaar gezocht wordt. Anders dan in

13 In praktijk A betreft dit een interview waar twee vriendinnen tegelijk zijn geïnterviewd en in praktijk S een interview waar drie catechisanten aan meegedaan hebben. De opbouw en de gespreksthemas van de interviews zijn dezelfde geweest als die van de individuele interviews en er is voor gezorgd door gericht per persoon vragen te stellen dat elke catechisant over leerervaringen kon vertellen, wat minder uitgebreid, omdat de tijd verdeeld moest worden.

de interviews ontbreekt het verhaal eromheen en wordt alleen feitelijk genoemd wat de opbrengst is geweest. Deze is kernachtig geformuleerd, omdat de catechisanten beperkte schrijfruimte hebben.

In het learner report is het antwoord voorgestructureerd door drie geloofsdimensies te onderscheiden (inhouden, handelen en ervaren) en er is gevraagd naar zelfstandigheid met betrekking tot geloof. De drie genoemde dimensies van geloven en zelfstandigheid worden in het proces van codering *categorieën* genoemd. Deze categorieën zijn afzonderlijk bevraagd. Deze wijze van coderen wordt door Saldaña *provisional coding* genoemd. (Saldaña, 2009, p. 120)

In het onderhavige onderzoek heeft dit tot gevolg gehad dat de codes niet tot categorieën leiden, maar dat de omgekeerde weg is gevolgd, namelijk dat de categorieën voorgegeven zijn.¹⁴ De codes die toegekend worden aan de uitspraken zijn te zien als voorbeelden van de categorie. Bij deze codering wordt de methode van *in vivo coding* gebruikt, wat inhoudt dat voor de codes termen worden gebruikt die door de respondenten zelf gebruikt zijn.¹⁵ Het is mogelijk dat een catechisant in de beantwoording van een geloofsdimensie voorbeelden noemt die vanuit het perspectief van de onderzoeker logischer wijze eerder bij een andere categorie ondergebracht zouden moeten worden. Door de vraagstelling wordt een catechisant min of meer gedwongen om in onderscheidingen te denken die niet vanzelfsprekend tot zijn of haar denkwijze behoren. Daar komt bij dat de categorieën na elkaar bevraagd worden, zodat een catechisant bij de eerste beantwoording nog niet weet wat daarna komt. Als dit zich voordoet wordt dit door de onderzoeker niet verbeterd. De reden daarvoor is dat een catechisant niet vertelt welke overwegingen gemaakt zijn voor het onderbrengen van het antwoord bij een bepaalde categorie. De onderzoeker kan daar naar gissen, maar dat zou betekenen dat bij het onderbrengen bij een andere categorie de interpretatie van de onderzoeker wordt onderzocht in plaats van het gegeven op zich. Daarom wordt bij de verwerking van het antwoord gevolgd wat de catechisant heeft geschreven.

Het learner report biedt de mogelijkheid om op twee manieren de antwoorden te analyseren: per vraag en per catechisant. Bij de analyse per vraag komen de overeenkomsten en de verschillen tussen de catechisanten naar voren en kan een beeld worden verkregen van hoe de catechisanten in het algemeen, als groep, deze vraag hebben geïnterpreteerd en beantwoord. Uit de beantwoording kan afgeleid worden waar accenten zijn gelegd. Analyse per catechisant levert inzicht in het persoonlijk leerproces waarin deze zit. De

14 Saldaña omschrijft deze vorm van codering als: "Provisional Coding establishes a predetermined "start list" set of codes prior to fieldwork" en noemt als bronnen hiervoor: " literature reviews related to the study, the study's conceptual framework and research questions, previous research findings, pilot study fieldwork, the researcher's previous knowledge and experiences". (Saldaña, 2009, p.120)

15 "In Vivo Coding is particularly useful in educational ethnographies with youth. The child and adolescent voices are often marginalized, and coding with their actual words enhances and deepens an adult's understanding of their cultures and worldviews." (Saldaña, 2009, p. 74)

antwoorden op de verschillende vragen kunnen vergeleken worden en zo een beeld schetsen van wat deze individuele catechisant van de catechese geleerd heeft.

3.4.2. Analyse van de interviews

Interview met catechisanten

Het verschil tussen het learner report en de interviews is dat bij het afnemen van de interviews met de catechisanten niet gewerkt is met een theoretisch kader over geloven. De insteek van het interview is open in de zin dat de catechisanten zelf kunnen invullen wat zij met betrekking tot hun geloof van de catechese geleerd hebben. In de analyse achteraf kunnen de onderscheidingen die uit het learner report voortkomen gebruikt worden. De interviews zijn eerst gecodeerd vanuit het model *descriptive coding*¹⁶ waardoor vooral overzicht in het materiaal is aangebracht. Met het oog op het beantwoorden van de onderzoeksvragen zijn de citaten onder de codes die verwijzen naar de ‘topic’ (werkelijke) opbrengsten, verzameld en opnieuw geanalyseerd.

Het programma Atlas.ti geeft de mogelijkheid alle ‘quotations’ die onder een bepaalde topic vallen in één tekstdocument onder te brengen. Dit nieuwe tekstdocument, dat uit de verschillende interviews met catechisanten per praktijk is geformeerd, bevat passages die expliciet ingaan op opbrengsten. Dit tekstdocument vormt het onderzoeksveld van de tweede ronde van coderen, waarin gezocht wordt naar patronen, samenhangen en verbanden. Het is een analyse die een stap hoger is op de ‘ladder of abstraction’.(Mortelmans, 2013, p. 435) Saldaña noemt dit *axial coding*.¹⁷ (Saldaña, 2009, p. 159)

De interviews met de catechisanten leveren meer materiaal op dan informatie over werkelijke opbrengsten. In de interviews is bijvoorbeeld gevraagd naar de waardering van catechese in het algemeen, naar de invloed van catechese op hun eigen geloofsontwikkeling en de werkwijze op de catechisatie. Al deze zaken zijn eveneens gecodeerd volgens dezelfde strategieën. Het zijn zaken die van belang zijn voor de beantwoording van de derde onderzoeksvraag naar de relatie tussen de inrichting van de leeromgeving en de opbrengsten en voor de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag naar de betekenis van catechese voor het geloofsleren van de jongeren. Voor het begrijpen van wat catechisanten zeggen over werkelijke opbrengsten is deze informatie van belang.

Interview met catecheten

In de interviews met de catecheten is expliciet gevraagd naar de gewenste opbrengsten,

16 Saldaña omschrijft descriptive coding als: “descriptive coding summarizes in a word or short phrase – most often as a noun – the basis topic of a passage of qualitative data... these codes are identifications of the topic, not abbreviation of the content. The topic is what is talked or written about. The content is the substance of the message.” (Saldaña, 2009, p. 70)

17 “This method ‘relates categories to subcategories [and] specifies the properties and dimensions of a category’.” (Saldaña, 2009, p. 159)

eerst naar opbrengsten in het algemeen en later is ingezoomd op de drie dimensies van geloven: inhouden, gedrag, beleving en op zelfstandigheid. Dit is gedaan om de werkelijke en gewenste opbrengsten met elkaar te kunnen vergelijken op de onderscheiden categorieën.

De wijze van coderen is dezelfde als die van de interviews met de catechisanten. Eerst is er gecodeerd naar het model *descriptive coding*, vervolgens is er een nieuw tekstdocument gegenereerd met de uitspraken over de ‘topic’ gewenste opbrengsten; dat is geanalyseerd met het model *axial coding*.

In de interviews is met het oog op het beantwoorden van de derde onderzoeksvraag onder andere gevraagd naar de eigen motivatie voor het werk in de catechese, naar de werkwijze in en naar een visie op catechese, omdat dit onderwerpen zijn die van invloed zijn op de inrichting van de leeromgeving.

3.4.3. Analyse van de observatie

In het verslag van de observatie van een catechesebijeenkomst staat wat door de onderzoeker is waargenomen. Van alles wat gezegd is tijdens de bijeenkomst is een verslag gemaakt, waardoor te achterhalen is hoe de interactie is geweest, welke rol de catecheet heeft gehad en hoe de catechisanten in de bijeenkomst participeren. Bij de codering is met name gezocht naar hoe een catecheet gewerkt heeft aan de gewenste opbrengsten en hoe de inhoud van de gecommuniceerde boodschap wordt ontvangen en verwerkt door de catechisanten. Deze verslagen zijn hiervoor gecodeerd met het model van *descriptive coding*. De inrichting van de leeromgeving komt in meerdere tekstdocumenten naar voren. In de observatie door wat door de onderzoeker waargenomen is en in interviews vertellen de catechisanten en catecheten hierover. De data die door de verschillende onderzoeksinstrumenten zijn gegenereerd worden gebruikt om een beschrijving te geven van de leeromgeving waarin recht gedaan wordt aan meerdere perspectieven.

3.4.4. Codes geven een taalveld

Door middel van codering krijgt de onderzoeker greep op de verschillende teksten. De modellen van *in vivo* en *descriptive coding* hebben gezamenlijk als kenmerk dat bij de formulering van de codes er een direct verband is met wat oorspronkelijk door de respondenten gezegd of geschreven is. Het gevolg is dat de lijst met codes voor het learner report per catechetische praktijk erg verschilt. Hetzelfde geldt voor de invulling van de codes over ‘werkelijke opbrengsten’ in de interviews. In hoofdstuk 4 worden de vier praktijken beschreven en geanalyseerd. Het eigene van elke praktijk wordt voor het voetlicht gebracht. Door de codering wordt als het ware het taalveld per praktijk gegeven. Omdat er sprake is van een eigen taalveld per praktijk is ervan af gezien om de codelijsten van de verschillende praktijken te harmoniseren.

3.5. Resultaten en conclusies

Na de transcriptie van de interviews, learner reports en observaties waarbij auditieve en visuele data zijn omgezet naar een schriftelijke vorm is de stap gemaakt van coderen, waarmee de teksten zijn geanalyseerd. De gecodeerde teksten vormen de basis voor de volgende bewerkingsronde, het beschrijven van de resultaten op basis waarvan de onderzoeksvragen beantwoord kunnen worden. In hoofdstuk 4 worden eerst per praktijk de analyse en de resultaten gepresenteerd. Daarna wordt op basis van de resultaten een vergelijking gemaakt waarin gezocht wordt naar verschillen en overeenkomsten tussen praktijken. Op basis van deze vergelijking worden in hoofdstuk 5 de onderzoeksvragen beantwoord en de conclusies getrokken uit het onderzoek.

3.6. Betrouwbaarheid

Voorafgaand aan de uitvoering van het empirisch gedeelte van het onderzoek heeft de onderzoeker cursussen gevolgd over kwalitatief onderzoek. Voor de consistentie heeft hij zelf de interviews afgenomen en de observatie gedaan. Deze zijn opgenomen op audio en door de onderzoeker zelf getranscribeerd en gecodeerd. Voor de codering is gebruikgemaakt van computerprogramma Atlas-ti.

In de fase van codering van de diverse teksten zijn gesprekken gevoerd over de codering met een andere promovendus en met de copromotor. Door toepassing van *intercoder reliability* (Evers, 2015, p. 134) is de kwaliteit van de interpretatie verbeterd. Peer review op conceptteksten is georganiseerd door die te laten lezen door deskundigen uit de eigen kring van de onderzoeker en door presentaties in verschillende geledingen: IASYM-conferentie (International Association for Study of Youth Ministry), NOSTER (Nederlandse Onderzoekschool voor Theologie en Religiewetenschap), de vakgroep praktische theologie van de PThU, de vakgroep praktische theologie van de Theologische Universiteit Kampen en docenten van de opleiding theologie van de hogeschool VIAA. Verder is feedback ontvangen via bijeenkomsten voor practioners (Re-Search & Re-act).

Voor de betrouwbaarheid is van belang om te weten hoe ik als onderzoeker zelf in het onderzoek sta. Door mijn werk als leraar godsdienstonderwijs in het voortgezet onderwijs en aan een opleiding voor Leraar Basisonderwijs (Pabo) en als catecheet ben ik bekend met het veld van het godsdienstonderwijs en de catechese, met name met praktijken in de kleinere gereformeerde kerken. Vanaf 2002 is catechese mijn specifieke aandachtsveld, omdat ik vanaf die tijd docent didactiek van de catechese ben aan een opleiding voor godsdienstpastoraal werk (hogeschool VIAA) en aan een theologische opleiding voor predikant (Theologische Universiteit Kampen). In die hoedanigheid heb ik talloze catechesebijeenkomsten bijgewoond. Verder ben ik als auteur en later als inhoudelijk projectleider betrokken geweest bij het ontwikkelen van onderwijsmethodes voor catechese en godsdienstonderwijs. Het werkveld waar dit onderzoek plaatsvindt, is mij vanuit verschillende perspectieven bekend, door eigen ervaring en door observatie van lessen van anderen. Er is een persoonlijk belang voor mij bij de uitkomst van dit onderzoek. Immers

onderzoek naar de opbrengsten zegt iets over de kwaliteit van de catechese en ik ben op meerdere niveaus bezig geweest om te werken aan die kwaliteit.

Door mijn verbondenheid met veld van onderzoek zal in het waarnemen mijn kennis en ervaring een rol gespeeld hebben. Door zoals hiervoor beschreven zorgvuldige procedures te gebruiken is gepoogd om interpretatie vooraf te voorkomen en die te baseren op de gegenereerde data.

3.7. Validiteit

In dit onderzoek naar de opbrengsten van de catechese is interne validiteit nagestreefd door gebruik te maken van het learner report, een beproefd onderzoeksinstrument om opbrengsten van onderwijs in beeld te brengen. Verder is triangulatie op meerdere manieren toegepast. (Evers, 2015, p. 138) Er is sprake van methodologische triangulatie, want er zijn meerdere onderzoeksinstrumenten gebruikt, van databronnentriangulatie, want het onderwerp opbrengsten van catechese is zowel vanuit het perspectief van de catechisant als van de catecheet bevraagd en door de onderzoeker is geobserveerd hoe in praktijksituaties gewerkt is aan opbrengsten. Tenslotte is sprake van analysetriangulatie, want de analyse heeft zowel betrekking op de groep catechisanten als op individuele catechisanten. De gekozen perspectieven en instrumenten zijn in de vier onderzochte praktijken op dezelfde manier toegepast. Tijdens de uitvoering van de onderzoeks- en analyseactiviteiten zijn steeds aantekeningen gemaakt.

De teksten van hoofdstuk 4 met een beschrijving en analyse per praktijk zijn voorgelegd aan de catecheten die meegedaan hebben aan het onderzoek. Zij hebben aangegeven dat de feitelijke beschrijving daarin correct is.

Externe validiteit is nagestreefd door het bieden van een ‘thick description’. (Mortelmans, 2013, p. 485) Mortelmans wijst erop dat een dergelijk rijke beschrijving van een casus die overdraagbaarheid naar andere casussen mogelijk maakt. “Omdat elk onderzoek uniek is en perfecte overdraagbaarheid onmogelijk is, laat die thick description toe om aan te geven waar overeenkomsten liggen met nieuwe contexten en waar eventuele verschillen zijn die ook tot andere resultaten zouden kunnen leiden”. (Mortelmans, 2013, p. 486)

hoofdstuk

04

De resultaten van het onderzoek in vier lokale catechetische praktijken

Opbrengsten van jongerencatechese

4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk staan de resultaten van het onderzoek naar opbrengsten van catechese. Ze worden weergegeven in een mix van beschrijving van de data en interpretatie, namelijk de betekenis van die data in het licht van de vraagstelling. Daarbij is gezocht naar een manier waarop de interpretatieve beweringen gestaafd worden met verwijzingen naar voorbeelden uit de dataset, zodat de lezer inzicht krijgt in de manier waarop wordt geïnterpreteerd. Door voortdurend te werken met voorbeelden is gepoogd recht te doen aan het perspectief van de onderzochten, die zelf niet rechtstreeks antwoord geven op de onderzoeksvragen.

In het eerste gedeelte van het hoofdstuk staat een verslag per praktijk. In de rapportage hiervan is steeds dezelfde indeling gebruikt, terug te vinden in de titels van paragrafen.

De eerste paragraaf bevat kenmerken van de casus: wie de catecheet is, hoeveel catechisanten meegedaan hebben en andere bijzonderheden. In de tweede paragraaf wordt een algemene typering van de catechisanten gegeven op basis van de antwoorden die ze hebben gegeven op de Keuzevragen, de voorgestructureerde vragenlijst die opgenomen is in het learner report. Hier gaat het over hoe de jongeren betrokken zijn op kerk en geloof in het algemeen. De derde en de vierde paragraaf gaan over de werkelijke opbrengsten van catechese. In paragraaf drie is aandacht voor enkele individuele catechisanten. Op basis van de interviews en hun antwoorden in het learner report wordt weergegeven hoe zij met geloof bezig zijn en wat catechese daarin voor hen heeft betekend. Daarmee wordt inzicht verkregen in de opbrengsten van catechese vanuit het perspectief van individuele catechisanten. De vierde paragraaf gaat over de werkelijke opbrengsten van de groep als geheel. Beschreven wordt wat catechisanten zeggen over wat ze van de catechese hebben geleerd, geordend naar de geloofsdimensies die onderscheiden zijn in het learner report. In de vijfde paragraaf gaat het over de gewenste opbrengsten die de catecheten noemen. In paragraaf zes worden de antwoorden van de catechisanten en die van de catecheten met elkaar vergeleken, waarmee vastgesteld kan worden of er spanning bestaat tussen gewenste en werkelijke opbrengsten, of dat ze in elkaars verlengde liggen. In paragraaf zeven wordt weergegeven wat de werkwijze is geweest in de catechetische bijeenkomst. In paragraaf acht wordt een analyse gegeven van de verbanden tussen de leeromgeving en de opbrengsten. In paragraaf negen wordt de praktijk getypeerd door gebruik te maken van de theorie over catechetische leeromgevingen die beschreven is in het theoretisch kader (hoofdstuk twee).

Na deze analyse van de afzonderlijke praktijken volgt een gedeelte waarin de vier praktijken met elkaar worden vergeleken, om op die manier de verschillen en de overeenkomsten in beeld te krijgen. De vergelijking heeft betrekking op de gewenste en werkelijke opbrengsten van de catechese en de relatie daar tussen, op de inrichting van de leeromgevingen en op de relatie tussen leeromgeving en de opbrengsten.

4.2. Catechetische praktijk A

4.2.1. Typering praktijk A

De casus gaat over een catechetische praktijk van een stadsgemeente uit de GKv met ongeveer 1800 leden, waar de gemeentepredikanten (T en K) de catecheten zijn van de catechisanten tussen 16 en 19 jaar. Deze groep is opgedeeld in kleine groepen van vijf tot zeven deelnemers. De bijeenkomsten vinden gedurende het seizoen van september tot en met april plaats in het kerkgebouw, in de werkkamers van de catecheten en duren drie kwartier.

In deze casus wordt gewerkt met de methode Follow Up!, deel 7, *Veelgestelde vragen*.¹⁸ Daarin komen onderwerpen ter sprake als: de verschillende godsdiensten, de betrouwbaarheid van de bijbel, bewijzen voor het bestaan van God, het lijden in de wereld, de kerk, wat gereformeerd is en de verschillen tussen gelovigen en niet-gelovigen. K gebruikt de methode, maar neemt niet systematisch de lessen door, hij laat het onderwerp van de bijeenkomst erdoor bepalen. T is hiermee in de loop van het seizoen gestopt en heeft ervoor gekozen om zonder methode de Bergrede te bespreken.

Aan dit onderzoek hebben elf catechisanten (A01 – A11) van T en 25 (A12-A36) van K meegedaan. Alle 36 hebben het learner report ingevuld. Drie catechisanten van T (A03, A04 en A11) en zeven van K (A18, A22, A23, A31, A33, A32 en A35) zijn geïnterviewd, evenals (afzonderlijk) de catecheten. Van beiden is een bijeenkomst geobserveerd.

4.2.2. Betrokkenheid op kerk en geloof

Uit de beantwoording van de Keuzevragen kan afgeleid worden dat kenmerkend voor deze jongeren is dat ze regelmatig de kerkdiensten bezoeken: 83% gaat wekelijks, of er moet iets bijzonders zijn. Een minderheid gaat naar de kerk om vrienden te ontmoeten. Kerk en geloof horen voor deze catechisanten vanzelfsprekend bij elkaar. Zes procent van hen twijfelt niet en zij weten zeker dat ze geloven. Tegelijk vraagt 58% zich af of ze wel geloven. Het geloof is iets waar je zelf voor kiest en heeft vaak meer het karakter van zoeken dan van weten. De helft van de catechisanten zou willen horen hoe het zit en antwoord willen op hun vragen. Niet dat het daarmee beslist wordt, want belangrijk is dat zelfstandig nagedacht wordt over geloof. Het moet iets van hen zelf zijn. Dat niet iedereen dan bij hetzelfde uitkomt, is geen probleem: ze zien de kerk als een instelling waar verschillende geloofsopvattingen naast elkaar kunnen bestaan.

Verbondenheid met God ervaren ze niet in de kerk, daar is ruim 80% van overtuigd. So-wieso is ervaring van Gods aanwezigheid een lastige voor ze, ook ongeveer 80% heeft daar geen ervaring mee. Het lijkt erop dat geloof sterk verbonden is met factoren als: het geeft antwoord op vragen naar de betekenis van het leven, het is een bron van troost en steun

18 Korsaan-Bergsma, J. (2013). *Follow Up! Veelgestelde vragen, over jezelf, geloven, christendom en de kerk*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief

in moeilijke tijden en het geeft zin aan het leven. Bidden om hulp en bescherming wordt veel gedaan. Maar geloof is niet het enige wat belangrijk is in het leven, daarnaast zijn er meer zaken die even belangrijk zijn en geloof hoeft je niet te betrekken op alle facetten van het leven. Geloof is meer dan het goed handelen, daar heb je geen geloof voor nodig. Het heeft ook met geloofsinhouden te maken. Ongeveer twee derde probeert naar het geloof te leven en sommigen zijn zich ervan bewust dat ze dat niet doen.

4.2.3. De catechisanten Ruben, Peter, Louis en Monique

In deze paragraaf wordt een schets gegeven van wat vier catechisanten, twee van de eerste groep A03 (= Ruben) en A11 (= Peter) en twee van de tweede groep, A18 (=Louis) en A22 (=Monique)¹⁹ aan de catechese hebben gehad voor hun geloof.

De cursief geschreven gedeelten zijn letterlijke citaten uit de interviews. Een enkele keer wordt uit het learner report geciteerd, dat wordt apart vermeld door er 'lr' aan toe te voegen.

Ruben (17)

Ruben is hbo-student geschiedenisdocent. Hij is opgegroeid met het geloof, weet naar eigen zeggen ook veel van de bijbel en bezoekt trouw de kerkdiensten. Hij noemt zichzelf *een grote zoeker. Ik kan nog zeker niet belijden of God bestaat. Omdat ik mijn hele leven daarmee in aanraking ben gekomen, zou het voor mij ook echt een diep gat zijn als ik zeker weet dat God niet bestaat, zeg maar, omdat ik daar mijn hele leven mee bezig ben geweest.* Hij beseft dat geloof meer is dan dat God bestaat, maar dat is wel de basis, ook bijvoorbeeld voor de keuze om als christen te leven. *Als ik zeker weet dat God bestaat, dan zou ik dat zeker proberen.* Hij heeft een keer een ervaring van Gods aanwezigheid gehad, bij de begrafenis van zijn opa, toen, terwijl het de hele dag regende, opeens de zon door de bomen straalde. Maar dat is al zes of zeven jaar geleden geweest en daarna is dat niet weer gebeurd.

Naar de catechisatie kijkt hij wisselend. In het algemeen vindt hij het niveau *nu bar laag, als ik eerlijk ben* en hij overweegt daarom volgend jaar naar de belijdeniscatechisatie te gaan, waar naar zijn verwachting het niveau beter is. Hij heeft een paar keer een voorbeeld meegekregen van de catechisatie waar hij veel aan heeft gehad. Een student-stagiaire vertelde over een tweeling in de buik van de moeder, die een gesprek had over het leven buiten de baarmoeder, een vergelijking die gebruikt werd om het leven na de dood uit te beelden. Dit onderwerp houdt hem heel erg bezig, daarom had het zo'n impact. Het werkt bij hem heel goed als iets theoretisch met beelden concreet gemaakt wordt. De catecheses over de Bergrede heeft hij gewaardeerd, *dat vond ik wel echt mooi, want ik heb nooit echt geweten wat daar precies instond.* Op een bepaald moment ging het daarbij over vervol-

¹⁹ De namen zijn gefingeerd.

ging en dat heeft hem erg geraakt, omdat hij zelf een ervaring heeft gehad dat hij werd uitgelachen omdat hij christen is.

Peter (19)

Peter volgt een mbo-opleiding multimedia. Hij vindt het interessant om over geloof te praten. Hij vraagt zich wel eens af of het allemaal waar is wat hij gelooft, maar *dan denk ik, ik heb sowieso wel een fijn leven gehad. Want ik heb op zich wel in iets goeds geloofd.* Hij zit op een school met veel niet-gelovigen en als onderscheid noemt hij: *nou, misschien ben ik in mijn beleving wat positiever dan andere mensen op school, of in mijn klas, met wie ik omga, misschien net een tikkeltje positiever... doordat ik christen ben.*

Peter gaat met plezier naar de catechisatie. *Gewoon gezellig. En ik vind het interessant om over het geloof te leren.* De persoon van de catecheet speelt daarin een rol, die volgt niet strikt het boekje en heeft een stijl waarin hij de catechisanten uitdaagt. Hij stelt zich niet op als de dominee die boven hen staat. *Als er iets met hem is, dan vertelt hij dat ook wel, gewoon aan ons.* Als een effect van de catechese noemt hij dat hij opener is geworden, hij heeft op de catechisatie geleerd te zeggen wat hij vindt. Peter heeft een voorbeeld goed onthouden toen het erover ging dat je God niet in alles kunt begrijpen. De catecheet had daarvoor het beeld gebruikt van een cirkel, waarin wij leven, en God die daarbuiten leeft. Dit heeft hem veel inzicht gegeven en in de pauze op school heeft hij dit wel eens gebruikt om aan medescholieren uit te leggen wat hij gelooft. De catechese over de hemel en de nieuwe aarde heeft eveneens indruk op hem gemaakt, allerlei details daarover kan hij terug vertellen. Het meeste leert hij wanneer het onderwerp persoonlijk toegepast wordt. *Ja, meestal gaat het zo van: wat vind jij er van? Ja, dat wordt altijd wel gevraagd en dat vind ik altijd wel leuk. Ik bedoel, ik ben nooit goed geweest in bijbelgeschiedenis, maar als het persoonlijk over mij gaat, dan vind ik dat leuker.*

Louis (17)

Louis is verspaner. Hij vertelt over zijn broer die aan drugs verslaafd is geweest en in de problemen is geraakt. Hij kreeg gezondheidsproblemen, onder andere een afgescheurde enkelband. Een onbekende man vroeg hem, toen hij op weg was naar de fysiotherapeut, of hij zijn knie aan mocht raken en voor hem mocht bidden. Vanaf dat moment verbeterde de knie en de broer van Louis is door die gebeurtenis heel erg gelovig geworden en heeft zich aangesloten bij een evangelische gemeente. Hij praat daar thuis veel over met Louis. Zijn ouders en zijn broer discussiëren over een onderwerp als kinder- of volwassendoop en Louis zit er tussen in: van hem mogen beide standpunten. Ergens is hij jaloers op zijn broer, het verhaal heeft hem erg geraakt, tegelijk voelt hij zich te jong om al definitief te kiezen. Hij gelooft in God en niet in de kerk. De regels van de kerk zeggen hem niet veel, hij laat zich leiden door wat God zelf hem bekend maakt, die geeft hem inzicht over wat hij wel en niet mag. Dat is beter dan op de bijbel afgaan, want die wordt toch door iedereen

anders uitgelegd. Wat goed voelt, is goed. Toch noemt hij zich, ondanks deze ervaringen, geen gelovige, want hij maakt nog veel fouten, is weinig met geloof bezig, vloekt mee met zijn ongelovige klasgenoten en laat tegenover anderen niet merken dat hij gelovig is.

Het belangrijkste wat hij heeft geleerd van de catechese is dat hij heeft leren praten over het geloof, dat deed hij daarvoor niet. Verder steekt hij van de catechisatie op hoe ze bij hem in de kerk erover denken, bijvoorbeeld dat ze voor de kinderdoop kiezen. Hij weet over sommige onderwerpen, als bijvoorbeeld Drie-eenheid of de Heilige Geest wel iets terug te vertellen wat de dominee gezegd heeft. Soms denkt hij erover na hoe raar het eigenlijk is wat gezegd wordt, bijvoorbeeld dat God overal tegelijk aanwezig kan zijn. *Overal een stukje van God?* Ook herinnert hij zich een bijeenkomst over de bijbel, dat het echt waar is wat daarin staat, daar had de dominee wel goede argumenten voor. Maar hij leert ook heel veel van zijn broer en de gesprekken thuis. Catechisatie zet hem aan het denken, maar hij neemt niet alles over, dat kiest hij zelf. Soms stelt hij op catechisatie een vraag over een probleem waar zijn broer en ouders over praten, dan kan hij ook meepraten.

Monique (16)

Monique zit op de havo, bezorgt een ochtendkrant en werkt in een snackbar. Over haar geloof zegt Monique: *Ik ben wel een gelovige, denk ik, ja. Niet dat ik er veel mee doe, maar ik geloof in ieder geval wel dat hij bestaat en wat er in de bijbel staat, geloof ik ook wel, ... ik heb nog geen behoefte om op dit moment mijn hele leven aan God te geven.* Die keuze heeft te maken met zoals ze zegt *dat ik veel zonden ook gewoon leuk vind.* Ze vermoedt dat de mensen niet aan haar kunnen zien dat ze christen is. Er is een theologische vraag waar ze steeds op terugkomt en waar nog niemand haar een bevredigend antwoord op heeft gegeven. Veel mensen vinden het bijzonder dat God zijn Zoon gestuurd heeft om de mensen te verlossen, maar dat vindt Monique helemaal niet bijzonder. *Want ik heb meer iets van, hij heeft ons in het paradijs zelf de keuze gegeven, door die boom daar te zetten, dus...* God heeft de mogelijkheid gegeven om te zondigen, dan moet hij er ook maar wat voor terugdoen als hij ons als zijn kinderen wil. Deze eigen theologie komt telkens terug, bijvoorbeeld toen het een keer over de kribbe ging. Zij vindt dat helemaal niet vernederend, *want hij moest toch een plekje hebben.*

Monique gaat naar de catechisatie en naar de kerk omdat haar ouders dat willen. Was het geen verplichting dan zou ze niet meer naar de kerk gaan, omdat ze toch niet luistert, maar wel naar de catechisatie. Buiten de catechese om praat ze weinig over geloof, soms met haar zus, maar verder niet, ze heeft vooral ongelovige vriendinnen. Van de catechisatie heeft ze geleerd om over geloofsonderwerpen na te denken, daarvoor nam ze het gewoon aan zoals het was. Ze dacht altijd dat je als christen veel moest, maar via de catechese heeft ze ontdekt dat het niet zo is. Een voorbeeld van de dominee over een kopje en een lepeltje (je zelf vergelijken met wat op een lepeltje kan, terwijl God veel

meer weet) is haar bijgebleven. Ze heeft haar eigen theologisch probleem meerdere keren verwoord op de catechisatie, maar nooit een bevredigend antwoord gekregen. Ze weet verschillende onderwerpen uit de catechese te noemen, onder andere over dat de Geest in mensen werkt, *maar het voelen van de heilige Geest heb ik nog niet echt gehad, dus, dan wordt het je wel verteld, maar ik denk dat je dat zelf eerst een keer moet meemaken*. Ze vindt het jammer dat er op de catechisatie weinig ruimte is voor echte discussies. Al die weetjes over bijvoorbeeld wonderen vindt ze niet zo interessant, maar de gelijkenis over het zaadje heeft wel indruk gemaakt, omdat zij zich herkende in een van de vormen van zaaien, want ze doet op dit moment niet veel met geloof.

4.2.4. Werkelijke opbrengsten

In het learner report hebben de catechisanten antwoord gegeven op de vragen die gaan over wat ze geleerd hebben van de catechese. In de beschrijving hieronder wordt de indeling gevolgd die daarin is gehanteerd.

Inhouden

De catechisanten noemen ongeveer 25 onderwerpen uit de kerkelijke traditie waarover geleerd is. De catechisanten van T noemen naast onderwerpen die gerelateerd kunnen worden aan de Bergrede (de Bergrede zelf, huwelijk en echtscheiding, bidden, je geloof uiten, vergeving) thema's als de schepping, de doop en verschillen tussen kerken. Die van K noemen deze laatste onderwerpen ook en verder vooral onderwerpen die voorkomen in de behandelde methode: Drie-eenheid, Heilige Geest, de Zoon, God als Vader, lijden van Jezus, godsdiensten, bewijzen dat de bijbel waar is, godsbewijzen en wat gereformeerd inhoudt.

In het learner report is gevraagd naar wat ze over zichzelf geleerd hebben in verband met geloofsinhouden. Daar geven meerderen aan dat ze het nog lastig vinden, soms het er wel mee eens zijn, maar ook twijfelen en anders denken dan wat de kerk zegt. Verder dat de onderwerpen niet altijd aanspreken en dat ze er in de werkelijkheid weinig mee bezig zijn. Ze noemen als opbrengst van de catechese dat ze aan het denken gezet worden over wat ze geloven.

Het axiaal coderen van het verzameldocument van de werkelijke opbrengsten uit de interviews laat zien dat het leren op verschillende niveaus plaatsvindt. De genoemde opbrengsten met betrekking tot de inhouden die in de catechisaties zijn besproken variëren van: geen opbrengsten die verwoord kunnen worden; kunnen noemen van de onderwerpen; de betekenis op een eerste niveau kunnen noemen; een begrip kunnen uitleggen; de inhoud kunnen verbinden met het eigen geloofsleven of met de eigen persoonlijke vragen; bijstellen van eerdere opvattingen; opstap tot verder nadenken en het leren van een vaardigheid als over geloof kunnen praten.

Er is een categorie catechisanten die niet in staat is weer te geven wat er op de catechisatie is besproken. Ze geven aan dat ze het vergeten zijn, nog wel herinnering hebben aan het

moment toen het besproken werd, en dat het indruk gemaakt heeft, maar een dag later niet meer weten waar het over ging. Anderen kunnen wel enkele onderwerpen noemen waar het over gegaan is. A31: *ja, even goed nadenken, ..., vrijgemaakt gereformeerd, ja ... wij geloven in ... eh .. nee, ik kom er niet uit, nee.* Een ander weet de letterlijke betekenis A32: *gereformeerd betekent: vernieuwen*, maar heeft niet echt een idee waar dat over gaat. A35 heeft van de bespreking van andere godsdiensten onthouden: A35: *ja, hun hebben een stip en wij niet. Verder weet ik het ook niet eigenlijk meer.* Hier is alleen een concreet voorbeeldje onthouden. Maar een enkeling lukt het om in een meer samenhangend verhaal uit te leggen waar een geloofsbegrip voor staat. Over de Drie-eenheid weet (A33) dat *Vader, Zoon en Geest één is, maar toch ook weer niet*, maar weet niet waar dit op slaat. Een andere catechisant kan niet uitleggen wie de Heilige Geest is, maar heeft wel geleerd (A22) *dat de Heilige Geest er voor ons is, die zit bij ons in ons hart en die helpt ons ook met keuzes maken.* Hier lukt het de catechisant niet om begripsmatig uit te leggen wie de Heilige Geest is, maar wel hoe Hij werkt in het persoonlijk leven. A11 heeft een samenhangend verhaal kunnen vertellen over het begrijpen van het handelen van God, aan de hand van een voorbeeld van de catecheet van een leeg vel met daarop een cirkel. De mensen leven in de cirkel en kunnen niet verder kijken, maar God doet daar buiten veel meer. Met dit beeld heeft hij aan ongelovige medescholieren uitgelegd hoe hij denkt over God en heeft daarmee kennis die hij opgedaan heeft op de catechisatie toegepast in een andere context.

Een andere genoemde opbrengst is dat wat iemand dacht, bijgesteld wordt. (A22): *Wat ik altijd dacht. Ik dacht dat je super veel voor het geloof moest doen, dat je naar de kerk moet om je geloof bij te houden en zulke dingen, maar dat is nou een beetje gezakt bij mij. Dat het niet een moeten is, maar dat je het ook gewoon moet willen.* Een opbrengst die door meerderen genoemd wordt is dat de catechese hen aangezet heeft tot nadenken. (A31): *ja, want ik zou uit me zelf niet op zo'n onderwerp komen om erover na te denken. Het is zeg maar denkstof.* Verschillende geven aan dat ze echt leren als wat besproken wordt raakvlakken heeft met een persoonlijk probleem of echte vraag. (A23) weet veel te vertellen over wat over vergeving is gezegd. Ze is door dit onderwerp geraakt: *nou, omdat er wel veel dingen zijn gebeurd waarbij je mensen moet vergeven. In mijn leven dan, zeg maar. En daar heb ik het wel heel moeilijk mee gehad. Ik was heel boos op heel veel mensen ...* (A03) heeft bepaalde onderdelen van de Bergrede over vervolging goed opgenomen, omdat (A03): *ik heb het zelf wel eens meegemaakt, ja. Niet dat ik echt geschopt of geslagen ben, maar wel dat je flink wordt uitgelachen, zeg maar. Dat je flink in de zeik werd genomen, omdat je christen bent, dat vind ik wel moeilijk.* (A18) noemt nog een andere opbrengst: door de catechese heeft hij leren praten over geloof. (A18): *Gewoon het praten erover. Ik denk dat ik eerder er nooit over praatte.*

Handelen

Catechisanten noemen dat catechese hun geleerd heeft om te zien naar de naaste, die met respect te behandelen en te helpen. En verder dat je je geloof moet laten zien en daarvoor moet uitkomen in gesprekken met anderen. Er wordt niet iets concreets genoemd waarin hun handelen zich onderscheidt van dat van niet-christenen. In de interviews wordt daar soms wat over gezegd: (A35): *Zijn er ook dingen die je niet doet, omdat je christen bent? Niet dat ik dat zo weet.* (A22) denkt niet dat anderen kunnen ontdekken dat ze christen is. *Ja, je moet leven zoals Jezus, zeg maar. .. ja, je doet automatisch wel eens wat goede dingen, maar die doen ongelovigen net zo goed.*

Door veel catechisanten wordt in het learner report als ontdekking genoemd 'dat het niet waar is dat' een christen zich aan strakke regeltjes moet houden, waarbij vaak het voorbeeld van 'twee keer naar de kerk gaan' voorkomt.

In het onderdeel van het learner report over 'wat ze over zichzelf geleerd hebben' met betrekking tot het handelen vanuit geloof komt naar voren dat meerderen vinden dat ze hun leven meer op God kunnen betrekken. Ze zijn tot de ontdekking gekomen dat ze daar soms mee bezig zijn, maar het weinig laten zien en vinden dat het eigenlijk anders moet.

Ervaren

De vraag naar wat hen tijdens de catechisatie in hun gevoel geraakt heeft, wordt verschillend beantwoord. Sommigen noemen de onderwerpen: Gods liefde, Jezus die voor hen heeft geleden en God die altijd bereid is om te vergeven. Een paar catechisanten noemen dat ze geraakt zijn door de verhalen over vervolgte christenen. Verder komt voor dat ze verwijzen naar momenten waarin een relatie gelegd wordt met een moeilijke ervaring als ziekte of (bij het onderwerp vergeving) onenigheid. In het learner report wordt door ongeveer de helft van de catechisanten genoemd dat catechese geen invloed heeft op hun ervaring van geloof. Als toelichting wordt gezegd(A02): *ik geloof niet gevoelsmatig.* Of (A10): *Ik ben op catechisatie nooit in mijn gevoel geraakt.*

De antwoorden op de vraag wat ze ontdekt hebben met betrekking tot hoe ze hun geloof beleven verschillen eveneens. Een enkele catechisant schrijft positief over de geloofservaring (A08): *positiever, ben gaan denken over veel dingen;* (A12): *best sterk in mijn geloof sta;* (A32): *erg van God ben gaan houden,* maar de meerderheid geeft minder enthousiaste antwoorden, zoals (A03): *er nog niet veel aan heb gehad;* (A06): *het steeds moeilijker vind te geloven;* (A15): *twijfel veel;* (A17): *niet zo heel veel beleef erin;* (A18): *het geloof heel moeilijk is;* (A26) *nog veel vragen heb;* (A29) *te weinig open sta voor God* en (A36): *heb niet echt een levend geloof.*

Zelfstandigheid

Een paar catechisanten noemen onderwerpen waar ze door zelfstandig nadenken verder mee zijn gekomen: (A03) is bezig geweest met de invulling van de zondag, (A06) is tot de conclusie gekomen dat de wet een mooi middel is om gezond te leven, (A32) heeft ontdekt dat niet elke christen in de hemel komt en (A25) geeft aan dat de ongerechtigheid

in de wereld hem aan het denken heeft gezet. Uit de antwoorden op de vraag wat ze door zelfstandig denken over zichzelf ontdekt hebben, komt het beeld naar voren dat ze het belangrijk vinden om te doen. De houding ten opzichte van zelfstandig nadenken verschilt: de een geeft aan dat hij het durft (A12), een ander vindt het moeilijk (A14) en meerderen geven aan dat in toenemende mate te doen (A03, A17, A26). Daartegenover zijn er catechisanten die op dit punt minder ver zijn: sommigen geven aan dat ze toch graag de mening van iemand anders volgen (A14, A29). De termen 'twijfel' en 'zoeken' worden in dit verband door velen gebruikt.

In de interviews staan meerdere voorbeelden over vormen van zelfstandig theologiseren. (A03) legt de aanwezigheid van God uit door een vergelijking te maken met een huis vol met camera's, (A04) noemt theologische argumenten waarom hij blijft geloven in de schepping, ondanks dat er bewijzen zijn dat de aarde ouder is dan 6000 jaar, (A18) legt uit dat je zijn geloof kunt vergelijken met water uit de kraan en (A22) is door de catechisatie aan het denken gezet over waarom God zijn Zoon naar deze wereld heeft gestuurd en denkt daar anders over dan de dominee.

4.2.5. Gewenste opbrengsten

De informatie voor de gewenste opbrengsten is verkregen via de interviews met de catecheten afzonderlijk. De belangrijkste overeenkomst tussen hen is dat zij werken met het concept Koninkrijk van God. Zij willen de catechisanten laten beseffen dat de werkelijkheid waarin zij leven te bekijken is vanuit het perspectief van het Koninkrijk van God. (K): *Het is ook proberen hen een werkelijkheid binnen te brengen. De werkelijkheid van God en Christus ook. Van Gods Koninkrijk misschien wel, om daar iets van zichtbaar te maken.* K heeft dat duidelijk gemaakt aan de hand van concrete zaken, bijvoorbeeld over geld. Tegen de ervaring van de catechisanten in heeft hij duidelijk willen maken dat het geld dat zij hebben uiteindelijk van God is. Verlangen naar een betere wereld wil hij gebruiken als basis van de catechese. Dit staat tegenover een moralistische houding dat het christelijk geloof verbonden wordt met regeltjes over wat mag en niet mag. Hij wil Gods bedoeling achter regels laten zien en dat het bij God goed is. Hij probeert de catechisanten aan het nadenken te zetten over keuzes in het leven. *Als je naar belijdeniscatechisatie gaat hoef je niet al per se belijdenis te doen, maar dat je er wel over na gaat denken: wat zal ik met mijn leven doen?* In zijn catechese besteedt hij veel tijd aan de inhoud van het geloof en het uitleggen van de theologische redeneringen daarachter. Hier ervaart hij een spanningsveld. Aan de ene kant merkt hij dat catechisanten dit niet oppakken. Aan de andere kant vindt hij dat de bespreking van geloofsinhouden wel een plek moeten krijgen. *Ik bedoel op een gegeven moment moet je wel weten waar het om gaat, waar je 'ja' of 'nee' tegen zegt. Terwijl het vaak niet de leefwereld is van de jongeren.* Zijn ideaal is *door vragen te stellen te proberen om mensen aan het denken te zetten* en dat zij zelf de conclusies trekken, maar hij is in de catechese meer bezig met overdracht. Hij hoopt dat als de catechisanten ouder zijn, ze alsnog de waarde van de kennis van de traditie zullen inzien. Hij ziet hier een verschil

tussen generaties: deze jongeren zijn *relationeel bezig en vanuit ervaring kijkend: wat heb ik nu nodig. En veel minder vanuit een al aanwezige kennis of zo.* Als catechisanten later terugdenken aan hem als catecheet, dan hoopt hij dat ze hem zien *als iemand die misschien op sommige momenten een poosje meegelopen heeft. En met wie ze over geloof hebben kunnen praten, zonder dat ze misschien hebben geweten waar het allemaal over ging.*

T ziet zichzelf als iemand die *het geloof van de kerk mag vertegenwoordigen.* Hij wil graag *de rijke traditie waar we als kerk voor staan* doorgeven, maar zegt erbij dat hij het moeilijk vindt. Een belangrijk doel bij hem is dat de catechisanten zien dat in de werkelijkheid God aan het werk is en dat je dat ziet. *Ze zijn door de week met heel andere thema's, met heel andere dingen bezig, ik moet proberen ze te laten zien waar God het uiteindelijk om gaat, waar God mee bezig is. Bewustwording is denk ik wel een goed woord daarvoor. Eigenlijk wil ik laten zien dat het christelijk geloof heel mooi is, dat je daarin kunt opleven, tegenover een geloof met een restrictief karakter dat weinig evocatief is. Want ik geloof dat het leven mooi is, het koninkrijk is mooi, maar van dat koninkrijk is nu al veel te ontdekken. In muziek, humor, vriendschap en creativiteit. En wij hebben het zo klein gemaakt.* De reden waarom hij met de Bergrede is begonnen is dat hij ze bewust wil maken wat hun relatie is met Jezus. Daarover zegt hij: *'ik moet proberen ze te laten zien waar het God uiteindelijk om gaat.'* Die kern vindt hij in de uitdrukking: Jezus is Heer. Hij loopt er tegenaan dat veel geloof van de jongeren te typeren is met 'geloven dat God bestaat'. Maar dat is geen geloof in de zin van Christus omhelzen. *'Want het kan toch niet zo zijn dat zij catechisatie hebben en uiteindelijk niet bij Jezus terecht komen.'* Tegelijk is hij zich er sterk van bewust dat zo'n doel niet haalbaar is. Hij heeft huiver om zijn werk in de catechese te formuleren in termen van haalbare doelen. Hij ziet zichzelf als iemand die 'wat steentjes in de vijver heeft gegooid', maar het verder aan God overlaat hoe die dat wil gebruiken. *'God zegene de greep'.*

4.2.6. Vergelijking werkelijke en gewenste opbrengsten

Er is spanning tussen wat de catecheten beogen als kern van de catechese en wat de catechisanten rapporteren. De meeste opbrengsten die de catechisanten noemen gaan over losse onderwerpen, die ze niet plaatsen in een overkoepelend thema als het Koninkrijk van God. Dit begrip wordt door geen van de catechisanten genoemd en waar het voor staat komt niet terug bij deze respondenten. Hetzelfde geldt voor het geloof ervaren als een relatie met Jezus. Catechisant (A32) zegt dat zij geloof verbindt met goed doen en zegt: *aan de andere kant ook omdat ik denk dat hij dat ook zou doen, en hij ook fijn vindt als ik het doe.* En met die 'hij' bedoelt ze Jezus. Maar verder komt bij geen van de catechisanten een dergelijke gedachte voor. Als Jezus genoemd wordt, wat nauwelijks gebeurt, dan is dat in verband met dat hij geleden heeft vanwege de zonde. Het wordt verwoord als een geloofsonderwerp, niet als uitdrukking van een relatie. Sommigen zijn wel onder de indruk van dat God ondanks zonde toch naar je toekomt, maar ze gebruiken geen termen waarin iets doorklinkt van een persoonlijk wederkerige relatie met God of Jezus.

De gewenste en werkelijke opbrengsten liggen voor een gedeelte in lijn met elkaar als het gaat over de dimensie handelen naar het geloof. In het learner report noemt de meerderheid van de catechisanten iets dat te maken heeft met een vrij leven als christen, dat je als christen niet veel moet en geloof niet inhoudt dat je je houdt aan allerlei regeltjes. Dit spooft met de insteek van de catecheten die zich verzetten tegen moralisme. Zij benadrukken daartegenover dat geloof verlangen is naar een beter leven en evocatief is. Er zijn weinig catechisanten die aangeven dat ze deze bevrijding positief invullen richting een mooi leven. Een uitzondering is catechisant (A01) die over 'leven als christen' geleerd heeft dat *het een mooi leven is*, maar anderen noemen dit niet.

De catecheten gebruiken bewustwording als een kenmerkend woord voor wat ze willen bereiken, wat inhoudt dat ze graag willen dat de catechisanten een reflectieve houding aannemen. Veel catechisanten geven aan dat ze door de catechese inderdaad meer zijn gaan nadenken over het geloof en bezig zijn met de vraag wat geloof voor hen zelf betekent. Daarbij speelt nog niet zozeer de vraag of ze aanvaarden waar de kerk voor staat, maar eerder dat ze bezig zijn met vragen die daaraan vooraf gaan, bijvoorbeeld of God bestaat en of ze zichzelf typeren als een gelovige. Catechese heeft eraan bijgedragen dat de catechisanten zelfstandig nadenken over de verschillende aspecten van geloof.

4.2.7. Inrichting leeromgeving

Door de observaties is duidelijk geworden dat de catecheten dominant aanwezig zijn in deze vorm van catechese en dat de catechisanten een reactieve rol vervullen. Kenmerkend voor de stijl van T is dat hij op een open, positieve manier de catechisanten benadert. Hij kent ze persoonlijk, geeft ze aandacht, complimenteert ze voor hun antwoorden en gaat positief in op wat ze zeggen. Hij gebruikt hun inbreng als opstapje om zijn verhaal te kunnen vertellen. De vorm is het gesprek, maar in dat gesprek zit veel overdracht vanuit de kant van de catecheet. Het is een gesprek tussen hem en de catechisant die een beurt krijgt of een vraag stelt. Er zijn nauwelijks momenten waarop de catechisanten onderling op elkaar ingaan.

Het onderwerp van de les is 'sporen van het Koninkrijk'. Dit wordt niet als een theoretisch onderwerp gepresenteerd, maar besproken aan de hand van voorbeelden. Het begint met het lezen van een gedeelte uit de Bergrede. Een catechisant stelt naar aanleiding van dit Bijbelgedeelte een vraag over gebedsgenezing. Hoewel dit onderwerp niet gepland is in de voorbereiding van de catecheet, geeft hij uitgebreid zijn visie op dit onderwerp. De volgende stap is dat de catecheet een krantenartikel voorleest over de ervaringen van iemand die betrokken is bij de opvang van asielzoekers. Hij stelt hierbij de vraag of ze in dit verhaal sporen van Gods Koninkrijk kunnen ontdekken. Sommige catechisanten geven hier antwoord op, en ook de catecheet zelf doet dat, veel uitgebreider dan de catechisanten. Daarna krijgen de catechisanten de opdracht uit kranten voorbeelden te zoeken met sporen van het Koninkrijk in deze wereld. De catecheet reageert merkbaar enthousiast op het voorbeeld over een optreden van de paus, die iemand met een gezicht vol met

aandoeningen omarmt, en brengt dat zo, dat de catechisanten er niet onderuit kunnen om er ook enthousiast over te worden.

Wat verder opvalt, is de reactieve houding van de catechisanten. Ze doen op zich goed mee, verstoren de les niet, laten merken in hun antwoorden dat ze weten waar het over gaat, maar ze nemen weinig initiatief. Hun bijdrage bestaat naast luisteren vooral uit het beantwoorden van vragen en het uitvoeren van de opdrachten.

Aan de lengte van de citaten in het verslag van de observatie is te zien dat de catecheet zelf veel aan het woord is. Hij legt meestal het verband tussen de besproken situatie en het Koninkrijk van God. Het 'theologiseren' wordt hoofdzakelijk gedaan door de catecheet, niet door de catechisanten.

De bijeenkomst van K heeft als onderwerp: *Wat als christenen tegenvallen?* de titel van een les uit de methode. Het werkboek wordt niet gebruikt tijdens de bijeenkomst. Na een inleidend gesprek waarin ervaringen worden uitgewisseld over 'schijnheilig' gedrag van kerkleden, laat de catecheet via YouTube een lied horen van Castin Growsns, Stained Glass Masquerade, over mensen die zich beter voordoen dan ze zijn. Na een gesprekje of de catechisanten het herkenbaar vinden, worden de zaligsprekingen uit Mattheüs gelezen. Qua stijl valt op dat K de vragen stelt en de catechisanten om de beurt antwoorden, maar er is geen onderling gesprek. Tussendoor legt K uit wat bedoeld wordt met de teksten, wat zwijgend aangehoord wordt door de catechisanten. Aan het eind van deze uitleg vraagt K de catechisanten of ze in hun eigen leven iets herkennen van wat gezegd is. Geen van de catechisanten bevestigt dit, het lijkt alsof ze niet precies weten wat de catecheet bedoelt. Als dit rondje geweest is, wordt de les afgesloten met een uitgebreide samenvatting van de bedoeling van de les door de catecheet, waarin hij ook vertelt over zijn eigen ervaringen. Achteraf vragen een paar catechisanten naar de gegevens van het liedje.

De manier van werken van T en K wordt herkend door de catechisanten. Zij geven aan dat het onderwerp bepaald wordt door de catecheet, er altijd wel een Bijbelgedeelte wordt gelezen, dat de catecheet daarover wat zegt en daar vragen over stelt. Zij signaleren dat er niet zo veel echte discussies zijn, ook omdat de tijd beperkt is en de catecheet het onderwerp wil afronden, met als gevolg dat het een beetje eenrichtingsverkeer is. (A32) *Wij luisteren eigenlijk altijd gewoon, in het begin is het nog een beetje vragen stellen, uit de bijbel lezen en zo, en aan het eind gaat hij altijd zijn verhaaltje doen.* (A31) zou het beter vinden als het minder eenrichtingsverkeer was en ook een stukje van jezelf op tafel komt, .. het is nu meer een topdown communicatie. Jij bent hier om te leren en ik weet het eigenlijk wel. Zo komt het op mij over. Catechisant (A04) maakt opmerkingen die dit beeld bevestigen. Hij prefereert zelf de werkwijze van de jeugdvereniging waar veel meer gelegenheid is voor onderling gesprek en voor hem een betere gelegenheid is om diepe vragen te bespreken, omdat bij catechese het onderwerp dat aan de beurt is centraal staat.

Ondanks het feit dat meerdere keren wordt genoemd dat ze er niet veel van opsteken en dat

het te weinig diepgang heeft, komt naar voren dat er momenten zijn waar ze wel echt van leren. In het learner report zijn opmerkingen gemaakt als: 'leerzaam' en 'interessant om over het geloof te leren.' (A02) zegt: catechese is *een van de weinige momenten dat ik bij mijn geloof stil sta* (1r) en deze gedachte wordt in meerdere interviews genoemd. (A22) zegt daarover: *met catechisatie ga je met leeftijdsgenoten daarover praten, terwijl ik buiten catechisatie er niet erg veel over praat met leeftijdsgenoten*. Er worden belevingswoorden gebruikt in verband met catechese als: nuttig, goed gevoel, behulpzaam, ben er blij mee, prima en goed. En aan de andere kant benadrukken een paar catechisanten dat ze er niet zo veel aan hebben.

4.2.8. Relatie leeromgeving en opbrengsten

In deze casus komt de geloofstraditie uitgebreid aan bod. De catecheten willen het verhaal van de kerk vertellen. In het interview met T wordt op een bepaald moment gerefereerd aan een gesprek met een vader wiens zoon afscheid heeft genomen van de kerk. Die vader zat met de vraag of zijn zoon wel wist waar hij afscheid van nam. Daarachter zit het idee van een geheel aan inhouden waar de kerk voor staat, waar jongeren mee kunnen instemmen of niet. De catecheten zien het als hun taak het verhaal van de kerk door te geven. Daarbij gaat het hen niet primair om de kennisinhoud, maar om te laten zien hoe waardevol de relatie met God, met Jezus Christus is. Uit wat de jongeren aangeven dat ze geleerd hebben van de catechese blijkt dat zij op een andere manier met die traditie omgaan. Hun leren is niet te typeren met overnemen van wat aangeboden wordt, zij benaderen de inhouden vanuit de vraag wat ze er mee kunnen. Het aanbod van de kerk is eerder te typeren als denkstof, waarmee ze zich confronteren. Belangrijk voor de catechisanten is of ze de inhoud kunnen verbinden aan eigen ervaringen. (A23) zegt over de inhoud dat ze het belangrijk vindt *dat het echt persoonlijk voelt*. Wanneer dat verband er niet is, wordt er weinig van het aanbod onthouden. Maar wanneer wel verband kan worden gelegd met eigen ervaringen, worden de inhouden actief verwerkt. Het blijkt dat ze dan soms instemmen met de inhouden, maar vaak gaan ze zelf theologiseren, wat kan leiden tot opvattingen die niet altijd sporen met waar de kerk voor staat.

Een van de catechisanten (A31) wijst op een faseverschil tussen de catecheten en de catechisanten. Hij beantwoordt de vraag of de catecheet zich met andere vragen bezighoudt dan de catechisanten bevestigend en geeft aan dat de catecheet de vragen waar catechisanten zich mee bezighouden al achter zich gelaten heeft. *Dus die heeft het allemaal uitgedacht. Die heeft het voor zichzelf al duidelijk. En als je dan op die vragen komt, dan zegt hij: het is toch logisch, het zit zo en zo. Maar dat is voor mij niet logisch.* (A31) Dit zou een verklaring kunnen zijn waarom in de antwoorden van de catechisanten weinig te vinden is over concepten als het Koninkrijk van God en over een echte relatie hebben met God of Jezus Christus. Het wordt door de catecheten gepresenteerd vanuit het perspectief van de gelovige, terwijl veel catechisanten zitten met de vraag of ze wel geloven en of God bestaat. Het zijn begrippen die ver van hen afstaan, omdat zij nog niet met die onderwerpen in hun eigen geloofsontwikkeling bezig zijn. Hier ligt mogelijk ook de verklaring

van de typering ‘reactief’ die gebruikt is om de houding van de catechisanten tijdens de bijeenkomsten aan te duiden.

Deze vorm van docentgestuurde catechese heeft aantoonbaar invloed op waar de catechisanten mee bezig zijn in hun nadenken over de verschillende dimensies van geloven. Ze kunnen allemaal voorbeelden noemen van wat ze via de catechese geleerd hebben. Daarbij valt op dat vaak verwezen wordt naar voorbeelden die gegeven zijn, naar schema's die getekend zijn en naar voorwerpen die als middel gebruikt zijn om iets uit te leggen. Die worden eerst genoemd en vervolgens wat daarover verteld is in verband met een bepaald onderwerp. Vrijwel iedereen hecht veel waarde aan het zelfstandig nadenken over het geloof, en het blijkt dat de meesten dat ook doen. Dan noemen ze vaak onderwerpen die op de catechese besproken zijn. De catechese zet hen aan het denken. En daarbij geven sommigen aan dat catechese vaak de enige plek is waar ze over geloof praten en dat ze daar meer van opsteken dan van de kerkdienst. (A01) zegt daarover (1r): *ik zie het als een korte kerkdienst waar je zelf meer betrokken bent en je hebt er meestal meer aan.*

Een belangrijke conclusie uit deze analyse is dat de catecheten bij catechese denken aan het aanreiken van een geheel van inhouden waar de kerk voor staat en dan kijken hoe het leven van de jongeren daarbij past, terwijl de jongeren bezig zijn met hun leven nu en kijken hoe daarin samenhang en zin is aan te brengen, waarbij inbreng van de catechese helpen kan.

4.2.9. Typering praktijk A vanuit de theorie

Naar de indeling van De Kock is deze praktijk een voorbeeld van het behaviouristisch model. (De Kock 2011, 2012a, 2012b, 2014a) De catecheten zijn de deskundigen die veel kennis hebben van de bijbel en van de leer van de kerk. Zij staan boven de stof die op de catechese wordt aangeboden. In hun werk zijn ze bezig met het overdragen, zodat de catechisanten weten wat het geloof inhoudt. Dat doen ze op een betrokken manier. Vanuit de indeling van Pollefeyt zijn zij naast specialist ook getuigen. Zij willen de catechisanten inspireren met hun eigen voorbeeld, vertellen over zichzelf en geven aan waar ze enthousiast over zijn. (Pollefeyt, 2004, p. 134)

Overdracht is kenmerkend voor deze praktijk, maar er gebeurt meer. Want de catecheten hebben door dat het overdragen niet echt lukt. Hun doel is verschoven naar bewustwording dat de catechisanten leven in het Koninkrijk van God. Het is overdracht is met de bedoeling om uit te komen bij een relatie met Jezus, met God.

Het eigen geloof van de jongeren komt niet echt ter sprake tijdens de catechese.

Opvallend is dat de leeropbrengst niet bestaat in het overnemen, maar dat de catechisanten er constructief mee omgaan. In de beleving van de catechisanten is het dat ze geconfronteerd worden met de traditie en zelf bepalen wat ze er mee doen.

Het theologiseren tijdens de bijeenkomst is te typeren met theologiseren *voor*: de catecheet doet dat veruit het meest. (Schlag e.a., 2011, pp. 38-39) Maar ondertussen theologiseren de catechisanten zelf, zoals blijkt uit de interviews.

4.3. Catechetische praktijk E

4.3.1. Typering praktijk E

E is een stadsgemeente met ongeveer 1000 leden waarin een Christelijke Gereformeerde Kerk, een Nederlands Gereformeerde Kerk en een Gereformeerde Kerk vrijgemaakt samenwerken. In de gemeente zijn drie vormen van catechese: voor kinderen van groep 6,7 en 8 van de basisschool, voor de 12-18 jarigen en belijdeniscatechese. De catechese wordt verzorgd door vrijwilligers, de predikanten geven de belijdeniscatechese. De casus gaat over de catechisanten tussen de 16 en 18 jaar. Aan deze groep zijn drie catecheten verbonden: C, 27 jaar, I, 25 jaar en X, 25 jaar. X is aan deze groep verbonden sinds de start toen de catechisanten 12 jaar waren, de beide anderen sinds de laatste twee jaar. De motivatie om deze taak op zich te nemen is bij X een sterke betrokkenheid op geloof en jongeren; haar collega's hadden zich bij de catechesecommissie aangemeld omdat ze mentor wilden worden en toen bleek dat de groep van hun vriendin X versterking nodig had, zijn ze daar mee gaan doen.

In het vergaderseizoen (september – juni) komen ze wekelijks samen, behalve in de schoolvakanties. De bijeenkomsten duren ongeveer anderhalf uur.

Aan het begin van het seizoen zijn op basis van een overleg tussen de jeugdpredikant en de catechisanten de onderwerpen vastgesteld. De catecheten maken zelf de 'lessen' over deze onderwerpen, ze gebruiken daarbij geen methode. Ze kunnen, als ze dat willen, inhoudelijke ondersteuning van de jeugdpredikant krijgen.

Aan het onderzoek hebben de drie catecheten en acht catechisanten (E37- E44) meegedaan. Vijf van de acht catechisanten zijn geïnterviewd. Bij de observatie waren twee catecheten en vier catechisanten aanwezig. De casus is te zien als een voorbeeld van mentorcatechese.

Catecheten en catechisanten geven aan dat er onderscheid is tussen de catechisanten. Er is een soort kern die uit zichzelf naar de catechese gaat, deze catechisanten zijn geïnterviewd. Daarnaast zijn er catechisanten die onregelmatig komen en niet tot de kerngroep behoren, bijvoorbeeld catechisant E44. Hij heeft het learner report ingevuld, maar is niet geïnterviewd.

4.3.2. Betrokkenheid op kerk en geloof

De catechisanten (van de kerngroep) zijn trouwe kerkdienstbezoekers. Als het even kan zijn ze daar elke week. Een belangrijk motief daarvoor is dat ze hun vrienden ontmoeten. Ze vinden vrijwel allemaal dat in de kerk verschillende geloofsopvattingen naast elkaar moeten kunnen bestaan. Zelf typeren zij zich als zoekers en hechten veel waarde aan het zelfstandig nadenken over geloofsvragen. Het geloof geeft hun niet altijd een duidelijk antwoord op de betekenis van het leven. De helft van de catechisanten geeft aan zeker te weten dat ze geloven en de andere helft weet het nog niet of heeft al een beslissing genomen om niet te geloven. Meerderen kunnen zich een zinvol leven voorstellen zonder geloof.

4.3.3. De catechisanten Jasper en Sara

Jasper (17)

Jasper zit in de examenklas van de havo en wil leraar worden. Hij weet veel van geschiedenis en laat dat tijdens de geobserveerde les blijken door de catecheet te verbeteren als die een verkeerd jaartal noemt als het begin van de Tweede Wereldoorlog. Op de vraag wat geloof voor hem inhoudt zegt hij: *Nou, het geloof dat God bestaat, dat God er voor je is, dat hij je wil helpen bij alles, dat je zijn kind mag zijn, dat je mag leven in zijn Koninkrijk, en zijn liefde ook echt mag ontvangen.* Hij twijfelt niet, hij weet zeker dat hij gelooft. Maar dat zou hij twee jaar geleden nog niet gezegd hebben en daar heeft de catechese een grote rol in gespeeld. Jasper heeft een vriendin en samen met zijn vriendin is hij op bezoek geweest bij catecheet X om te praten over seksualiteit.

Jasper noemt catechese *gezellig en zeker ook nuttig*. Hij heeft een goede, vertrouwelijke band met de catecheten. Omdat die maar een paar jaar ouder zijn begrijpen ze goed waar jongeren mee bezig zijn. In bepaald opzicht zijn het voorbeeldfiguren voor hem, maar niet in alles. Hij voelt zich gerespecteerd door hen, zoals je bent. En dat is iets dat hij ook over God geleerd heeft via de catechese: *God houdt van je, ongeacht wie je bent en hoe je je voelt.* Catechese is voor hem meer dan het ene uurtje in de week, het is voor hem een bijeenkomst van een vriendenclub. Rondom catechese doen de catechisanten van alles, bijvoorbeeld van tevoren de stad ingaan of na die tijd een biertje te drinken. Hij typeert het met: *het is een hele activiteit*. Andere voorbeelden die hij noemt zijn: samen bowlen, elkaar ontmoeten bij de kerk, op kamp gaan en, alleen voor de jongens, een mannenavond hebben. Hij heeft goed onthouden dat het een keer over Galaten 5 ging en gedacht: *ja, die goede dingen wil ik echt heel graag en dat vind ik ook wel mooi als een mens dat heeft.* Door catechese is hij steviger gaan geloven. En heeft hij ontdekt dat het leven van een christen niet saai hoeft te zijn.

Sara (17)

Sara zit op een niet-christelijk gymnasium. Ze heeft vanaf begin van de catechese te maken gehad met X, met wie ze ondertussen een soort vriendschapsrelatie heeft. Op de vraag of ze zichzelf zou typeren als gelovige, antwoordt ze: *een halve, hoe noem je zo iets: een zoekende ... ik weet het niet zo zeker.* Wat ze lastig vindt is dat er zoveel interpretaties van het christendom zijn, *dan vind ik het lastig om er uit te halen wat voor mij geldt.* Zij heeft het idee dat ze er andere waarden en normen op na houdt dan de rest van de groep. Geloof heeft voor haar niet te maken met het hebben van bepaalde opvattingen, het is een echte relatie met God hebben. En dat probeert ze. De belangrijkste waarde is eerlijkheid volgens haar.

Catechese is op dit moment erg belangrijk voor Sara. Ze vindt de avonden fijn, de catecheten zijn fantastisch. *Soms voelt een avond catechese voor mij als de verloren zoon (dochter*

dan) die thuis komt. Dan kom je weer op catechese en dan denk je: dit is ook kerk. En ja, dat is eigenlijk wel goed. Het werkt voor mij ook verbindend. Ze heeft ontdekt dat ze het belangrijk vindt om in de kerk een groep te zijn waarin je alles kan delen. Als het gaat om theorie leert ze niet veel van de catechese. De theorie heb je al wel eens een keer gehoord in de preek of dat soort dingen, maar waar het mij dan om gaat is, elkaars meningen te delen en ervaringen te delen en kijken of je je eigen mening dan nog wat kunt bijstellen. Als voorbeeld noemt ze dat ze via de catechese tips heeft gekregen om wat anders tegen de kerkdienst aan te kijken, onder andere door aantekeningen te maken van de preek. Dat heeft haar ervaring dat kerkdiensten altijd saai zijn, bijgesteld.

4.3.4. Werkelijke opbrengsten

Het overzicht van de werkelijke opbrengsten op gebied van inhouden, handelen, beleving en zelfstandigheid in deze casus laat zien dat de kern gevormd wordt door een beter inzicht krijgen in wat het eigen geloof inhoudt.

Inhouden

De onderwerpen die genoemd worden als opbrengst van de catechese gaan niet over de leer van de kerk of over kennis van de bijbel, ze hebben betrekking op wat de catechisanten tegenkomen in de praktijk van het kerkelijk leven en op hun relatie met God. Over de kerkdiensten is geleerd dat die niet saai of nutteloos zijn (E39, E40), dat het ook jouw verantwoordelijkheid is om die leuk te maken (E41). Over God heeft een catechisant (E38) geleerd dat het niet waar is dat *hij geen tijd voor je heeft*, of (E39) dat *hij een boos figuur is ergens ver weg*, maar dat Hij van je houdt zoals je bent (E40) en je hem alles kunt vragen (E38). In de catechese worden ze geholpen met de vragen die hen bezighouden en aan de gesprekken die daarover gaan hebben ze veel.

Maar ze vinden het lastig om dit concreet te maken. Als het gaat over wat ze over zichzelf geleerd hebben, wordt genoemd dat ze steviger zijn gaan geloven (E40), veel aan de catechese hebben gehad (E43), het meestal wel eens zijn met wat besproken wordt (E38) en belijdenis willen gaan doen (E39).

Catechisant E41 (Sara) valt op omdat zij als enige helder kan uitleggen wat onder 'de kerk als lichaam' wordt verstaan. *We zijn eh ja, een beetje Christus' bruid hier op aarde en het is wel de bedoeling dat we één lichaam blijven en niet allemaal verschillende kanten op gaan en ruzie met elkaar maken, ja, want dat schiet niet op.* Bij de andere catechisanten komt het niet voor dat zij in termen van begrippen het geleerde verwoorden.

Het leren in de catechese concentreert zich op het persoonlijk geloof. Sterk komt naar voren dat de catechisanten de inhouden niet afstandelijk benaderen als leer of als traditie van de kerk, maar die verwoorden als aspecten van hun eigen geloof. Ze worden door de thema's aan het denken gezet. Als ze het geloofsverhaal van een mede- catechisant horen, leren ze daarvan door zich in te denken dat het henzelf betreft. Het is een vorm van leren

die begint met ervaringen, van anderen of van henzelf. Een van de meisjes (E38) heeft verkering met een ongelovige vriend. Ze was geschrokken van de harde teksten in het Oude Testament over omgaan met ongelovigen. Hier is uitgebreid over gesproken op de catechisatie. *Ik heb nu een niet christelijk vriendje, er staan dingen in de Bijbel dat het niet zou moeten horen of zo. .. maar ja, .. ok.. ik vind zelf dat het tot nu toe goed gaat.* Zij geeft als opbrengst aan dat ze ontdekt heeft dat je de bijbel niet letterlijk hoeft te nemen, omdat haar context anders is. Het leren in de catechese heeft betrekking op zaken waar de catechisanten zelf op een of andere manier mee te maken hebben.

Handelen

Bij de dimensie handelen komt hetzelfde patroon naar voren als bij de dimensie inhouden: er wordt geleerd op het niveau van het eigen handelen en niet op dat van inzicht in allerlei ethische principes of voorschriften. De catechisanten hebben ervaren, omdat ze vrijwel allemaal vrienden hebben buiten de kerk, dat er niet een groot verschil is tussen hun leven en dat van niet-kerkelijke leeftijdsgenoten. Een christen mag veel en zijn leven hoeft niet saai of *gebonden aan eindeloos veel regels* (E41) te zijn. Er worden opmerkingen gemaakt als dat naastenliefde belangrijk is, *dat we aardig moeten zijn voor onze naasten* (E43) en dat je wat meer voor een ander kan doen, wat verder niet concreet gemaakt wordt. (E42) heeft over zichzelf geleerd dat *niet alle regels precies nageleefd moeten worden, en dat het niet zwart op wit is wat wel en niet mag. Dat geeft mij minder een beklemmend gevoel, wat ik eerder wel had bij het geloof.* En (E38) heeft geleerd dat *ik vooral mezelf moet zijn, God houdt van mij om wie ik ben, niet om wie ik probeer te zijn.*

In de interviews komt naar voren dat er aandacht is voor praktische vragen waar je als jongeren mee zit: of je mag werken op zondag, of seks voor het huwelijk mag, over tattoos, piercing en uitgaan. (E39) Voor de jongens apart is een avond georganiseerd (*mannenavond*) waarin met de catecheten C en I heel open over seksualiteit gepraat is en wat op sommigen een diepe indruk gemaakt heeft.

Ervaren

Als antwoord op de vraag naar momenten waarop ze in hun gevoel zijn geraakt, worden onderwerpen genoemd als: het verhaal van iemand die gepest is, gesprekken over de dood, over lijden en over relaties.

Meerdere catechisanten maken opmerkingen over hun relatie met God. Ze gebruiken uitdrukkingen op ervaringsniveau, zoals: *weet nu echt dat Jezus voor mij gestorven is, daarvoor was dat gewoon een aanname* (E39); *verder heb ik ontdekt dat God en het hele geloof iets heel moois en liefdevols is* en zegt dat ze door de catechese steviger is gaan geloven (E40). (E41) zegt dat ze *echt gelooft in God, God kan betrekken bij mijn problemen en dat geeft rust* (E41). De catecheten spelen met hun voorbeeld daar een rol in. Catechisant E40 zegt als antwoord op de vraag of catecheten een voorbeeld voor haar zijn: *Ja, bij sommige dingen wel, als ze er echt actief mee bezig zijn, als ze ook echt geloven in God en dat ze daar*

hun hand voor in het vuur durven steken, dat vind ik wel mooi om te zien. En dat is dan ook wel een voorbeeld voor me. (E44), een van de catechisanten die niet tot de kerngroep behoort, schrijft dat hij *God maar harteloos vindt*.

Zelfstandigheid

De catechisanten laten zien bij de vraag wat ze zelfstandig ontdekt hebben dat ze een reflectieve houding hebben ontwikkeld. (E43) geeft aan dat zelf nadenken moeilijk is, (E38) heeft ontdekt dat zij *over verschillende dingen anders denkt dan de bijbel*, dat het geloof niet makkelijk is, *het is serieus moeilijk*, maar (E44) zegt: *geloven is makkelijk*. En (E41) is tot de ontdekking gekomen dat *ze altijd vaste antwoorden wil hebben, maar die er nauwelijks zijn*. Zij heeft door zelfstandig na te denken ontdekt dat het niet waar is dat *seks voor het huwelijk per se fout is*. Alle catechisanten weten iets te noemen wat zelfstandig denken voor hen persoonlijk heeft opgeleverd. Ze zijn het met elkaar eens dat geloof meer is dan naar de kerk gaan en dat je uiteindelijk eigen keuzes moet maken.

4.3.5. Gewenste opbrengsten

Catecheet X vat samen wat de kern is van de gewenste opbrengsten: *Je wilt hun, de jongeren geven, wat je zelf eigenlijk hebt, namelijk je leven met God*.

De catecheten hebben nooit met elkaar gepraat over wat de opbrengsten van de catechese zouden moeten zijn. I geeft aan dat ze als catecheten niet echt bezig zijn met wat het effect van hun werk is, wel hebben ze samen gepraat over wat ze belangrijk vinden, het welzijn van de catechisanten, en over hun relatie met de catechisanten. De catecheten verbinden de catechese niet met leren over onderwerpen, maar met praten over geloofservaringen. Ze constateren wel dat de catechisanten weinig inhoudelijke kennis hebben maar ze zien het niet als hun taak om daar wat aan te doen. C en X wijzen naar catecheet I als degene met de meeste inhoudelijke deskundigheid. Als er moeilijke theologische of bijbelse vragen gesteld worden, mag hij die beantwoorden. C en X zien zichzelf vooral als identificatiefiguren voor de catechisanten. I zelf zegt daar over: *C en X zitten ook meer op die persoonlijke kant, zeg maar, die geloofskant, en inderdaad, ik vertel soms wat meer over de bijbel .. daar vertel ik met plezier over. Het gaat eigenlijk nooit over de leer van de kerk*. Catecheet C: *ik vind het heel belangrijk om wat ik vroeger had, toen ik zelf in een jeugdgroep zat, wat toen mij geleerd is, dat wil ik gewoon doorgeven*. X zegt: *Wat ik belangrijk vind om aan de jongeren over te brengen? Nou, ik ben best een positieve christen, ik geloof dat God ontzettend goed is en dat probeer ik hun ook te laten zien*. Zij noemt verder als concrete punten die ze hoopt te bereiken bij de catechisanten: dat ze de bijbel gaan lezen, een positief kritische houding ten opzichte van de kerk krijgen en met God gaan leven. Ze wil ze enthousiast maken voor het geloof.

Catecheet I heeft ontdekt *dat veel jongeren de kerk niet meer begrijpen, of geloof niet meer begrijpen, dat het ver van hen af staat*. Hoewel hij degene is die het meest doet aan overdracht van de kerkelijke traditie, vindt hij dat niet het belangrijkste. *En eh wat ik zelf heb*

meegemaakt in depressiviteit en geloof, die combinatie zeg maar, ik wou dat ook wel graag aan ze laten zien. Dat het geloof iets praktisch is, waar je dagelijks mee bezig kunt zijn, wat soms ook enorm tegenvalt. Ik wou gewoon heel graag daar authentiek in zijn, van ik ben een christen en mijn leven is lang niet altijd leuk, en de kerk begrijp ik soms ook niet, ik vind er soms ook helemaal geen snars aan, maar toch doe ik dit, toch wil ik christen zijn en toch wil ik graag dat geloof belijden. Ik heb daar zelf wel het een en ander over geleerd de afgelopen zes jaar, dus, ik wil dat dan ook graag met hen bespreken. Iets proberen mee te geven van het proces waar ik doorheen ga.

De catecheten hebben als belangrijke gewenste opbrengst van de catechese dat de catechisanten ervaren dat het goed is om in God te geloven. Maar ze merken dat meerdere catechisanten bezig zijn met de vraag of God bestaat. Daarom is veel wat ze doen gericht op dat punt: de catechisanten er van overtuigen dat God er echt is.

4.3.6. Vergelijking werkelijke en gewenste opbrengsten

Er is veel overeenkomst tussen wat de catecheten willen bereiken en wat de catechisanten rapporteren over wat ze hebben geleerd van de catechese. De opbrengsten die genoemd worden gaan niet over leerinhouden of onderwerpen op zich, maar over hoe inhouden verbonden zijn met persoonlijke ervaringen. Het vertrekpunt in deze catechese ligt in het uitwisselen van eigen geloofservaringen. De geloofsinhouden komen niet voor als onderwerpen op afstand, er is steeds een verband met wat de jongeren tegenkomen in hun eigen leven. Het blijkt uit het learner report en uit de interviews dat het de catecheten lukt om over wat hen bezig houdt in het geloof te communiceren. Het doel dat de catechisanten gaan leven met God en enthousiast zijn over het geloof, lukt gedeeltelijk. Er zijn catechisanten die het op deze manier verwoorden, maar er zijn er ook die nog zoekende zijn.

4.3.7. Inrichting leeromgeving

De catechisanten en catecheten zitten tijdens de geobserveerde bijeenkomst in een kring, zonder tafel voor zich. De ruimte waarin ze zitten heeft een inrichting die doet denken aan een café: een bar, tafeltjes en zitjes. Deze opstelling beïnvloedt de werkwijze die zich eerder kenmerkt door gezelligheid en een informele omgang dan dat er een werksfeer is. Het gesprek is de meest dominerende werkvorm. De sturing van het gesprek is in handen van catecheet C, die de avond heeft voorbereid. Het onderwerp is 'ik geloof, geloof ik' en de bedoeling van de mentor is om daar verschillende aannemelijke argumenten voor te geven, die een logica in zich hebben die niet weerlegd kan worden. In de bijeenkomst is lang stilgestaan bij een Bijbelhoofdstuk, Hebreeën 11. Werken met de Bijbel is kenmerkend voor de bijeenkomsten. De catecheet heeft specifieke bedoelingen met dit hoofdstuk en wil bepaalde verzen bespreken die verbonden zijn aan het centrale thema. Opvallend is dat nadat een van de catechisanten een gedeelte van dit hoofdstuk heeft gelezen, catecheet X ingrijpt en voorstelt om dit hoofdstuk op een bepaalde manier te bespreken, zodat catechisanten kunnen aangeven wat hun opgevallen is en waar ze vragen over hebben. Het

effect is dat de inhoud daarmee op een ander spoor terechtkomt. C doet mee met de nieuw gekozen aanpak. De catechisanten en catecheten voeren tegelijk deze opdracht intensief uit, het is dan even helemaal stil. Veel vragen en gesprekken gaan daarna over waarom het offer van Kaïn niet en dat van Abel wel aangenomen werd en over een bepaalde zin over Noach uit Hebrreeën 11. Op een bepaald moment herneemt C dan het thema van zijn voorbereiding. Hij vertelt van een ervaring in zijn leven waarin hij duidelijk iets heeft gemerkt van leiding van God. De catechisanten worden uitgenodigd om ook dergelijke ervaringen te vertellen, wat drie van de vijf ook doen. Op een bepaald moment is een van de catechisanten zo emotioneel dat ze gaat huilen en even weggaat met een van de catecheten.

De volgende fase van de voorbereide les is dat de catecheet wil weten of ze mensen tegenkomen die vragen om bewijs waarom ze in God geloven. C gaat verschillende voorbeelden noemen waaruit blijkt dat in God geloven veel lijkt op geloven zoals dat zich in het dagelijks leven voordoet. Hij kiest voor een overdrachtvorm, waarin hij voorleest wat in zijn schriftelijke voorbereiding staat. De catechisanten oefenen op de argumenten van de catecheet kritiek uit en halen met hun opmerkingen de kracht van de argumenten onderuit. C hoort dit aan, zegt er wat over en gaat dan verder met het volgende argument of voorbeeld. Opvallend is weer de rol van de andere catecheet, die meerdere keren terugkomt op een voorbeeldje dat C gebruikt heeft, over maatregelen die een moeder neemt om te voorkomen dat een kind zich aan de kachel brandt en vervolgens praat over verantwoordelijkheid van de ouders, een andere toepassing dan waar C op doelt met het voorbeeld.

Het laatste onderdeel van het gesprek gaat over bewijzen dat God echt bestaat. Als dit bewezen kan worden, kun je er niet onderuit om te geloven, volgens de catecheet. Het is voor de catechisanten dus geen vraag of ze kunnen geloven, maar of ze willen geloven. En dat is ook de vraag waarmee afgesloten wordt en die persoonlijk gericht is: wil je eigenlijk wel geloven?

Het geschetste beeld laat zien dat met elkaar omgegaan wordt op basis van gelijkwaardigheid. Er is ruimte voor ieders inbreng, ook al heeft dat tot gevolg dat de lijn van denken, die van tevoren uitgezet is, onderbroken wordt. Bij de opdrachten doen de leiders en de catechisanten zelf mee, ze vertellen wat ze ontdekt hebben bij het lezen van het Bijbelgedeelte en vertellen eigen ervaringen over het aanwezig voelen van God. X zegt nadrukkelijk dat ze leert van de catechisanten, ook inhoudelijk.

De inhoud die ter sprake komen zijn niet vrijblijvend. Die worden gebracht als gezaghebbend, omdat ze uit de bijbel komen en over Gods wil met hun leven gaan. Vanuit dit inhoudelijke perspectief wordt er gestuurd in deze catechese. De toon is soms appellerend, wat in deze geobserveerde les blijkt uit de oproep om te gaan geloven.

4.3.8. Relatie leeromgeving en opbrengsten

De jongeren die meegedaan hebben aan dit onderzoek zijn zeer te spreken over deze vorm

van catechese. E37 komt uit een andere plaats en zit sinds een jaar op deze catechese. In D. ging catechese *over het avondmaal en Pinksteren en zo en dan kom je hier, en dan gaat het over onderwerpen waar we het nooit over hebben gehad in D .. hier is het meer van .. waar zit je mee? En waar wil jij het over hebben?* Hij heeft ontdekt dat dit niet inhoudt dat de kennis niet ter sprake komt, maar dat die altijd gekoppeld is aan de eigen ervaring. Daarmee geeft hij aan wat kenmerkend is van deze praktijk. De catecheten zien zichzelf als het belangrijkste middel om van te leren. Ze willen doorgeven wat ze zelf hebben ervaren. In die ervaring speelt de inhoud van de Bijbel een grote rol, die komt daarom ook vaak ter sprake. In wat de catechisanten rapporteren over wat ze hebben geleerd gaat het nauwelijks over systematische kennis van de christelijke traditie, zij noemen vooral ervaringskennis die betrekking heeft op hoe ze hun leven als christen gestalte geven. Vanuit de leertheorie bekeken ligt het accent op het toepassen van de kennis. Dat is een manier van leren waarin inhoudelijke kennis zeker een rol speelt, maar alleen naar voren komt op het niveau van wat je met deze kennis kunt. Dat is ook de manier waarop veel kennis wordt aangeboden. De catecheten vertellen veel over hun eigen ervaringen, over hoe ze zelf omgaan met het onderwerp en wat het voor hen betekent. Het gaat niet om de inhoud op zichzelf, maar altijd om de relevantie van het onderwerp voor de persoon. De inhoud heeft niet het karakter van theorie waarover geleerd wordt, maar van iets dat echt speelt in het leven van een gelovige.

Deze manier van werken komt voort uit de visie van de catecheten. Zij hebben zich niet gezamenlijk beziggehouden met zoiets als opbrengsten. Overdracht van kennis zien ze niet als hun taak. Hun doelen liggen op het niveau van enthousiast maken voor een leven met God, opdat catechisanten zich thuis voelen in de kerk en begrijpen wat er in het leven als christen allemaal gebeurt.

De werkwijze in deze catechese kenmerkt zich door gelijkwaardigheid van de deelnemers. Er is niet een verhouding van deskundige of expert naar onwetende of beginneling. De catecheten zijn een paar jaar ouder, wat door veel jongeren als positief wordt ervaren, omdat ze het gevoel hebben dat ze daarom goed begrepen worden. De catecheten weten wat er bij hen leeft. In de bijeenkomst valt op dat ze de catecheet soms inhoudelijk verbeteren, dat de laatsten ook erkennen dat ze niet alles weten en soms ook leren van de catechisanten. Het is te typeren met het samen zoeken naar de betekenis van de traditie. De catechisanten hebben een actieve rol, doen volop mee met de gesprekken en hebben ook de vaardigheid om dat te doen. Catechese is voor de catechisanten veel meer dan alleen de wekelijkse bijeenkomst. Het is voor hen een vorm van kerk zijn, het is een groep in de kerk waar je vertrouwelijk met elkaar omgaat. Buiten de catechese om hebben ze persoonlijke gesprekken, vooral met X, over persoonlijke zaken en er zijn allerlei activiteiten georganiseerd. De sociale omgang en de betrokkenheid bij de groep speelt in deze casus een grote rol.

Het enthousiasme van catechisanten voor deze vorm heeft te maken met het gerespecteerd worden om wie ze zijn en de erkenning van hun competenties.

Ten slotte: de informatie over deze setting is hoofdzakelijk afkomstig van de jongeren die hier positief tegenover staan. Het geeft geen beeld van de ervaringen en belevingen van catechisanten die niet of nauwelijks participeren.

4.3.9. Typering praktijk E vanuit de theorie

Praktijk E heeft kenmerken die passen bij het *meester-gezel-leerling model* van De Kock, hoewel de catecheten in deze casus zichzelf niet echt als experts zien. (De Kock 2011, 2012a, 2012b, 2014a) Zij zijn in bepaalde opzichten voorbeelden voor de catechisanten, maar staan wat betreft leeftijd en eigen ontwikkeling dicht bij de catechisanten. Uit de observatie blijkt dat de catecheten niet altijd een voorsprong hebben wat betreft de kennis van de traditie, het is meer een samen zoeken naar de betekenis van die traditie voor hun leven. Vanuit indeling van Schweitzer is hier sprake van theologiseren *met*. (Schlag e.a., 2011, pp. 38-39)

Naast kenmerken van een expert hebben deze catecheten ook die van een coach. Zij zijn intensief betrokken op het persoonlijk leven en het geloof van de jongeren en willen hun ontwikkeling daarin begeleiden. Vanuit indeling van Pollefeyt zijn het getuigen. Zij willen met hun eigen geloof een voorbeeld zijn voor de jongeren en tegelijk proberen ze de jongeren aan het reflecteren te krijgen over hoe ze leven en geloven. Dat is in Pollefeyt 's indeling de rol van een animator. (Pollefeyt, 2004, p. 134)

In de catechesegroep zijn onderling sterke banden gegroeid, het is een soort vriendenclub geworden, met een kerngroep en randleden. De groep is sterk op eigen activiteiten gericht. Ze doen soms samen wat in de kerk, hoewel niet frequent, bijvoorbeeld organiseren ze een jongerendienst, maar verder participeren niet zo veel in de kerk. De leiders zien zichzelf ook niet echt als vertegenwoordigers van de kerk, maar willen laten zien wat geloof voor henzelf betekent.

De catechisanten zien de catecheten als betrokken gelovigen, maar niet in alle opzichten als een identificatiefiguur. Zij zijn zich er van bewust dat ze hun eigen keuzes moeten maken.

4.4. Catechetische praktijk C

4.4.1. Typering praktijk C

De PKN wijkgemeente heeft rond de 3000 leden en drie predikanten. Het onderzoek is gehouden in de groep voor negen 16-17 jarigen. Sommigen bezoeken de catechese regelmatig, anderen incidenteel. Tijdens het verloop van het onderzoek heeft een van hen, een jongen, zich teruggetrokken. Volgens de catecheet had dit te maken met dat kort daarvoor een andere jongen, met wie hij veel optrok, ook gestopt is. De groep bestaat nu uit zeven meisjes en een jongen.

In de huidige werkverdeling verzorgt de predikant tweemaal de catechese: aan de 12-jarigen en aan de 16-17 jarigen. Jongeren tussen deze leeftijden in hebben huiscatechese gevolgd die gegeven is door vrijwilligers.

De predikant (catecheet W) heeft bij de groep 16-17 jarigen assistentie van een onderwijskundig geschoolde vrijwilligster (catecheet D). De groep komt bijeen in de woonkamer van de predikant op de donderdagavond in de periode oktober - april, met een tussenperiode van twee of drie weken. Het programma bestaat uit de onderwerpen die op de eerste avond door de catechisanten zijn aangedragen. Zij hebben gekozen voor onderwerpen als: homoseksualiteit, de waarheid van de bijbel en muziek.

Voor het onderzoek is een bijeenkomst geobserveerd waaraan naast de beide volwassenen vijf catechisanten (drie meisjes, twee jongens) hebben meegedaan. Het learner report is eveneens door vijf deelnemers (C45 -C49) ingevuld, maar niet door de jongen die groep verlaten heeft. Catechisant C49 was niet bij de bijeenkomst, maar heeft wel het learner report ingevuld. C45, C46 en C49) zijn afzonderlijk geïnterviewd, evenals de beide catecheten.

4.4.2. Betrokkenheid op kerk en geloof

W geeft aan dat deze catechisanten allemaal betrokken zijn op het geloof, anders zouden ze het nooit volgehouden hebben. Veruit de meeste jongeren van de wijkgemeente zijn gestopt met de catechese. De catecheet wijst in dit verband op de samenstelling van deze PKN gemeente, waarin van oorsprong gereformeerden en hervormden zijn samengegaan. Een kenmerk van de overblijvers is in ieder geval dat ze gereformeerd van oorsprong zijn, want de *hervormden zijn niet zo catecheseachtig. Die stopten voor een groot gedeelte bij de zondagsscholen.* Hij geeft aan dat naar catechisatie gaan voor deze jongeren een eigen keuze is, die sterk gestimuleerd wordt door de ouders. Hij ziet verband tussen de thuissituatie en betrokkenheid bij de catechese.

Uit de beantwoording van de Keuzevragen in het learner report komt naar voren dat de catechisanten geloof belangrijk vinden, maar andere zaken eveneens. Verder kunnen ze zich een zinvol leven voorstellen zonder geloof. Ze verwoorden hun geloof eerder met zoeken dan met weten en geven aan dat ze zelf nadenken over geloofszaken belangrijk vinden. In de kerk moeten verschillende geloofsopvattingen naast elkaar kunnen bestaan.

Ook komt naar voren dat wat je gelooft niet het belangrijkste is, als je maar het goede doet. Vrijwel alle catechisanten geven aan dat ze niet een ervaring van Gods aanwezigheid hebben gehad.

4.4.3. De catechisanten Alex en Sabine

In deze paragraaf wordt een schets gegeven van wat twee catechisanten aan de catechese hebben gehad voor hun geloof. Ze worden Alex (C45) en Sabine (C49) genoemd.

Alex (16)

Alex is op de catechisatie gebleven, al zijn vrienden zijn afgehaakt en hij is de enige jongen in de groep. Zijn ouders vinden het fijn dat hij erheen gaat.

Alex treedt niet op de voorgrond. Tijdens de catechese moet de catecheet hem er steeds bij betrekken door hem persoonlijk te vragen wat hij ervan vindt. En dan blijkt dat hij goed nadenkt over wat hij zegt. Hij staat soms als enige tegenover de anderen en laat zich niet ompraten. Hij denkt dat hij wel gelovig is, maar heeft het niet echt ervaren of gevoeld. Hij is ermee opgegroeid. Het houdt voor hem in dat hij 's avonds voor het slapen gaan en bij het eten bidt en dat hij op zondag meestal naar de kerk gaat. En hij vloekt niet. Verder is hij niet echt bewust met geloof bezig. Hij kan niet aangeven of hij met betrekking tot geloof een ontwikkeling heeft doorgemaakt. De bijbel vindt hij een belangrijk boek, omdat daar in de kerk over gepreekt wordt, maar je kunt nooit zeggen dat het waar is. Want wat je erover zegt is uiteindelijk alleen maar interpretatie. Hem fascineert het bijbelboek Openbaring en dan vooral of je in onze tijd tekenen kunt ontdekken die daar al genoemd worden. Volgens een bepaalde uitleg staat de letter w voor het getal 6, www (internet) is dan 666, het getal van de antichrist.

Hij vindt dat je vredelievend moet leven, iets wat een niet-christen eveneens kan, alleen die gelooft niet in Jezus.

Alex vindt catechisatie wel grappig en gezellig, in ieder geval niet vervelend om naar toe te gaan, maar niet echt belangrijk. Het is wat oppervlakkig. Hij benadrukt meerdere keren dat hij niet echt iets geleerd heeft van de catechese. Hij kan maar één moment noemen waarop dat echt gebeurd is, dat was met de Pesachmaaltijd, toen de dominee vertelde wat de onderdelen van de maaltijd betekenden. Hij weet de onderwerpen waar het over gegaan is op de catechisatie te noemen, maar heeft er weinig van onthouden, want *er wordt alleen maar over gepraat*. Een onderwerp als klimaatverandering bij natuurkunde op school (gymnasium) boeit hem veel meer. Toen het over homoseksualiteit ging, was hij het op een bepaald punt het niet eens met de catecheet. Die vond dat de vriendschap van David en Jonathan van belang is voor het onderwerp, terwijl Alex zegt: *dat kan net zo goed over gewone vriendschap zijn gegaan*. Zo wordt hij soms wel aan het denken gezet door de gesprekken op catechisatie.

Sabine (17)

Sabine praat graag en gemakkelijk over haar geloof. Niet met vrienden, want de meeste van haar vrienden zijn niet-kerkelijk, maar wel met haar moeder en met de catechese-groep. Ze is als enige overgebleven van haar vorige groep en daarom overgestapt naar de catechese-groep van deze wijkgemeente. In haar eigen wijkgemeente is ze lector in de gewone kerkdiensten en helpt ze mee met het voorbereiden van jeugddiensten.

Ze noemt zichzelf een gelovige, maar aarzelt ook om dat te doen. Geloof heeft voor haar het karakter van zoeken en soms weet ze niet of ze gelooft. Gewoon aannemen van wat in de bijbel staat vindt ze lastig, want ze wil graag wat meer bewijs.

Ze omschrijft haar geloof als: *'Nou, ik denk dat geloof is dat je God en Jezus, dat je die toelaat in je leven en dat je daar vertrouwen in hebt. En dat je gelooft dat ze bestaan en er voor je zijn.'* God toelaten in je leven houdt in dat je hem ziet in de kleine dingen en vooral in de natuur. God is niet direct een persoon die vanuit de hemel op ons neerziet, maar is voor haar: naastenliefde, hoop, vreugde en vrede.

Sabine vindt dat bijbellezen extra diepgang aan haar leven kan geven. De bijbel is voor haar een soort guidebook, ze probeert de woorden van Jezus die daarin staan toe te passen op haar eigen leven. Leven naar het geloof vindt ze meer kenmerkend voor een gelovige dan het instemmen met bepaalde waarheden. In de kerk moet volgens haar juist ruimte zijn voor verschillende opvattingen. *Het is interessant dat er zoveel verschil is, daardoor moet je wel zelfstandig nadenken over zaken van het geloof.*

Ze ziet de catechese vooral als een plek waar je over het geloof kunt praten. Het is voor haar niet een plek waar je echt veel leert, maar gewoon een onderdeel van het geloven. Zij waardeert erg de aanwezigheid van de dominee in deze groep, want dan kun je praten met iemand die echt met geloof bezig is. Het heeft haar zeker geholpen bij haar geloofsontwikkeling. *Vergeleken met school ben je op de catechisatie gewoon heel subjectief en gevoelsmatig bezig met geloof. Daar kun je ook gewoon je twijfels uitspreken, zo van: maar waarom doe je dat dan zo? En waarom staat het zo in de bijbel? Daar kun je er dieper over nadenken dan in een gewoon oppervlakkig gesprek.* Gesprekken over de bijbel houden haar ook bezig. Zij benadert de bijbel als een boek dat je niet letterlijk moet nemen, maar in de verhalen zit een moraal die je vandaag kunt toepassen. Van het verhaal van de barmhartige Samaritaan leert ze hoe ze het beste kan omgaan met bijvoorbeeld Marokkanen. *Vorige week hadden we het op catechisatie over de waarheid in de bijbel, dat vind ik ook heel interessant, want ik heb zelf nog wel moeite met wat waar is en waarom het waar is. ... daarom vind ik het ook interessant om over te hebben. .. ik denk dat het ook heel erg te doen heeft met wie ik ben als persoon. Ik wil altijd weten waarom.*

De Pesachmaaltijd heeft indruk op haar gemaakt. Zij weet de kennis die daar opgedaan is te integreren in haar eigen geloofskennis en ervaart zoiets niet alleen op het niveau van interessante weetjes die je kunt onthouden. Ze is ervan onder de indruk dat in het joodse geloof zo'n man als Elia (voor wie de lege stoel is) nog gewoon aanwezig is, dat hij

zo weer kan komen. Haar conclusie over de catechese is: *Ik vind het heel leuk, ik vind het verdiepend.* En daarom gaat ze er graag naar toe.

4.4.4. Werkelijke opbrengsten

Meerdere catechisanten geven in de interviews en in het learner report aan niet echt iets geleerd te hebben van de catechese. Ondanks deze terughoudendheid hebben alle vijf onderzochte catechisanten uitgebreid het learner report ingevuld.

Inhouden

Bij de geloofsdimensie inhoud komen drie thema's naar voren die van catechese onthouden zijn: de Pesachmaaltijd, homoseksualiteit en het verstaan van de bijbel. Sommige catechisanten noemen andere onderwerpen, zoals het Onze Vader en de Tien Geboden, maar verwijzen daarvoor naar eerdere catecheses. De Pesachmaaltijd is een eenmalige gebeurtenis geweest bij de afsluiting van het vorige seizoen. De catecheet heeft deze georganiseerd voor de catechisanten en andere gemeenteleden en tijdens de maaltijd uitgelegd welke symboliek verbonden is aan het voedsel en aan de gebruiken. Hoe in de eigen kerk omgegaan wordt met homoseksualiteit is het onderwerp dat op de bijeenkomst voorafgaand aan het afnemen van het learner report is besproken. Uit het learner report blijkt dat hierin veel informatie is gegeven die ze nog niet kenden. In de bespreking heeft het verstaan van de bijbel een belangrijke rol gespeeld, een onderwerp dat in andere bijeenkomsten eveneens gethematiseerd is.

De kern van wat geleerd is van de catechese in deze casus is het bewustzijn dat de bijbel een waardevol boek is, maar dat een letterlijke interpretatie niet leidt tot het goed verstaan van de bijbel. Ze kunnen allerlei nuances noemen: symbolisch opvatten, kijken naar de diepere lagen, bij de toepassing naar het concrete leven niet zwart-wit denken, aangeven dat veel bijbelopvattingen slechts interpretaties zijn en dat het soms zo is dat je het gewoon oneens bent met wat in de bijbel staat. Bij de catechisanten is sterk besef van de afstand tussen de bijbel die 2000 jaar geleden geschreven is en de wereld waarin zij nu leven. Ze zijn op zoek naar wat de bijbel in hun situatie betekent. Veel van deze opvattingen zijn het resultaat van eigen overwegingen. Het thema waardering van de bijbel komt terug in de interviews. C46 vindt het een nuttig boek, 'want als je er in gelooft, dan moet je er wel iets over weten'. De geïnterviewde catechisanten delen samen dat de bijbel niet letterlijk genomen moet worden, bijvoorbeeld ten aanzien van de schepping of bij een onderwerp als homoseksualiteit, maar dat gezocht moet worden naar de diepere betekenis. *Ik geloof niet dat de wereld in 7 dagen geschapen is, maar wel dat God een vitale rol speelde in het ontstaan van de mens.* (C49) Zij hebben ontdekt dat de bijbel op vele manieren wordt geïnterpreteerd. (C45) legt daar zoveel nadruk op dat alles wat in verband met de bijbel gezegd wordt, interpretatie is.

Het nadenken over de bijbel kan beschouwd worden als resultaat van de catechese, want alle respondenten noemen dit. Ze geven in de interviews aan dat ze bij godsdienst op

school dit onderwerp niet hebben besproken, alleen tijdens de catechese. Het onderwerp boeit hen ook, want geloven en bijbel heeft alles met elkaar te maken. Hoe de bijbel met het moderne leven in verband kan worden gebracht is voor hen niet alleen een zakelijk onderwerp, maar raakt hen existentieel: geloof ik in de bijbel of niet?

Vanuit de leertheorie bekeken liggen de voorbeelden die bij de Pesachmaaltijd genoemd worden op het niveau van onthouden, wat geleerd is over het verstaan van de bijbel ligt op het niveau van integreren en toepassen. De catechisanten verbinden de opgedane kennis over de bijbel met hun eigen referentiekader en bepalen hun eigen positie.

Handelen

Door de catechisanten wordt breed gedeeld dat ze op het gebied van leven als christen niet veel hebben geleerd. (C45) zegt dat hij niet iets geleerd heeft over het gedrag van een christen. C45 en C46 noemen als kenmerk van hun leven dat zij niet vloeken. De catechisanten zijn zelf wel bezig met deze geloofsdimensie en stellen vast dat hierover verschil van mening is onder christenen. Zij vinden kenmerkend voor een christen dat die leeft naar de Tien Geboden, maar voegen daaraan toe dat niemand zich voor 100% daaraan kan houden, dat je als mens best fouten mag maken en dat er verschillende interpretaties zijn. Regelmatige kerkgang vinden ze niet nodig. *Het goede nastreven* is een aspect dat een paar keer terugkomt. Maar dat wordt verder niet concreet ingevuld. Behalve het niet vloeken is er niet zo veel dat onderscheidend is ten opzichte van niet-christenen, want die kunnen eveneens goed leven. Er is begrip voor dat mensen hun leven verschillend inrichten en dat niet iedereen hetzelfde doet. C46 noemt een concreet punt, na een avond over fair-trade producten heeft ze zich afgevraagd of ze die zelf zou moeten kopen.

Bij de vraag naar wat ze over zichzelf geleerd hebben naar aanleiding van de catechese komt over het algemeen een positief beeld naar voren. Iemand zegt *dat ik eigenlijk best een goed christen ben, als je kijkt naar de 10 geboden, want daar houd ik me onbewust wel aan*. En (C48) schrijft: *ik wil gewoon een goed mens zijn*.

Ervaren

Door de catechisanten wordt weinig gezegd over het ervaren van geloven. Meerderen geven aan dat catechese geen wezenlijke bijdrage levert aan deze geloofsdimensie. De ervaringen die genoemd worden hebben gemeenschappelijk dat ze niet te maken hebben met een relationele verhouding met God. C45 heeft teruggedacht aan een jeugdzonde, toen het over niet stelen ging, en C47 ergert zich aan het buitensluiten van mensen op basis van vooroordelen, bijvoorbeeld van homo's.

Geloof als ervaring van een relatie met God wordt door twee catechisanten genoemd, maar die ervaring wordt niet in verband gebracht met catechese. C48 noemt in dat verband het zingen in het zangkoortje dat haar geraakt heeft en C46 het zich spiegelen aan de persoon Esther uit de bijbel.

Zelfstandigheid

De catechisanten vinden bijna allemaal dat ze zelfstandig nadenken over wat hun op de catechisatie voorgehouden wordt. Vrijwel alle opmerkingen in verband met de vraag wat ze ontdekt hebben door zelfstandig na te denken gaan over het verstaan van de bijbel, inhoudelijk in lijn met wat eerder bij de inhouden werd gezegd. Veel catechisanten geven aan dat het nuttig is om te luisteren naar opvattingen van anderen, maar dat ze uiteindelijk zelf hun mening bepalen.

4.4.5. Gewenste opbrengsten

De catecheten leggen elk hun eigen accent met betrekking tot de gewenste opbrengsten, maar vinden beiden belangrijk dat de catechisanten zelfstandig gaan geloven.

W. beschouwt de catechese als een kerkplek (een idee dat hij ontleend heeft aan Henk de Roest (2010) in *Huis van de ziel*), maar heeft anders dan een nieuwe collega in zijn wijkgemeente geen doelen als een lang leertraject waar de catechisanten kennis maken met Geloof, Gebed en Gebod. *Ach nee, dat is niet mijn ideaal. Ach, misschien is het ook wel mijn ideaal, misschien ben ik gewoon jaloers op haar wat zij probeert. Noem het toch maar ideaal.* Hij heeft zich op gebied van de catechese aangepast aan wat haalbaar is, vooral ten aanzien van iets overdragen van betrokkenheid bij de kerk. Wat voor hem overblijft is: hij zou graag willen dat de catechese ertoe bijdraagt dat de catechisanten leren geloven. Deze combinatie, leren geloven, gebruikt hij een paar keer in het interview, en dat legt hij uit met dat zij God leren kennen, leren met God door het leven te gaan en Hem vertrouwen. *Een stukje hartskennis vind ik belangrijker dan hoofdkennis.* Hij is zelf wat hij noemt een gevoelsmens. *Als ik niet zou ervaren, dan zou ik niet geloven* en verwacht dat dit zal overkomen bij de catechisanten. Hij gebruikt zijn eigen ervaring niet in de catechese. Hij wijst in dit verband op de beperking van de catechese, namelijk dat er vooral gedebatteerd en gediscussieerd wordt. Hij hoopt dat de catechisanten komen tot een zelfstandig persoonlijk geloof, dat sterk genoeg is om zich te handhaven in een samenleving waarin gelovigen een minderheid vormen. Inhoudelijk is hij erop uit dat de catechisanten tot de ontdekking komen dat de bijbel niet ouderwets is. Hij wil ze de bijbel leren verstaan, waarbij een aandachtspunt is dat de bijbel niet letterlijk genomen hoeft te worden. Ten aanzien van leven als christen verwacht hij dat ze in hun achterhoofd bij allerlei actuele zaken de vraag stellen: wat zou Jezus doen?

Aan het eind van het vorige seizoen heeft hij een Pesachmaaltijd gehouden met deze groep en een andere gespreksgroep met volwassenen. Hij heeft telkens uitleg gegeven over de spijzen en de gebruiken en kijkt daar tevreden op terug. *Het is leren en ontdekken, doen en sfeer en feest: alles bij elkaar.*

De doelen van D liggen niet op inhoudelijk niveau. Ze zit daar op catechisatie niet *om mijn eigen dingetje te prediken*, maar om er te zijn voor de catechisanten. Ze hoopt wat wijsheid mee te geven, dat ze met respect omgaan met de ander en dat ze zelf gaan nadenken over: wat geloof ik nu? Haar taak is de catechisanten te helpen bij hun geloofsvragen,

niet om inhoudelijk te sturen. Ze hoeven haar godsbeeld niet over te nemen, maar moeten wel ontdekken dat God er voor hen is. Op dit punt wil ze wel sturen. Ze hoopt dat ze iets van God ervaren en er niet meer over twifelen of hij wel bestaat, maar aannemen dat God er gewoon is. Ze houdt ze voor: *ik hoef niet te denken zoals iedereen denkt*. Kennis van de Bijbel vindt ze belangrijk, maar ze vraagt zich af of die via de catechese overgedragen moet worden. Ze wil de catechisanten confronteren met wat de kerk leert, maar zal nooit zeggen dat ze dat ook moeten geloven. Zij heeft als stelregel: *leg dat naast jouw ding, past het bij jou of past het niet bij jou*.

Ze laat niet veel zien van haar eigen geloof en vindt het moeilijk daarover te praten. *Dan moet ik voor me zelf de Himalaya over*. Maar ze heeft wel eens verteld over hoe ze in haar geloof omgegaan is met een ernstige ziekte en dat maakte wel indruk. Ze is terughoudend in het doorgeven van persoonlijke geloofservaringen waarbij ze als reden noemt dat ze wel helpt bij de catechese, maar verder zelf niet zo kerkelijk is, ze komt nauwelijks in de kerkdiensten.

4.4.6. Vergelijking werkelijke en gewenste opbrengsten

Het axiaal coderen van de gewenste opbrengsten laat zien dat de catecheten doelen formuleren op het niveau van geloven als een persoonlijke relatie met God. Wat de gedragsdimensie van het geloof betreft wil W graag dat ze zich bij keuzes afvragen: Wat zou Jezus doen? Het zijn hoofdzakelijk doelen die vanuit de leertheorie liggen op het niveau van integreren van de inhouden tot persoonlijk aanvaarde kennis. Ze hopen dat de catechisanten zelfstandig daarvoor zullen kiezen. W verschilt van D door het accent dat hij legt op de verbondenheid met de kerkelijke traditie, die door D niet genoemd wordt. Beiden relativiseren de betekenis van inhoudelijke kennis. D vraagt zich af of dit een taak van de catechese is en W heeft zich erbij neergelegd dat dit niet haalbaar is. Hij heeft wel doelen geformuleerd met betrekking tot het verstaan van de Bijbel.

De werkelijke opbrengsten laten een gemengd beeld zien wat betreft het behalen van de genoemde doelen. De catechisanten vinden het moeilijk concreet te noemen wat ze op gebied van de geloofsdimensies handelen en ervaren van de catechese hebben geleerd. Ze zeggen weinig over de affectieve aspecten van geloven. Ook blijkt niet dat zij bij hun handelen zich afvragen wat Jezus zou doen. Met betrekking tot de geloofsdimensie inhouden noemen ze wel voorbeelden van wat ze geleerd hebben. Ze kunnen weinig opbrengsten noemen over de inhoud van het christelijk geloof in het algemeen, maar wel over de Paschamaaltijd en over het verstaan van de bijbel, onderwerpen die recent zijn besproken. De catechisanten geven met meerdere voorbeelden aan dat ze zelfstandig nadenken over de verschillende aspecten van geloof.

4.4.7. Inrichting leeromgeving

De manier van werken in de groep is op basis van de observatie te typeren als docentgestuurd. Er wordt veel kennis overgedragen. De catechisanten worden actief bij het onder-

werp betrokken en uitgenodigd om hun mening te geven, maar hebben een overwegend reactieve rol.

De onderwerpen zijn aangedragen door de deelnemers zelf. Men kiest voor deze aanpak om de catechese beter bij hen zelf te laten aansluiten. In de jaren daarvoor werd er vanuit een van te voren opgezet programma gewerkt. De catechisanten zijn niet betrokken bij de uitwerking van het programma, dat wordt gedaan door de catecheten. W maakt een eerste opzet, die wordt per mail gestuurd naar D, die de werkvormen erbij bedenkt. Hierover wordt voorafgaand aan de bijeenkomst verder geen overleg gevoerd. W laat zich verrassen en vindt dat D elke keer met een prachtig programma komt. Haar taak is de sfeer in de gaten te houden, want W heeft de neiging te veel op het inhoudelijke gericht te zijn. Het specifieke van D zit in wat ze zelf graag mag doen: doorvragen en zoeken naar de eigen mening van de jongeren. Zij zegt zelf daarover: *ik kan me gewoon heel goed verplaatsen in die leeftijd en ik weet het van me zelf ook nog heel goed op die leeftijd*. Er wordt bewust een keus gemaakt voor actieve werkvormen als discussiëren, of debatteren, zoals dat genoemd wordt. De observatie laat zien dat de bijeenkomst docentgestuurd is. Er is een vrij duidelijke lijn uitgezet, de stellingen zijn door de leiding bedacht en de inbreng van de catechisanten is dat zij over de voorgelegde stellingen mogen praten en hun keuze mogen verantwoorden. De observatie laat zien dat er weinig vragen uit de catechisanten zelf komen. De werkwijze is steeds dezelfde: W geeft een inhoudelijke uitleg van de stelling, daarna krijgt D de leiding. Zij legt uit welke keuzes de catechisanten kunnen maken naar aanleiding van de stelling, laat ze een positie kiezen en vraagt waarom ze die positie gekozen hebben. Ze stimuleert vooral C45, die uit zichzelf niet zo veel zegt, zodat ze van ieder hoort waarom een bepaalde positie is ingenomen. Ze zorgt ervoor dat de catechisanten zich niet kunnen verschuilen achter de posities van anderen, iedereen moet de keuze verantwoorden. Ze wil weten: wat denk je nu eigenlijk echt? D bewaakt ook de tijd en grijpt in als er nog een onderdeel gedaan moet worden en W nog volop met andere inhouden bezig is.

De belangstelling van de catechisanten voor het onderwerp homoseksualiteit wordt ingegeven door het feit dat ze willen weten hoe in de plaatselijke kerk daarover wordt gedacht. Bij het peilen van de voorkennis blijken ze alleen het standpunt van de Rooms-Katholieke Kerk te kennen. De catechisanten hebben unaniem een open houding ten opzichte van homostellen, maar ze merken dat er door de ouders soms anders over gedacht wordt. W stelt dit punt aan de orde door te vragen wat ze nu thuis gaan vertellen. Hij heeft aangegeven dat hij bereid is om homoparen kerkelijk in te zegenen, wat ook het officiële beleid van de kerk is, tien jaar geleden vastgesteld, maar waarvan zijn verwachting is dat er in de gemeente nu meer weerstand tegen is. Sommige catechisanten geven aan dat daar thuis inderdaad anders over gedacht wordt.

4.4.8. Relatie leeromgeving en opbrengsten

De catechisanten geven aan dat ze niet veel leren via de catechese. Als uitzondering noemen ze de Pesachmaaltijd. Het karakter van leren betreft hier dat ze nieuwe informatie hebben

gekregen, dingen gehoord hebben die ze nog niet wisten. Het is niet een onderwerp dat in hun leefwereld ligt, het is iets uit een vreemde wereld en ze hebben er kennis mee gemaakt door de maaltijd te vieren. Dit is een effectieve manier gebleken, want ze kunnen allemaal iets vertellen over deze maaltijd. Bij het onderwerp het verstaan van de Bijbel heeft het leren een ander karakter. Dit betreft een onderwerp dat voor de catechisanten een existentieel karakter heeft. Het gaat over de vraag of de bijbel geloofwaardig is. Het accent bij dit leren ligt niet zozeer op het krijgen van nieuwe informatie, maar op het overtuigd worden van de waarheid van bepaalde informatie. Het ligt in de sfeer van bevestiging van een eigen overtuiging. Bij het onderwerp homoseksualiteit ligt het nog weer anders. Bij de start van de les hebben ze al aangegeven dat ze zelf een open houding hebben als het gaat om een homorelatie. Het belangrijkste dat ze geleerd hebben is hoe in de eigen kerk tegen dit onderwerp wordt aangekeken. Daarbij was het voor hen verrassend dat het blijkbaar anders zat dan zij uit de gesprekken thuis hadden meegekregen. Het officiële standpunt van de kerk en dat van de dominee lag dichterbij hun eigen opvatting dan ze dachten. Wat ze hier geleerd hebben is niet zozeer dat ze zich nieuwe informatie over het onderwerp eigen gemaakt hebben, maar hoe in hun eigen kerkelijke context hierover gedacht wordt. Dat catechisanten aangeven dat ze weinig van de catechese geleerd hebben, lijkt vooral betrekking te hebben op het leren van nieuwe informatie, maar wanneer gelet wordt op leren om te komen tot een eigen standpunt en over kennis van de eigen kerkelijke situatie, zijn er zeker opbrengsten te noemen.

Op het gebied van de gewenste opbrengsten valt het verschil op tussen wat de catecheten willen bereiken en wat ze doen. Ze willen graag doelen bereiken op het niveau van relatie en ervaring van geloof, in het vertalen van het geleerde in gedrag, maar tijdens de catechese zijn ze cognitief bezig. Beide catecheten brengen niet hun eigen ervaring in, maar beperken het tot uitwisseling van standpunten. Het is opvallend dat ze in verband met het bereiken van de doelen steeds het woord 'hopen' gebruiken, wat aangeeft dat het gaat om iets dat in de bijeenkomst zelf niet aan de orde komt. Zij stellen het onderwerp niet op ervaringsniveau aan de orde, maar als onderwerp waarover je een standpunt kunt innemen. Hoe de catechisanten persoonlijk met het onderwerp homoseksualiteit in aanraking komen, is nauwelijks ter sprake gekomen. In dat kader was het opvallend dat een van de meisjes in de geobserveerde bijeenkomst bij het afscheid nemen nog zegt dat haar favoriete lerares lesbisch is. Maar dit ervaringsniveau is tijdens de catechese niet ter sprake gekomen.

Wat betreft de werkwijze valt op dat de bijeenkomst, ondanks dat die plaatsvindt in een huiskamer, schoolse trekken heeft. Het onderwerp is in het verleden gekozen door de catechisanten, maar de catecheten hebben duidelijk de leiding bij het invullen van het onderwerp. Zij gebruiken didactische werkvormen die in het onderwijs gebruikelijk zijn en werken systematisch het programma af. Door deze aanpak wordt een catechisant min of meer gedwongen actief mee te doen. Gezien de opbrengsten een aanpak die werkt. De startpositie van de catechisanten zal daarbij ook een rol gespeeld hebben. Vier catechisan-

ten gaan naar het vwo en een naar de havo. Door hun thuissituatie en door hun opleiding zijn ze niet onbekend met de inhoud van de bijbel en laten dat ook merken. Verder geven meerderen aan dat ze op allerlei manieren participeren in de gemeente, bijvoorbeeld door mee te werken aan jeugd- en kerkdiensten. Catechese lijkt in deze casus geen instrument om te leren participeren, maar andersom: omdat ze participeren in de gemeente gaan deze jongeren naar catechese. Catechese is, zoals (C49) zegt, gewoon een onderdeel van geloven en in zijn visie een kerkplek.

4.4.9. Typering praktijk C vanuit de theorie

Praktijk C heeft kenmerken van het *behavioristisch model* maar kan daarmee niet volledig getypeerd worden. Aan deze praktijk zijn twee catecheten verbonden, die afspraken gemaakt hebben over hun rolverdeling. De predikant-catecheet (W) is vanuit de indeling van De Kock een deskundige, (De Kock 2011, 2012a, 2012b, 2014a) die met verstand van zaken de inhoud overdraagt. Een duidelijk voorbeeld is de Pesachmaaltijd. Maar ook bij de andere onderwerpen vervult hij deze rol, maar in een stijl dat hij de jongeren vooral confronteert met de traditie van de kerk, bijvoorbeeld ten aanzien van de betekenis van de bijbel. Hij laat zien welke standpunten er zijn in de kerk, maar laat de keuze daarin over aan de catechisanten. Hij is in de rollen van Pollefeyt niet echt een getuige die over zijn eigen geloof vertelt, maar meer de specialist van de eigen kerk. (Pollefeyt, 2004, p. 134) De catechisanten krijgen weinig gelegenheid om zelf te theologiseren, naar de indeling van Schweitzer is wat hier gebeurt te typeren met theologiseren *voor*. (Schlag e.a. 2011, pp. 38-39)

De andere catecheet (D) is vanuit de indeling van Pollefeyt te typeren als een moderator, iemand die gesprekken op gang brengt, zonder zich op te stellen als een getuige en zonder aan te geven hoe ze er zelf over denkt. Moderator is een betere typering dan coach, want de gesprekken gaan over standpunten en minder over hoe de catechisanten zichzelf ontwikkelen.

4.5. Catechetische praktijk S

4.5.1. Typering praktijk S

De casus betreft een PKN streekgemeente van ongeveer 1000 leden, verspreid over een paar dorpskernen en buurtschappen. De predikant verzorgt de belijdeniscatechese. De andere catecheses worden gegeven door catecheet T, een kerkelijk werkster. Zij heeft een opleiding hbo-theologie gevolgd. De jongeren kennen elkaar via de basisschool, voetbal of andere sporten en ontmoeten elkaar regelmatig. In het begin van de catechese, vanaf twaalf jaar, was de groep veel groter. Het overgrote deel is afgehaakt. De groep van zestien jaar en ouder bestaat uit twaalf catechisanten, maar op een gemiddelde catecheseavond zijn er vijf tot acht aanwezig. Naast de catechese, die van september tot april om de week plaatsvindt, ontmoeten de catechisanten elkaar eenmaal in de twee weken, op vrijdagavond, bij de jeugdvereniging. Dat is een grotere groep, waar ook andere jongeren tussen de veertien en 25 komen. Daar worden onderwerpen behandeld, maar de bijeenkomst staat vooral in het teken van de gezelligheid en ‘een biertje drinken’.

Het onderzoek is uitgevoerd in de periode februari–maart 2015. Bij de geobserveerde bijeenkomst waren zeven jongeren aanwezig. Het learner report is zeven keer (S50–S56) ingevuld. Voor het invullen daarvan was een aparte avond georganiseerd, daar hebben drie catechisanten gebruik van gemaakt. Een van de catechisanten (S52), die bijna blind is en verstandelijk beperkt, is bij het invullen van het learner report geholpen door de catecheet. De anderen hebben het learner report per mail ontvangen en thuis ingevuld. Met zes catechisanten is een interview gehouden, drie keer individueel en een keer met een groepje van drie (S55, S56 en S57). (S57) heeft geen learner report ingevuld. De catecheet is thuis geïnterviewd.

4.5.2. Betrokkenheid op kerk en geloof

De catechisanten zijn opgegroeid in een traditionele gemeenschap, waarmee ze zich verbonden voelen. Ze vormen een hechte groep. Er is een grote diversiteit wat betreft werk en opleiding: sommigen studeren (universiteit of hbo), anderen werken (in de zorg, in de winkel of op de boerderij). Volgens de catecheet leven sommigen in twee werelden, die van thuis en die van de opleiding, waar heel andere eisen worden gesteld. *De buurtband blijft gewoon dwars door al die dingen heen bestaan.*

De catechisanten laten een wisselend beeld zien wat betreft kerkbezoek; de ene helft gaat regelmatig, de andere gaat veel minder. De kerk is voor hen niet de plek om vrienden te ontmoeten, dat gebeurt wel op de catechese en op verenigingsavonden. Sterker komt naar voren dat zij in de kerkdienst de verbondenheid met God willen ervaren. Geloof zien de catechisanten als iets dat zin en betekenis geeft aan hun leven, troost en steun in moeilijke situaties. Ze typeren zich over het algemeen als zoekers, hebben veel vragen en weten niet of ze gelovig zijn. Wel staat voor hen vast dat er in de kerk ruimte moet zijn voor verschillende geloofsopvattingen.

4.5.3. De catechisanten Mirjam en Arnout

Mirjam (21)

Mirjam is acht jaar geleden in S. komen wonen. Ze is serieus bezig met geloof, leest regelmatig voor zichzelf in de bijbel en wil haar geloof laten uitkomen in haar levensstijl. Ze gaat regelmatig naar de kerk en probeert de zondag vrij te houden om tot rust te komen, wat niet altijd lukt, omdat ze in de zorg werkt. Ze participeert op allerlei manieren in de kerk, ze helpt mee met het organiseren van jeugddiensten, gaat mee als leider op evangelisatiekampen voor kinderen en doet mee aan de jaarlijkse kerstmarkt. Ze ging naar de catechisatie omdat ze zo opgevoed is, maar het is nu iets waar ze zelf graag naar toe gaat. Ze gelooft dat ze gelooft, maar twijfelt ook wel eens, omdat ze nog veel dingen verkeerd doet en dat vindt ze moeilijk. Ze kan genieten van christelijke muziek, gaat ook wel eens naar een kerkdienst van baptisten en dat blijde geloof spreekt haar erg aan. Ze zou zo ook wel willen geloven. Geloven is voor haar vooral een beleving en minder iets van standpunten, bijvoorbeeld of Jezus God of mens is of voor of tegen de kinderdoop zijn.

De catechisatie waardeert ze omdat het gezellig is, omdat je daar met elkaar bezig bent met geloof en van elkaar kunt leren. In het verhaal van anderen zit waarheid waardoor je sterker overtuigd kunt raken van iets. Dit staat het maken van eigen keuzes niet in de weg, bijvoorbeeld ten aanzien van de zondagsbesteding. Ze vult de zondag anders in dan de meeste leeftijdsgenoten, zij zoekt rust terwijl anderen samen dingen doen. Wat ze mist is diepgang, het bespreken van onderwerpen, iets wat ze in haar vorige gemeente meer had. Daar werd met een bepaald programma gewerkt en met onderwerpen als Het Onze Vader en de geloofsbelijdenis. Ze moet toegeven dat ze er niet veel meer van weet. Nu wordt gewerkt met een rad met taartpunten, iedereen kan onderwerpen noemen en het rad bepaalt waar die avond over wordt gepraat. Van de catechisatie heeft ze geleerd dat bidden helpt, dat God altijd luistert, maar op zijn tijd. Verder dat er voor een zondig mens altijd vergeving is. Ze heeft geleerd dat het bij het geloof niet gaat om het je houden aan regels of dat je je anders gedraagt dan een niet-kerkelijke, maar dat je op basis van geloof zelf keuzes maakt. Ze is in haar beleving erg geraakt door het als catechesegroep bijwonen van de Passion, *om daar mee te denken en te beleven hoe Jezus die avond gekruisigd werd* en door het organiseren van de Kerstmarkt. Daar werd geld opgehaald voor arme mensen en daarvan zegt ze: *het voelde voor mij ook dat God ons hierbij dicht nabij was!*

Arnout (19)

Arnout, die een mbo-opleiding detailhandel volgt, noemt zichzelf een gelovige jongen, wat voor hem inhoudt dat hij een band met God heeft. Soms staat hij daar nauwelijks bij stil, wanneer het leven rustig voortkabbelt, maar er zijn ook momenten dat hij daar zich echt bewust van is, wat zich uit in bidden. Hij kan zich niet voorstellen dat de wonderen in de bijbel echt gebeurd zijn. Hij ervaart dat als lastig, omdat de bijbel wel het boek van

het christelijk geloof is en daaraan twijfelen eigenlijk niet kan. Hij gaat soms naar een bijeenkomst van baptisten en is onder de indruk van het enthousiasme daar en dat mensen zo openlijk uitkomen voor hun geloof. Die stijl past minder in de gemeenschap waar hij lid van is, want daar is men nogal nuchter. Hij vindt dat zijn kerk wat minder conservatief moet worden en meer vernieuwend moet zijn. Hij ziet catechese als een plek waar je over het geloof praat en dat doen de meeste catechisanten daarbuiten niet. Hij heeft zelf thuis gesprekken over geloof met zijn ouders, maar weet van andere catechisanten dat ze dat niet hebben.

Op catechisatie leert hij vooral hoe hij zelf in het geloof staat. Praten met leeftijdsgenoten helpt hem om zijn eigen geloof te vormen. Hij leert van hun levensverhalen, vooral van degenen die al iets ergs meegemaakt hebben, bijvoorbeeld het verlies van een familielid. Hij waardeert de catecheet omdat ze gewoon meepraat en toch iets anders inbrengt dan de medecatechisanten, omdat ze van een andere generatie is. Hij leert niet van boekjes, maar van gesprekken. Het is op de catechisatie wel eens gegaan over de Heidelbergse Catechismus, maar daar weet hij niets meer van. Hij uit zijn geloof niet in woorden als genade, zonde, barmhartigheid van God, die zeggen hem niet veel. Eerder in termen als: een goede band hebben met God, respect hebben voor andere mensen en zuinig op elkaar zijn. Catechese verbindt hij niet met iets leren of onthouden, maar ziet het als een plek waar je met geloof bezig bent.

4.5.4. Werkelijke opbrengsten

In de opvatting van de catechisanten is hun wekelijkse bijeenkomst een moment om met elkaar te praten en niet om te leren over onderwerpen. Catechese wordt ervaren als een moment waarop je met leeftijdsgenoten bij elkaar bent, niet om iets nieuws te leren, maar om naar elkaars ervaringen te luisteren, en die te vergelijken met je eigen. Catechese is een plek waar je open kunt zijn en leert praten over wat jou bezighoudt wat betreft geloof. (E53) noemt als opbrengst van catechese: *dat ik sterker en verder gekomen ben met mijn geloof*. Iedereen ervaart catechese als positief en zou die niet graag missen.

Inhouden

Aan de catechisanten is in de interviews gevraagd om een voorbeeld te noemen van iets dat ze geleerd hebben via de catechese. Het is niemand gelukt om een bepaald onderwerp te noemen of een moment te noemen dat een nieuw inzicht heeft opgeleverd. Ze geven aan dat ze geleerd hebben hoe andere jongeren hun geloof ervaren en hoe die hun geloof verbinden met het leven nu. Niet de geloofsonderwerpen, maar de vaardigheid om te kunnen praten over wat je bezighoudt in verband met geloof wordt als belangrijkste opbrengst van de catechese genoemd. (S54): *Tijdens catechisatie gaat het niet zo zeer om de feiten, teksten uit de bijbel e.d., maar meer om hoe andere jongeren in het geloof staan*. Catechese is vooral delen van geloofservaringen. (S56): *Wat ik vooral geleerd heb is dat het*

Hoofdstuk 4

erg belangrijk is om jouw manier van geloven te vinden. Ik weet nog niet precies wat mijn manier is. Wel weet ik dat ik daar mee bezig ben de laatste tijd.

Handelen

Meerdere catechisanten zijn het eens met (S50) die zegt *dat een christen zich niet per se anders hoeft te gedragen dan niet-christenen*. En verder hebben ze geleerd dat je als christen veel vrijheid hebt, dat je niet *alles op de puntjes moet doen* (S51). Belangrijker dan elke zondag naar de kerk gaan is je naaste liefhebben en klaarstaan voor de ander. Als groep hebben ze tijdens de kerstmarkt geld opgehaald voor Serious Request. Ze zijn naar Leeuwarden gegaan om daar zelf het bedrag af te geven. Als leereffect van deze actie wordt genoemd dat ze zich meer bewust zijn geworden dat ze zo op een andere manier met geloof bezig zijn geweest, *dat het eigenlijk totaal losstaat van geloof en toch de mensen er iets van mee kunt geven*. (S54)

Ervaren

(S55) zegt: *als het gaat over hoe ik mijn geloof beleef, ik meer waarde hecht aan het gevoel dan aan het verstand*. De catechisanten verbinden allemaal geloof met ervaring. *Geloof moet niet iets zijn dat je feitjes uit je hoofd gaat leren, het moet iets zijn waar jij kracht uithaalt... waar je wat aan hebt*. (S56) Geloof geeft je houvast. Meerderen formuleren hun geloof als een relatie met God, God is iemand die *mijn verhaal aanhoort*. (S54) *Door geloof ben je nooit alleen*, er is iemand die je *accepteert, ook al laat iedereen je stikken* (S57). Op het punt van beleving en ervaring van het geloof hebben deze catechisanten veel aan de catechese. Ze geven aan dat ze leren van de gesprekken met leeftijdsgenoten, gesprekken die ze typeren met woorden als: open, eerlijk en persoonlijk. Ze gaan over thema's als: vertrouwen, keuzes maken of woorden kiezen die typeren hoe jij in het geloof staat. Van de persoonlijke verhalen van leeftijdsgenoten wordt vooral geleerd als iemand iets ergs heeft meegemaakt in zijn of haar leven. Tijdens de catechese hebben ze een keer een kaarsje aangestoken voor een belangrijk persoon in hun leven, een handeling die indruk gemaakt heeft. Vanuit de catechese zijn verder activiteiten georganiseerd die geloofservaringen hebben bewerkt. Mirjam (S50) is, zoals eerder genoemd, in haar beleving erg geraakt door het samen bijwonen van de Passion en het geld ophalen voor de armen tijdens de kerstmarkt. Deze twee gebeurtenissen hebben bij haar geloofservaringen van Gods aanwezigheid teweeggebracht.

Zelfstandigheid

Opvallend is dat de catechisanten zelfstandigheid formuleren ten opzichte van leeftijdsgenoten en niet ten opzichte van de traditie van de kerk. *Ik vind het fijn om andere meningen te horen en het naast de mijne te leggen. Maar ik volg de ander niet roekeloos*. (S56) Ze geven aan dat *het samen met elkaar erover praten helpt bij het geloof* (S51), maar dat ze als leeftijdsgenoten niet allemaal hetzelfde denken. (S54) zegt dat hij *zelfstandig kan geloven, maar ook veel waarde hecht aan de gemeenschap waarmee ik geloof*.

Analyse van het verzameldocument waarin de werkelijke opbrengsten achter elkaar genoemd zijn, laat zien dat veel termen die de catechisanten gebruiken betrekking hebben op wat geloof voor hen persoonlijk betekent. Citaten zijn gecodeerd met woorden als: 'bewerkt overtuiging, er zelf achter komen, een eigen plek vinden, leren met het geloof bezig te zijn, leren praten over wat je bezighoudt, wat het geloof je doet'. Er wordt, bekeken vanuit de leertheorie, veel geleerd op integratieniveau. Ze zijn vooral bezig met wat de besproken thema's voor henzelf betekenen, hoe zij zich daartoe verhouden en of ze door de gesprekken zijn veranderd. (S53) typeert het met: *wel dat ik sterker en verder gekomen ben met mijn geloof, dat je toch anders gaat nadenken over iets. En dat je ermee bezig bent.* S54 geeft aan dat hij wat hij op de catechese geleerd heeft, kan toepassen in een andere context: het praten over geloof doet hij ook in de studentenomgeving waar weinig christenen zijn en dat hem dat lukt, schrijft hij toe aan de catechese.

4.5.5. Gewenste opbrengsten

Catecheet T. ziet zich niet als een vertegenwoordigster van de kerk, beoogt niet de kennis van de geloofsbegrippen en ziet het niet als haar taak om de jongeren bij de kerk te brengen of te houden. Ze vindt eerder omgekeerd, dat de kerk wat van de jongeren kan leren. Ze heeft ontdekt dat jongeren, of ze nu bij een kerk horen of niet, behoefte hebben aan gesprekken over levensvragen en dat is wat ze hun wil bieden. Haar ervaring is dat de jongeren van deze traditionele kerk *echt bewogen, ontroerend praten over hun vertrouwen in God, het is echt een heel erg diep ervaringsgeloof.* Haar stijl is om zich aan te passen aan de manier waarop deze jongeren geloven, hoewel ze soms schrikt van wat ze het naïeve karakter noemt van dit geloof. Ze kunnen *heel erge dingen zeggen als van: de mens wikt en God beschikt, of: God heeft dat zo bedoeld.* Dit geloof wil ze niet ondergraven, maar wel bespreekbaar maken en dat je het ook anders kunt zien. Als voorbeeld noemt ze dat ze in een bijeenkomst de catechisanten geconfronteerd heeft met het poëtische, het metaforische van het scheppingsverhaal, tegenover het letterlijk nemen, zoals ze dat daar tegenkomt. *Hoe ik dat met die jongeren doe, dat is dat ik probeer, dat, waar ze zich nu aan vasthouden, vloeibaarder te maken dan iets dat alleen maar vaststaat.* Haar startpunt bij de catechese ligt altijd bij de catechisanten, bij hun ervaringen. *Ik wil de jongeren in hun individualiteit zien* en vervolgens laten zien dat bij die ervaringen een verhaal te vertellen is. Dat verhaal is geïnspireerd op de christelijke traditie, maar ze wil ervoor waken om daar meteen de klassieke geloofsbegrippen bij te noemen, het gaat haar meer om de ervaringen van de catechisanten te duiden. Een begrip als zonde noemt ze niet, maar wel dat een mens gewetensproblemen kan hebben, iets dat raakvlakken heeft met zonde. Ze volgt een opleiding voor geestelijk verzorger 'zinvinding voor therapeuten' en daarvan heeft ze geleerd als het gaat om het individuele tot zijn recht te laten komen, je het individu altijd inkadert in het transcendente, in het overstijgende. En dat is iets waar ze op hun niveau de jongeren bewust van wil maken. Daarom heeft ze aandacht voor de individuele verhalen van de jongeren en vraagt ze door naar de dingen die betekenis hebben in hun leven, naar waar

geloof hun bestaan raakt en tegelijk wil ze hun het gevoel geven van: *het wij, het samen, dat brengt ons ook wat. Dat is belangrijk in het leven.* Dat noemt ze de geloofsgemeenschap en ze wil samen met die catechisanten op zoek naar hoe die vorm kan krijgen. Het idee dat geloof een gemeenschap nodig heeft benadrukt ze erg. Voor het versterken van het gemeenschappelijke gebruikt ze rituelen, die als kenmerk hebben dat iets gemeenschappelijk gemaakt wordt. Elke bijeenkomst begint met het aansteken van een kaars, als teken dat God tegenwoordig is. Anders dan in een eerdere fase van haar werk noemt ze nu als doel dat de catechisanten God leren kennen. *Dat zou ik vijf jaar geleden niet zo in mijn mond hebben genomen ...dat zou ik te expliciet vinden. En nu denk ik van: dat vage, daar schieten we ook helemaal niks mee op.* Daarom is haar doel nu dat de catechisanten een gevoel krijgen bij de christelijke traditie en *dat ze daar iets van mee kunnen nemen dat in hun bestaan van betekenis zou kunnen zijn. Ja, dat geloof ik wel en dat wil ik ook echt graag.* Dit is voor haar de reden om regelmatig in de catechese te werken met bijbelse verhalen. Bij de jongere groepen is ze meer methodisch bezig en speelt overdracht een grotere rol, maar ze heeft ook gemerkt dat kennis die daar is opgedaan *gewoon bij hen wegeeft, omdat ze vaak zich niet zoveel verbonden voelen met die kerkdiensten.* Er is voor de jongeren niet echt een context waarin het geleerde wordt herkend of functioneert.

De dimensie van handelen komt in de catechese met name naar voren rond de projecten die ze organiseert. Zo hebben ze het afgelopen jaar samen geld ingezameld op de kerstmarkt voor Serious Request. Met opzet kiest ze voor een niet-christelijk doel, om ze in de samenleving te plaatsen en uit de sfeer van *ons dorp eerst.* Ze wil de catechisanten laten ontdekken: *het goede doen, doe je in de breedte van de samenleving.* Belangrijk vindt ze verder dat de catechisanten zelfstandig geloven. Juist omdat ze deel zijn van een traditionele gemeenschap is het belangrijk om de jongeren steeds te confronteren met vragen als: *waarom en hoe en wat vind je daar zelf nu van?*

4.5.6. Vergelijking werkelijke en gewenste opbrengsten

In deze praktijk liggen de werkelijke opbrengsten in meerdere opzichten in lijn met wat de catecheet beoogt. Zij stelt zich niet op als vertegenwoordiger van de traditie van de kerk en is niet gericht op lid worden van de kerk. Ze wil gevoel bijbrengen voor de christelijke traditie, wat een ander accent heeft dan het overdragen van die traditie en ze hoopt dat de catechisanten daar iets van meenemen. Dit komt terug in wat de catechisanten rapporteren. Zij weten beter geloof als ervaring te verwoorden dan geloof als inhoud. Ze geven aan dat ze veel van de inhouden zijn vergeten, die zijn weggeëbd, maar aan hun antwoorden is te zien dat zij wel allerlei elementen uit het christelijk geloof verwerken. Ze kunnen vertellen over hun geloof als hun houvast, over levenservaringen die ze gelovig duiden en noemen het daarover kunnen praten een resultaat van de catechese.

Omdat deze jongeren komen uit een hechte traditionele gemeenschap wil ze hen begeleiden om te komen tot een zelfstandig geloof. Ze wil dat ze kritisch kijken naar hun eigen geloofsovertuigingen en ze laten reflecteren op levensvragen. De jongeren geven als

opbrengsten aan dat ze door de catechese echt bezig zijn met geloof, meer inzicht hebben gekregen in hun eigen manier van geloven en ook sterker geworden zijn in geloof. Het kritisch evalueren van eigen geloof wordt nauwelijks genoemd.

Een ander doel van de catecheet is om ruimte te geven aan het individuele verhaal van elke catechisant en hen tegelijk te laten beseffen hoe waardevol de gemeenschap is. Het idee dat ze een gemeenschap vormen komt terug in dat de catechisanten noemen dat ze veel leren van elkaar, van hun leeftijdsgenoten. Ze zijn erg op elkaar betrokken en hebben een omgeving gecreëerd waarin ze zich veilig voelen om persoonlijke ervaringen te delen. Dit spoort met wat de catecheet wil bereiken. De onderlinge verbondenheid in deze groep is niet veroorzaakt door de catechese, maar catechese vervult de rol waarin die verbondenheid actueel beleefd wordt en gerelateerd wordt aan religieuze aspecten. Het is de catecheet gelukt om de catechisanten te laten reflecteren op allerlei levensvragen en op die manier bij te dragen aan hun persoonlijk leerproces met betrekking tot geloof.

4.5.7. Inrichting leeromgeving

De bijeenkomst begint met het aansteken van een kaars, *als teken dat God in ons midden is*, zegt de catecheet. Eerst wordt een poosje gepraat over een van catechisanten die met psychische problemen opgenomen is in een inrichting. De catecheet heeft een kaart meegenomen die aan het eind van de bijeenkomst wordt geschreven door een van de catechisanten en waar iedereen dan de eigen naam op zet. Later in de week zal zij deze kaart naar het meisje brengen. Na een terugblik op het vorige uur, toen het over levenslijnen ging en breekmomenten in je leven, wordt nu een soort vervolg gegeven, namelijk hoe je je leven kunt verbinden met het verhaal van God. Daarvoor leest de catecheet eerst een verhaal van Karel Eykman over Hosea. Daar wordt in de loop van de les niet op teruggekomen of naar verwezen. Vervolgens laat ze de jongelui van de bar, waar zo'n vijftig kaartjes liggen, elk drie kaartjes uitzoeken, waar een woord op staat dat iets zegt over hoe de catechisant nu in het leven staat. Ze gaan terug naar hun plek en lezen de woorden voor en vertellen waarom ze die gekozen hebben en hoe die woorden betekenis hebben in hun leven. Daarbij wordt over allerlei persoonlijke gebeurtenissen verteld. De gekozen woorden zijn: geborgenheid, gemeenschap, hoop, inspiratie, liefde, muziek, niets, onzekerheid, schepping, troost, verandering, vergeving, verzoening, waarheid, weg en zekerheid. Over wat de catechisanten vertellen stelt de catecheet vragen en soms ontstaat er een gesprek met de anderen. Na dit rondje leggen ze hun eerste keus op de grond en over de teksten die daar liggen ontspint zich een gesprek, vooral over de positie van jongeren in de kerk. Na dit gesprek komen enkele activiteiten ter sprake die de groep heeft ondernomen: geld ingezameld voor Serious Request, of ze dit jaar weer naar de Passion gaan en over de tekst die op de kaart moet. Aan het eind wordt de kaars uitgeblazen, als teken dat de bijeenkomst afgelopen is.

De catechisanten typeren de werkwijze met: er zijn geen vaste onderwerpen, het is gewoon praten met elkaar en de leiding is niet strak. De catecheet wordt gewaardeerd, omdat ze

gewoon meedoet, *ze doet gewoon net als wij* (S56). Ze vinden het allemaal heel plezierig zoals dat gaat.

De catecheet kiest, zoals ze in het interview uitlegt, bewust voor een werkwijze die gericht is op praten. Het moet gezellig zijn, er moet echt contact zijn en vertrouwen en op die basis werkt ze. Zij wil de catechisanten uit de schoolse houding hebben en laat hen vooral zelf aan het woord. Ze legt niet uit, behalve de korte toelichting op het verhaal van Hosea, maar stelt vragen over wat de catechisanten naar voren brengen. Zij sluit bewust aan bij het niveau en de geloofsbeleving van de catechisanten. Zij wil door haar manier van vragen laten merken dat ze respect heeft voor wat de jongeren geloven en hoe ze hun geloof ervaren, hoewel ze er zelf soms anders over denkt. Ze wil de vaste overtuigingen van de catechisanten bespreekbaar maken, door vragen te stellen vanuit een ander perspectief. Ze ziet vooral leermomenten wanneer bij de catechisanten iets van onzekerheid naar voren komt. Bij een catechisant die gekozen had voor: schepping, onzekerheid en gerechtigheid, legt ze de vinger bij het woord onzekerheid. Ze is zich er van bewust dat haar stijl soms wat chaotisch kan overkomen, het is voor haar een middel om de catechisanten aan het praten te krijgen, wat haar altijd lukt. Op een bepaald moment laat ze de kaartjes met de eerste keuze van de catechisanten verzamelen en over die woorden wordt met de groep als geheel een gesprek gehouden, met als thema: wat zegt dit over onze groep als geheel. Hier komt een belangrijk principe van haar naar voren : ze wil de catechisanten individueel benaderen, maar tegelijk laten beseffen dat in het gemeenschappelijke iets moois zit, iets wat van betekenis is. De jongeren zijn aan elkaar verbonden in een soort kritische houding ten opzichte van de plaatselijke kerk, hoewel ze zich er tegelijk mee verbonden voelen. De catecheet treedt niet corrigerend op als er veel kritiek wordt geuit op maatregelen die door de kerkenraad of andere commissies genomen zijn, maar legt uit wat de denkwijze achter deze maatregelen is.

4.5.8. Relatie leeromgeving en opbrengsten

De bijeenkomst begint met het aansteken van een kaars en aan het eind wordt die uitgeblazen. Op deze manier krijgt de leeromgeving een bepaald karakter, het wordt een plek waar het over geloof gaat. Conform haar bedoeling neemt de catecheet maatregelen om het gemeenschapsidee te verwerklijken. Voor de catechisant die tijdelijk in een inrichting is opgenomen heeft ze een kaart meegenomen en ze overlegt met de groep wat daarop geschreven zal worden. Het gemeenschappelijke komt verder naar voren in de actie voor Serious Request en in het samen bezoeken van de Passion. De groep is voor deze catechisanten een plek geworden waar ze die gemeenschap ervaren. In deze zo vorm gegeven leeromgeving krijgen de catechisanten bijvoorbeeld door de didactische werkvorm met de kaartjes de gelegenheid hun persoonlijke geloofservaringen te delen. Door de vervolgoefening, het gesprek over wat iedereen het belangrijkste woord vond, komt het gemeenschappelijke terug. Als opbrengst van deze wijze van werken noemen de catechisanten dat ze voor vorming van hun geloof veel hebben gehad aan de uitwisseling van ervaringen met leeftijdsgenoten.

In deze praktijk ligt het accent niet op kennisoverdracht. Kennis van de christelijke traditie is op de achtergrond aanwezig, want het kost de catechisanten weinig moeite om invulling te geven aan de aan de christelijke traditie ontleende begrippen als gemeenschap, schepping, verzoening, vergeving en troost die op de kaartjes staan. Bij de uitwerking daarvan komt met name naar voren wat ze er zelf onder verstaan. De gesprekken leiden ertoe dat ze gaan nadenken over geloof, ze komen in een reflecterende houding, wat spoort met de bedoeling van de catecheet. Haar rol in de leeromgeving is naast het kiezen van de werkvorm vooral om het gesprek gaande te houden. Dat doet ze door door te vragen, door iemand te wijzen op een opvallend antwoord of te confronteren met een ander perspectief. Zij maakt los wat bij de catechisanten leeft en tilt het op naar een ander niveau. Zij doet dat op een natuurlijke manier, waardoor de catechisanten haar zien als een van hen, maar ondertussen is deze aanpak goed doordacht en wordt als opbrengst bereikt dat de catechisanten steeds meer zelfstandig gaan nadenken.

Als een moderator scheidt ze de voorwaarden om tot leren te komen, zonder dat ze daar zelf inhoudelijk sterk aanwezig is. Dit wordt ook als zodanig door de catechisanten herkend.

De analyse van de werkwijze laat zien dat de catecheet handelt naar haar visie, visie en praktijk zijn congruent. De werkelijke opbrengsten liggen op het gebied van leren over zichzelf, niet op het leren van inhoudelijke kennis.

4.5.9. Typering praktijk S vanuit de theorie

Praktijk S vertoont kenmerken van het *ontwikkelingsgerichte model*. De catecheet heeft niet als doel geloofsinhouden over te dragen, hoewel ze er waarde aan hecht dat de catechisanten bijbelverhalen kennen. In die zin is ze bezig met overdragen van de traditie. Vanuit het model van De Kock (De Kock 2011, 2012a, 2012b, 2014a) is haar rol te typeren als coach. Zij bevraagt de catechisanten, confronteert ze met andere standpunten en laat ze reflecteren op hun eigen geloofservaringen. In deze praktijk geven de catechisanten aan dat ze veel van hun leeftijdsgenoten leren. In de ervaringsverhalen van anderen ontdekken ze de betekenis van het geloof. De catecheet stimuleert dit proces en stelt zich op als een moderator (Pollefeyt, 2004, p. 134) die weinig van haar eigen geloof laat zien, maar vakkundig de catechisanten laat vertellen over hun eigen geloofservaringen. Op die manier werkt ze aan de individuele geloofsconstructies, maar wat opvalt in deze praktijk is dat die constructies veel overeenkomst vertonen met die van mede-catechisanten. Ze zijn het vaak met elkaar eens over wat geloof voor hen betekent. Vanuit de indeling van Schweitzer (Schlag e.a. 2011, pp. 38-39) kenmerkt deze praktijk zich door theologiseren *van*, omdat de catecheet de catechisanten vooral zelf laat reflecteren op hun geloof en terughoudend is met het inhoudelijk invullen van dat geloof.

4.6. Vergelijking van de resultaten van de vier onderzochte praktijken

In deze paragraaf worden de resultaten die genoemd zijn bij de vier catechetische praktijken met elkaar vergeleken. Die vergelijking wordt gemaakt om het eigen profiel van een praktijk nog scherper te verwoorden en een tweede reden is dat het antwoord op de derde onderzoeksvraag vraagt om vergelijking. Er kan pas in het algemeen iets gezegd worden over de verbanden tussen leeromgeving en opbrengsten als de resultaten van de verschillende praktijken met elkaar vergeleken zijn.

4.6.1. Vergelijking van de catechetische leeromgevingen

Er is overeenkomst tussen de praktijken A en C, waar de predikant de catecheet is. Hier is de traditie van de kerk het vertrekpunt. De catecheten stellen zich op als vertegenwoordigers van de kerk en willen als deskundigen uitleggen en overdragen waar de kerk voor staat. Verder valt op dat in de praktijken van de predikanten de catechisanten overwegend een reactieve rol vervullen. Het theologiseren tijdens de bijeenkomsten wordt vooral gedaan door de catecheet. Op deze punten onderscheiden deze praktijken zich ten opzichte van E en S, waarin de eigen geloofservaringen centraal staan en catechisanten actief participeren. In E en S is sprake van een hechte groep waarin persoonlijke ervaringen worden gedeeld.

Naast dit verschil in centraal stellen van eigen ervaringen of van de kerkelijke traditie is er een verschil in sturing van het proces. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen ‘sturen’ en ‘niet sturen’²⁰. In A willen de catecheten graag overdragen waar de kerk voor staat, zodat de catechisanten weten waar ze ‘ja’ op zeggen als ze gaan geloven. In C wordt minder gestuurd en wordt het aan de catechisanten zelf overgelaten in hoeverre ze met de traditie instemmen. In E is sprake van een vorm van sturing door het voorbeeld dat de catecheten geven met hun eigen geloofsleven, terwijl in S de catecheet niet veel van haar eigen geloof laat zien en de catechisanten vrijlaat in de keuzes die ze maken. Met deze verschillen en overeenkomsten komt een eigen profiel van de afzonderlijke praktijken naar voren.

Figuur 2: *Schema vergelijking leeromgevingen*

	Aanbod van de traditie	Eigen ervaringen
Sturen	Overdragen (A)	Voorbeeld geven (E)
Niet sturen	Confronteren (C)	Reflecteren (S)

In de interviews is gebleken dat catecheten veel invloed hebben op de inhoud van de catechese en de inrichting van de leeromgeving. Met de vier gekozen typering (over-

20 Bij sturen: dan weet de catecheet vrij precies in welke richting de beïnvloeding gaat, het initiatief voor de richting ligt bij de catecheet; bij niet-sturen bepaalt de catechisant wat van het aanbod meegenomen wordt en volgt de catecheet de catechisant.

dragen, voorbeeld geven, confronteren, reflecteren) wordt aangegeven wat de catecheet graag wil doen. De typering geeft aan wat het meest voorkomt in een praktijk, zonder dat uitgesloten wordt dat in andere praktijken kenmerken voorkomen die te maken hebben met een andere typering.

In S bijvoorbeeld hecht de catecheet eraan om bijbelverhalen te lezen en daarover te vertellen, wat te typeren is als overdragen van de traditie. In A geven de catecheten voorbeelden van hun eigen geloofsleven. In alle praktijken worden de catechisanten aangezet om te reflecteren op hun eigen geloof. Deze activiteiten krijgen in elke praktijk een eigen plaats, terwijl het typerende begrip het meest kenmerkende van de praktijk naar voren haalt.

4.6.2. Vergelijking gewenste en werkelijke opbrengsten

De tegenstelling tussen aan de ene kant E en S en aan de andere kant A en C wordt eveneens duidelijk bij de vergelijking tussen gewenste en werkelijke opbrengsten. In E en S liggen die in elkaars verlengde, terwijl er in A en C spanning is tussen gewenst en werkelijk, bijvoorbeeld bij de dimensies geloofsinhouden en bij ervaren van geloof.

Bij de geloofsdimensie handelen naar geloof en bij het aspect zelfstandigheid met betrekking tot geloof zijn er in alle praktijken overeenkomsten aan te wijzen tussen de gewenste en werkelijke opbrengsten. Alle catecheten willen laten zien dat geloof niet te maken heeft met het onderhouden van regeltjes, maar vrijheid geeft. Dat komt terug in de opbrengsten die de catechisanten noemen. Ook geven zij aan dat ze door de catechese gestimuleerd worden tot zelfstandig nadenken. Dit past eveneens bij de doelstellingen van de catecheten, die elk op hun eigen manier de catechisanten daarop wijzen.

Als het gaat over geloofsinhouden kunnen de catechisanten van A en C meer voorbeelden daarvan noemen dan die van E en S. Maar de gewenste opbrengsten liggen met name in A op een dieper niveau dan de catechisanten teruggeven. In A blijkt dat vooral voorbeelden en fragmenten worden onthouden en niet de concepten als Koninkrijk van God en begrippen als Drie-eenheid, waar de catecheten op ingezet hebben. In C is slechts één voorbeeld, bij de Pesachmaaltijd, waarin de inhoud goed overgebracht is. De catecheten in E en S hebben geen gewenste opbrengsten geformuleerd op het niveau van geloofsinhouden. Ze constateren dat de catechisanten weinig kennis hebben van de kerkelijke traditie, maar zien het niet als hun taak daaraan te werken.

Op de dimensie ervaren van geloof onderscheiden A en C zich eveneens van E en S. In A worden doelen geformuleerd op ervaringsniveau. De catecheten willen graag dat de catechisanten ertoe komen om Christus te omhelzen en Jezus te aanvaarden als Heer. En in C geven de catecheten zelf aan dat ze harts kennis belangrijker vinden dan feitenkennis, maar in beide praktijken geven de catechisanten aan dat catechese weinig bijgedragen heeft aan het ervaren van geloof. Dit in contrast met E en S waar de catechisanten overwegend ervaringstaal gebruiken om de opbrengsten te verwoorden.

4.6.3. Relatie leeromgeving en opbrengsten

Een belangrijk aandachtspunt voor dit onderzoek is of verschillen in inrichting leiden tot verschillende opbrengsten.

In de analyse van de afzonderlijke praktijken is gebleken dat catechisanten het vaak moeilijk vinden te verwoorden wat ze concreet van de catechese geleerd hebben. In de interviews is doorgevraagd naar wat geloof voor hen inhoudt en waar zij mee bezig zijn als het gaat over geloof. Dan blijkt dat de catechisanten nadenken over thema's die corresponderen met wat tijdens de catechese besproken is. Het kan zijn dat ze juist deze onderwerpen noemen omdat het onderzoek plaatsvindt in een catechetische setting en dat er meer onderwerpen zijn die voor hen belangrijk zijn. Maar dit neemt niet weg dat het opvallend is dat wat in de ene praktijk genoemd wordt in de andere niet of nauwelijks terugkomt. Wat de catechisanten noemen is te zien als een opbrengst van de catechese.

De catechisanten van praktijk A noemen in dit verband onderwerpen als: het leven na dit leven, dat God alles ziet wat je doet, de Bergrede (A03), of de schepping gegaan is zoals in Genesis staat, of je het verhaal van Jona letterlijk moet nemen, of alleen christenen naar de hemel gaan (A04), het begrijpen van wat God doet, de voorstelling van de nieuwe aarde (A11), de kinderdoop of volwassendoop (A18, A31, A32, A35), het moeilijke van de leer van de Drie-eenheid (A18), of het bijzonder is dat God zijn Zoon naar de aarde stuurde (A22), waarom God erge dingen laat gebeuren, vergeving (A23) en welke rol God speelt in de vraag: wie ik zelf ben (A31). In de methode die gebruikt wordt komen dit soort thema's voor. Catechese zet de catechisanten aan tot nadenken, want ze verbinden geloof met dit soort onderwerpen. Een aanleiding is vaak iets dat in hun eigen leven speelt en verband houdt met de onderwerpen.

In praktijk E is eveneens overeenkomst tussen de onderwerpen die op de catechese besproken worden en waar catechisanten zich persoonlijk mee bezighouden. E37, die nog maar net meedraait, is onder de indruk van het gesprek naar aanleiding van wat catechisant E38 ingebracht heeft. Die heeft verkering met een ongelovige vriend en toen is doorgepraat over oudtestamentische teksten die over omgaan met ongelovigen gaan. Geloven wordt door deze catechisanten in verband gebracht met hun eigen leefwereld en niet met theologische onderwerpen (E41). Geloven is iets praktisch (E38) en heeft te maken met of seks voor het huwelijk mag (E39, E40), met hoe opa en oma het nu in de hemel hebben (E39), met of je een piercing zult nemen. Geloof is een relatie met God, die van je houdt, ongeacht wie je bent (E40). Hoe je het christelijk geloof toepast in je eigen leven (E40, E41). Geloven geeft rust (E41), als je het moeilijk hebt kun je gaan praten met God (E38). In C noemen de catechisanten niet de thema's van A of E, maar allemaal iets dat te maken heeft met hoe je de bijbel interpreteert, wat voor de catechee een centraal onderwerp is. Ze zijn ervan overtuigd dat de bijbel een diepere laag heeft dan de letterlijke (C46, C49) en dat het niet nodig is om de bijbel letterlijk te nemen als het gaat over onderwerpen als schepping en homoseksualiteit. Het is eigenlijk zo dat iedereen de bijbel op een eigen manier interpreteert (C45). De bijbel kan diepgang geven aan je leven (C49). Het onderwerp

over hoe je de bijbel interpreteert wordt door de catechisanten toegepast op voorbeelden die ze in hun eigen leven tegenkomen.

In praktijk S wordt geloof in verband gebracht met het hebben van vertrouwen en houvast in het leven en niet met theologische vraagstukken (S50). Wel met waar je over een paar jaar wilt staan in geloof (S53). Het zijn met name ervaringen die ingrijpend zijn, zoals het sterven van familieleden, die je aan het denken zetten (S54). In zo'n situatie kun je kracht ontlenen aan je geloof. Geloof heeft weinig te maken met feitjes of weetjes, het is de ervaring dat je nooit alleen bent (S57).

Uit deze opsomming blijkt dat er een duidelijk verband is tussen waar de catechese over gaat en wat de jongeren zeggen over waar ze zich mee bezighouden als het over geloof gaat. Vaak lukt het de catechisanten niet om direct opbrengsten te noemen in de sfeer van dat ze iets onthouden of meegenomen hebben van een concrete bijeenkomst, maar op een meer indirecte wijze heeft de catechese blijkbaar invloed op de denkwereld van de catechisanten.

Een ander verband tussen leeromgeving en opbrengsten is op de dimensie ervaren van geloof. De catechisanten van A en C noemen nauwelijks opbrengsten op deze dimensie, terwijl die van E en S daar meerdere voorbeelden van geven. In A en C is vastgesteld dat de catechisanten reactief aanwezig zijn en dat er nauwelijks onderlinge gesprekken zijn. De gesprekken lopen daar via de catecheet. Omdat die onderlinge gesprekken er weinig zijn, krijgen de catechisanten geen inzicht in hoe de medecatechisanten op ervaringsniveau omgaan met de besproken onderwerpen. De discussies in praktijk C blijven steken op het niveau van uitwisseling van standpunten. De werkwijze die gericht is op overdracht en op beargumenteren van standpunten biedt weinig mogelijkheden om naar voren te brengen hoe de onderwerpen een plek hebben in het eigen leven van de catechisanten. In E en S starten de gesprekken bij de persoonlijke verwerking van de onderwerpen. Op die manier komt steeds naar voren hoe een onderwerp betekenis heeft voor een catechisant; de jongeren geven aan dat ze daar veel van leren. Op de dimensie van ervaren van geloof is een verband te leggen tussen opbrengst en inrichting van de leeromgeving.

hoofdstuk

05

Beantwoording van de onderzoeksvragen, conclusies, discussie en aanbevelingen

Opbrengsten van jongerencatechese

5.1. Inleiding

In hoofdstuk 4 zijn de vier onderzochte praktijken geanalyseerd en de resultaten zijn met elkaar vergeleken. De zo verkregen informatie vormt de basis voor de beantwoording van de onderzoeksvragen. Deze gaan over de gewenste en de werkelijke opbrengsten en de relatie tussen leeromgeving en opbrengsten. In hoofdstuk 2 is uitgewerkt wat geloofsleren inhoudt. De hoofdvraag van dit onderzoek, wat de bijdrage is van catechese aan het geloofsleren van de jongeren, wordt beantwoord door na te gaan of de kenmerken van geloofsleren terug te vinden zijn in wat de catechisanten gerapporteerd hebben. Na de beantwoording van de onderzoeksvragen worden zeven conclusies getrokken. De eerste twee hebben betrekking op de waarde van het onderzoek ten aanzien van het geconstateerde hiaat in wetenschappelijke kennis over de praktijk van de catechese en de andere gaan over wat dit onderzoek heeft opgeleverd aan inzichten op het gebied van opbrengsten van de catechese.

In de paragraaf ‘Discussie’ wordt vanuit de gevonden resultaten, antwoorden en conclusies gereflecteerd op een aantal onderwerpen uit de bestudeerde literatuur.

Dit hoofdstuk wordt afgesloten met aanbevelingen voor kerkelijk beleid en voor catecheten.

5.2 De eerste deelvraag

Welke gewenste opbrengsten noemen catecheten in een catechetische praktijk?

Alle catecheten geven aan dat ze hopen dat catechese er aan bijdraagt dat de catechisanten een relatie met God krijgen, maar ze beseffen dat dit onafhankelijk is van hun inspanning. Er zijn wat de gewenste opbrengsten betreft verschillen aan te wijzen, waardoor iets typerends van de praktijk aangegeven wordt.

De catecheten A willen kennis van de traditie *overdragen*, waardoor de catechisanten zich er van bewust worden dat de werkelijkheid waarin zij leven, te zien is als de werkelijkheid van het Koninkrijk van God.

De catecheten van E willen als persoon een *voorbeeld zijn* voor de jongeren en hopen dat die iets van hun enthousiasme voor het geloof in God overnemen.

De catecheten C willen de catechisanten *confronteren* met de inhoud van het christelijk geloof. Zij willen graag dat de catechisanten vervolgens hun eigen positie bepalen.

De catecheet van S wil de catechisanten laten *reflecteren* op hun eigen geloofservaringen en ze helpen om daaraan zelfstandig betekenis te geven.

5.3. Tweede deelvraag

Welke opbrengsten noemen catechisanten die participeren in een catechetische praktijk?

Tussen de werkelijke opbrengsten van de verschillende praktijken bestaan overeenkomsten. Wat betreft de dimensie geloofsinhouden komt in alle praktijken naar voren dat catechese weinig bijdraagt aan het verkrijgen van systematische kennis van de kerkelijke traditie of van de bijbel. Wat geleerd is heeft een fragmentarisch karakter en heeft een relatie met eigen ervaringen of vragen. Dit wil zeggen dat er geleerd wordt op integratie-

niveau. Catechese leidt niet tot kennis van de traditie op zich en in de data zijn nauwelijks voorbeelden gevonden waaruit blijkt dat catechisanten in staat zijn om geloofsbegrippen of concepten uit te leggen. De inhouden waarmee ze geconfronteerd worden, zet hen aan het denken, maar als er geen relatie is met wat hen zelf bezighoudt, vervliegt die kennis. Bij de dimensie handelen komt naar voren dat er nauwelijks voorbeelden worden genoemd van nieuwe inzichten in ethische principes of in bijbelgedeelten die ze verbinden met het handelen als christen. De catechisanten geven aan dat ze op dit gebied weinig geleerd hebben, met uitzondering van het inzicht, in alle praktijken, dat een christen vrij is en niet gebonden aan regels zoals regelmatig naar de kerk gaan. In praktijk E komt voor dat catechisanten met de catecheten individuele gesprekken voeren over ethische dilemma's waar ze persoonlijk tegenaan lopen. Ze geven aan dat dit waardevolle leermomenten zijn geweest. Bij de dimensie ervaren van geloof vinden de catechisanten van de praktijken A en C het moeilijk om die te verbinden met de catechese. In de praktijken E en S worden persoonlijke en groepservaringen gethematiseerd en kunnen catechisanten vertellen over hoe zij hun geloof ervaren. Deze catechisanten lukt het om voorbeelden van geloofservaringen te noemen.

In alle praktijken zeggen de catechisanten dat catechese niet voorschrijft wat ze moeten geloven, maar dat ze er toe aangezet worden om zelfstandige keuzes maken.

5.4. Derde deelvraag

Welke verbanden kunnen worden gelegd tussen de inrichting van een catechetische leeromgeving en opbrengsten van de catechese?

Er is verband tussen wat deze jongeren bezighoudt met betrekking tot geloof en wat tijdens de catechese besproken is. Ze noemen onderwerpen waarover ze nadenken en die worden niet genoemd door de jongeren van de andere praktijken.

De opbrengsten op de geloofsdimensies inhouden en handelen en op het aspect zelfstandigheid laten veel overeenkomsten zien. Hier is geen specifiek verband te leggen tussen de inrichting van de leeromgeving en de opbrengst. Op de dimensie ervaring van het geloof leiden de praktijken E en S tot andere opbrengsten dan A en C. Het voor de hand liggend verband is dat in de praktijken E en S geloofservaringen gethematiseerd worden, wat niet het geval is in de andere praktijken.

5.5. Centrale onderzoeksvraag

Wat is de bijdrage van jongerencatechese aan het geloofsleren van catechisanten?

In dit onderzoek komt naar voren in alle vier praktijken dat catechese een positieve invloed heeft op het geloofsleren van de jongeren. Geloofsleren is in hoofdstuk 2 omschreven als het proces van intermenselijke communicatie binnen een leergemeenschap dat (mogelijk) leidt tot het zich zelfstandig toe-eigenen van een persoonlijk geloof in God. Geloof houdt deze catechisanten bezig. Vooral de vraag of God bestaat komt naar voren, omdat zij zich goed een zinvol leven kunnen voorstellen zonder geloof, iets dat ze kennen

door de gesprekken met niet-kerkelijke vrienden. Zij zijn bezig met hoe zij zich verhouden tot wat hun via de catechese aangeboden wordt. Catechese wordt door de jongeren gewaardeerd omdat ze daar de mogelijkheid krijgen hierover gesprekken te voeren.

Het leren van de catechisanten kan getypeerd worden als toe-eigeningsleren. Zij zien de inhouden van de catechese niet als een geheel van waarheden dat geleerd en overgenomen moet worden, het is eerder zo dat een catechisant zijn of haar positie bepaalt ten opzichte van de inhouden en zich eigen maakt wat past bij de eigen overtuiging. Geloof is iets geworden waar je achter staat en is niet gericht op het instemmen met een breed pakket aan onderwerpen. Door de catechese worden ze aangezet om met betrekking tot geloof eigen keuzes te maken.

5.6. Conclusies

Een aandachtspunt voor de conclusies van dit onderzoek is de reikwijdte van het empirisch gedeelte. De uitspraken worden gedaan op basis van onderzoek in vier concrete catechetische praktijken, twee uit de PKN en twee uit de kleinere gereformeerde kerken. Zij behoren volgens Stoffels tot de oecumenisch-protestantse of de evangelisch-reformatische kerken. (Stoffels, 2008, pp. 136-137) Buiten dit onderzoek vallen de evangelische gemeenten en kerken die behoren tot de bevindelijk gereformeerde richting, en zich kenmerken door een andere geloofsbeleving. (Stoffels, 2008; Terlouw, 2015)

De catechisanten die meedoen in dit onderzoek zijn 16 jaar of ouder en volgen nog niet de belijdeniscatechese. In sommige gemeenten bestaat deze vorm van catechese niet (meer). Het onderzoek heeft alleen betrekking op deze jongeren. Op basis van dit onderzoek kunnen dus geen uitspraken worden gedaan over kerkelijke jongeren in het algemeen.

5.6.1. Conclusies ten aanzien van de wetenschappelijke kennis van catechetische praktijken

1. Conclusie met betrekking tot de hiaat aan kennis over wat in de catechese gebeurt

Een belangrijke uitdaging voor dit onderzoek was de opmerking van Schweitzer (zie de Probleemstelling, paragraaf 1.2.) dat op wetenschappelijk niveau weinig onderzoek is gedaan naar wat in de praktijk van de catechese daadwerkelijk gebeurt en hoe godsdienstpedagogische uitgangspunten gerealiseerd worden.

In hoofdstuk 4 zijn vier concrete catechetische praktijken beschreven en geanalyseerd.

Het onderzoek naar de opbrengsten van catechese heeft eraan bijgedragen dat de kennis over wat in de catechese daadwerkelijk gebeurt en welke opbrengsten georganiseerd kerkelijk onderwijs heeft, is toegenomen.

2. Conclusie met betrekking tot de onderzoeksinstrumenten

In de probleemstelling is aangegeven dat een mogelijke reden voor het gebrek aan weten-

schappelijke studies met betrekking tot de opbrengsten van de catechese gelegen is in het ontbreken van adequate onderzoeksinstrumenten.

Anders dan in de andere onderzoeken is hier niet gekozen voor een instrument dat toetst door een voor- en nameting, zoals in het grote Europese onderzoek, (Ilg e.a., 2010) maar voor instrumenten waardoor catechisanten kunnen vertellen wat volgens henzelf leerervaringen zijn geweest. Deze methode is eerder toegepast met het oog op onderzoek naar de vormende aspecten van het onderwijs. (Van der Kamp, 1980, Janssen, 1998, Van Meurs, 2008) Daarvoor is gebruikgemaakt van het door De Groot ontwikkelde learner report. Dit onderzoeksinstrument is bewerkt en toegepast op leren in de catechese en er zijn vragen ontworpen die gericht zijn op geloofsleren.

Voor een instrument gericht op rapporteren is gekozen vanwege het ontbreken van een leerplan met eindtermen en vanwege het karakter van geloofsleren, dat subjectieve aspecten heeft. Het instrument is geschikt gebleken om het persoonlijk leerproces in beeld te brengen. In de vraagstelling wordt onderscheid gemaakt tussen leren over onderwerpen, over verandering van eerder ingenomen standpunten en over leren over jezelf. Het is individueel afgenomen, elke catechisant heeft het schriftelijk ingevuld, tegelijk met de andere leden van de groep. Het instrument brengt zowel de individuele opbrengsten in kaart als die van de groep.

Het sterke punt van het learner report is dat het in beeld brengt hoe de inhouden mentaal verwerkt worden; minder duidelijk komt naar voren wat vervolgens met het geleerde gedaan wordt. Op dat punt zijn de interviews nuttig gebleken. Catechisanten hebben kunnen vertellen wat voor impact het geleerde heeft gehad in hun leven en wat zijzelf daarmee gedaan hebben.

Omdat de relatie tussen de inrichting van de leeromgeving en de opbrengsten een aandachtspunt is, is eveneens gebruikgemaakt van het instrument observatie. Dit heeft in beeld gebracht welke dynamieken plaatsvinden tijdens de bijeenkomsten en hoe de inhouden zijn besproken. De inzet van deze drie instrumenten heeft een grote hoeveelheid data opgeleverd. Door systematische analyse, waarin gezocht is naar integratie van de gegevens, kon een uitgebreid beeld geschetst worden van de verschillende catechetische leeromgevingen en van de opbrengsten bij de catechisanten. Het geschetste beeld van de opbrengsten is complex, er zijn verschillende leerniveaus en dimensies binnen geloofsleren te onderscheiden. Door het toepassen van triangulatie is een genuanceerd beeld ontstaan van de opbrengsten van catechese, genuanceerder dan in andere bekende onderzoeken naar voren is gekomen.

Door het inzetten van meerdere onderzoeksinstrumenten (learner report, interviews en observatie) zijn relevante data verzameld waardoor zowel opbrengsten van de catechese bij individuele catechisanten als bij de groep als geheel vastgesteld konden worden.

5.6.2. Conclusies ten aanzien van opbrengsten van catechese

3. Conclusie met betrekking tot persoonlijke leerprocessen

In hoofdstuk 1 is geschreven over verwant onderzoek en is aandacht gevraagd voor onder andere het Europese onderzoek (Ilg e.a., 2010) naar de waardering van de catechese door catechisanten. Met betrekking tot de opbrengsten is daar geconcludeerd dat ze een geringe invloed heeft op de mate van instemming met geloofsuitspraken. Elmhurst heeft in zijn onderzoek vastgesteld dat jongeren niet iets uit de catechese kunnen noemen dat van invloed is geweest op hun identiteitsvorming. (Elmhurst, 2008) Holmqvist is op een bepaald moment in zijn onderzoek tot de conclusie gekomen dat hij geen leerresultaten van de catechese kan aanwijzen. (Holmqvist, 2014)

In vergelijking met de andere onderzoeken is in mijn onderzoek gewerkt met het learner report, waarin onderscheid gemaakt wordt tussen leren over onderwerpen en leren over jezelf. Leren over onderwerpen leidt tot declaratieve kennis, waaronder verstaan wordt “kennis van verschijnselen, (feiten), termen, begrippen, regels, principes, wetten, theorieën en dergelijke”. (Van der Veen e.a., 2012, p. 41) Bij de resultaten is vermeld dat catechisanten veel over zichzelf leren, dat catechese helpt in het persoonlijke leerproces. Deze kennis is minder gestructureerd, is subjectief van aard en wordt door catechisanten getypeerd als een opbrengst van catechese.

Dit onderzoek bevestigt de conclusies van andere onderzoeken dat catechese weinig bijdraagt aan declaratieve kennis over geloofsinhouden, maar wanneer eveneens oog is voor persoonlijke leerprocessen zijn er aanwijsbare opbrengsten te noemen.

4. Conclusie met betrekking tot de wijze van leren van de catechisanten

Uit de resultaten van dit onderzoek is gebleken dat de catechisanten, die opgegroeid zijn in een omgeving waarin geloof vanzelfsprekend aanwezig is, zich ervan bewust zijn dat zij met betrekking tot geloof uiteindelijk zelf een keuze moeten maken. Ze hebben aangegeven dat het zelf kunnen nadenken over de inhouden van het geloof belangrijk voor hen is. Verder is vastgesteld dat de opbrengsten die ze noemen niet te typeren zijn met iets overnemen of instemmen met het aanbod, maar met subjectief en constructief verwerken van het aanbod in de catechese. Dit zegt iets over de manier van leren. In een meer klassieke opvatting over catechese, zoals die bijvoorbeeld door Verboom wordt verwoord, wordt het accent gelegd op “het verwerven van een basiskennis van het christelijk geloof” (Verboom, 2006, p. 158) en wordt ervan uitgegaan dat de catechisanten overnemen wat vanuit de traditie van de kerk wordt aangeboden en daarmee instemmen. Maar dat is niet de manier waarop deze jongeren leren. Zij benaderen het aanbod van de kerk vanuit een functionele houding en letten op de gebruikswaarde. Het weten of het opslaan van parate kennis is niet hun doel, maar wat je met die kennis kunt. Die manier van omgaan met inhouden komt terug in de verwerking van het aanbod van de catechese. Sterk komt

naar voren dat zij er niet van uitgaan dat er één waarheid is, zij vinden dat er in de kerk ruimte moet zijn voor verschillende opvattingen. Zoals in de interviews is gebleken, zijn jongeren in staat om zelf bepaalde theologische constructies te formuleren, die niet in alle opzichten sporen met wat in de eigen kerk geleerd wordt.

In de catechetische praktijken komt naar voren dat het leren meer kenmerken vertoont van transformatief leren dan van overdrachtsleren. Het leren kenmerkt zich niet door convergentie in de zin dat iedereen bij dezelfde overtuiging uitkomt, maar door divergentie, omdat de catechisanten op hun eigen manier met het aanbod omgaan.

5. Conclusie met betrekking tot de relatie leeromgeving en opbrengsten

In de analyse van de leeromgevingen is gebleken dat de inrichting verschillend is. De verschillen blijken uit de positie van de catecheet, de participatie van de catechisanten, in de vormgeving van de gesprekken, in de mate waarin gestuurd wordt en in de onderwerpen die besproken worden.

In de ervaringsgerichte leeromgevingen worden door de catechisanten meer opbrengsten genoemd op de dimensie van ervaren van geloof. Op de andere dimensies zijn er geen grote verschillen aan te wijzen. In geen van de praktijken lukt het om systematisch kennis van de geloofsinhouden over te dragen, op het gebied van handelen naar geloof is veel overeenkomst in opbrengsten en in alle leeromgevingen leidt catechese tot het zelfstandig nadenken over de eigen houding ten opzichte van geloof en kerk en tot het maken van keuzes daarin.

De catechese wordt gewaardeerd en als leerzaam ervaren omdat ze veel leren van ervaringsverhalen van anderen, medecatechisanten of catecheten, maar uiteindelijk bepalen ze zelf wat ze er van meenemen.

In alle leeromgevingen stellen de catechisanten zich zelfstandig op ten opzichte van de leeromgeving, ze nemen zelf de regie over hun eigen leerproces. Het verschil tussen de leeromgevingen komt maar in geringe mate naar voren in de werkelijke opbrengsten. De reden daarvoor is dat de wijze van leren van de catechisanten in alle praktijken dezelfde is, die is gericht op het zelf betekenis geven aan wat besproken is.

6. Conclusie met betrekking tot de rol van de catecheten

In de vergelijking van de gewenste opbrengsten is naar voren gekomen dat catecheten op verschillende manieren hun rol invullen. In dat verband is gewerkt met de begrippen overdragen, confronteren, een persoonlijk voorbeeld geven en reflecteren. Kenmerkend voor predikant-catecheten is dat zij de rol aannemen van inhoudsdeskundige en vertegenwoordiger van de kerkelijke traditie. Ze willen die inhouden overdragen of de

catechisanten daarmee confronteren De catechisanten hebben aangegeven dat ze veel leren van ervaringsverhalen, omdat zij op zoek zijn naar de praktijkwaarde en de betekenis van de inhoud voor hun eigen geloof. De laatstgenoemde aspecten komen sterker naar voren wanneer de catecheet kan vertellen wat de inhoud voor hem of haar betekenen.

Een belangrijke competentie voor catecheten is dat zij in staat zijn om inhoud op een zodanige wijze te brengen, dat zij iets van de betekenis daarvan in hun persoonlijk leven kunnen laten zien en de catechisanten kunnen begeleiden bij het zelf daaraan betekenis geven.

7. Conclusie met betrekking tot de waarde van georganiseerd kerkelijk onderwijs

Catechese wordt door de kerk georganiseerd en gefaciliteerd. Uit het onderzoek blijkt dat zij als georganiseerd kerkelijk onderwijs van belang is voor het geloofsleren van de catechisanten. Zij doen daar religieuze ervaringen op en leren over hoe zij zich verhouden tot de kerkelijke traditie. Catechese krijgt minder het karakter van systematisch onderwijs en meer dat van een gespreksgroep, wat niet wegneemt dat ter sprake komt waar het bij geloof om gaat. Catechese voorziet in een behoefte. De catechisanten spreken hun waardering uit omdat zij daar een gelegenheid hebben om met leeftijdsgenoten en catecheten over hun geloof te praten. Velen geven aan daar veel aan te hebben voor de ontwikkeling van hun eigen geloof.

Catechese als kerkelijk georganiseerd onderwijs heeft in de onderzochte catechetische praktijken een belangrijke plek in het geloofsleren van de jongeren.

5.7. Discussie

In hoofdstuk 1 staat een verkenning van verwante literatuur en in hoofdstuk 2 zijn theorieën besproken in verband met huidige ontwikkelingen in de catechese. In deze paragraaf geef ik een reflectie door de uitkomsten van mijn onderzoek te betrekken op onderwerpen die bij de bestudering van de literatuur genoemd zijn. Daarbij wordt gelet op de typering van de catechisanten in de protestantse kerken, hun houding ten opzichte van de kerk, de plaats van catechese in hun geloofsontwikkeling, hun omgaan met geloofswaarheden, de inrichting van de leeromgeving en een evaluatie van de doelen van de catechese van de Beraadsgroep van de Catechese. En tenslotte wordt de vraag beantwoord of indoctrinatie aanwezig is in de huidige catechese.

Catechisanten verschillen onderling. Sommigen hebben al een vaste overtuiging en weten of ze geloven, anderen zijn zoekende. Wanneer we in de volgende paragrafen de uitkomsten van mijn onderzoek vergelijken met die van andere auteurs, dan geef ik weer wat als beeld sterk naar voren komt, niet een beschrijving die zondermeer toepasbaar is op elke catechisant. Want er zijn individuele verschillen, maar bij sommige onderwerpen komt toch een meer algemeen beeld naar voren.

5.7.1. Over de typering van de catechisanten

In het onderzoek van De Hart naar godsdienstige ontwikkelingen in Nederland werd gesteld dat jonge kerkleden van 17-24 jaar binnen de PKN relatief veel vertrouwen in kerken en godsdienstige organisaties hebben en er vaker van overtuigd zijn dat je je zonder meer aan de kerkelijke voorschriften dient te houden. Zij onderschrijven het complete pakket aan kerkelijke dogma's en beschouwen een sterk geloof als de belangrijkste waarde in het leven. (De Hart, 2014, p. 95)

Deze conclusies worden niet bevestigd door mijn onderzoek, dat voor een gedeelte uitgevoerd is onder dezelfde doelgroep. Een mogelijke oorzaak is dat in mijn kwalitatief onderzoek een beperkt aantal jongeren is bevestigd, het gaat daarin niet over grote aantallen zoals in het onderzoek van De Hart. Uit mijn onderzoek blijkt dat er geen noemenswaardig verschil is in houding van de jongeren uit de PKN en uit de kleinere gereformeerde kerken ten opzichte van de kerkelijke gemeente. Maar die houding is niet te typeren met het onderschrijven van het complete pakket aan kerkelijke dogma's en een sterk geloof als belangrijkste waarde in het leven. Eerder gaan zij constructief om met het aangeboden pakket van de kerk en zijn, zoals in de theorie van Fowler wordt aangegeven, bezig met de vraag hoe ze zich zelf verhouden tot de inhoud van die traditie van de kerk. Een meerderheid van de catechisanten heeft in het onderdeel Keuzevragen aangegeven dat ze een leven zonder geloof niet als zinloos ervaren en dat er andere zaken zijn die ze even belangrijk vinden, ze beschouwen geloof als een optie.

Het is ook de vraag of 'Fortissimo's' een goede typering voor de catechisanten is. Van Dijk verstaat daaronder jongeren die een groot deel van het traditionele pakket van een religie overnemen en daar hun identiteit aan ontleen. (Van Dijk, 2010) In mijn onderzoek komt sterker naar voren dat jongeren niet zondermeer iets overnemen, maar de inhoud beoordeelen op wat daarvan te gebruiken is voor hun eigen identiteit. Het startpunt ligt bij de vraag of iets daarbij past, eerder dan dat ze een houding hebben van overnemen van een aanbod dat hun identiteit bepaalt. Dit hoeft niet te betekenen dat ze negatief staan ten opzichte van het aanbod van de kerk, maar als ze het overnemen doen ze dat omdat het goed bij hen past. Wat dat betreft hebben de onderzochte jongeren zich de denkwijze van de belevingscultuur toege-eigend.

Roebben schrijft over de unieke levensopgave van de mens die inhoudt dat niemand plaatsvervangend de zin van mijn bestaan kan verklaren (Roebben, 2015, p. 27) Dat is eerder de houding die je tegenkomt in de gesprekken met de catechisanten in de onderzochte kerken.

5.7.2. Over de houding tegenover de kerk

De onderzochte catechisanten staan niet negatief ten opzichte van de kerk. Met name die uit de kleine gereformeerde kerken zijn trouwe kerkdienstbezoekers, de meesten gaan daar wekelijks naar toe, vrijwel altijd uit eigen wil.

Maar het is de vraag of het participeren in de catechese een positieve keuze voor de kerk inhoudt. Op meerdere plekken in de interviews komt naar voren dat ze nog niet weten of ze lid blijven van de kerk.

Opvallend in mijn onderzoek is dat niet alle catecheten het tot hun taak rekenen de catechisanten te wijzen op het belang van actief kerklid zijn. Kenmerkend voor de predikant-catecheten is dat zij zichzelf positioneren als vertegenwoordigers van de kerk, wat bij de anderen niet altijd het geval is. De catechete van S en die van C vinden zichzelf niet zo kerkelijk en de catecheten van E zien zichzelf vooral als persoonlijk voorbeeld voor de catechisanten en niet direct als vertegenwoordigers van de kerk. Catechese wordt in een plaatselijke kerkelijke context georganiseerd, maar dat belemmert niet een wat kritische houding en distantie ten opzichte van de eigen kerk.

Meerdere catechisanten noemen dat zij het bijwonen van de catechese in de eigen groep ervaren als een vorm van kerk-zijn. Ook de catecheet van C ziet catechese als een kerkplek. De verbondenheid met de eigen groep komt bij meerdere catechisanten sterker naar voren dan de verbondenheid met de kerk als geheel. Er zijn groepen die vanuit de definitie van De Roest prima gedefinieerd kunnen worden als een kerkplek. Een kerkplek is “waar de mens zowel in zijn gevoelscentrum als in zijn denken wordt aangesproken, waar naar de ziel van mensen zoals deze expressie vindt in hun levensverhalen wordt geluisterd en waar mensen vanuit hun gelovige inspiratie belangeloos naar mensen willen omzien”. (De Roest, 2010, p. 150) In veel van de onderzochte catechesepraktijken is ruimte voor het vertellen van en het luisteren naar het levensverhaal van jongeren (vooral in praktijk E en S), hoewel er ook zijn waarin dit minder georganiseerd wordt, maar door de catechisanten zelf wordt wel aangegeven dat daar behoefte aan is (in praktijk A en C).

Voor de kerkplekgroepen is het onderscheid van Astley maakt dat in de catechese wel het voorbereidende werk gedaan kan worden als het gaat om het ervaren van God, van moreel en godsdienstig handelen, maar dat het onderwijs niet de plek is waar dit ervaren of uitgevoerd wordt, minder relevant. In de genoemde hechte groepen komen momenten waarin het niet gaat over het geloof, maar waarin het geloof echt ervaren en beleefd wordt en ondersteund wordt met rituelen.

Sonnenberg stelt in haar onderzoek naar onderwijs in jeugddiensten vast dat “the boundaries between youth worship services and religious education or catechism fade away. Some youth worship services have characteristics of catechesis and, similarly, catechesis may incorporate elements of worship”. (Sonnenberg, 2015, p. 107) Haar waarneming met betrekking tot de catechese wordt bevestigd door mijn onderzoek. In de beleving van veel catechisanten is catechese meer dan een onderwijsleersituatie, het is een moment waarin zij samen met andere catechisanten en hun catecheet hun geloof kunnen delen en ervaren.

5.7.3. Over de plek van catechese in de geloofsontwikkeling

Met uitzondering van de studies van Lanser en Van der Tuin is het beeld dat van de catechese weinig geleerd wordt. Holmqvist heeft geen leeropbrengsten op het gebied

van overnemen van inhouden kunnen vinden. Vergeleken met mijn onderzoek is door hem wel een heel andere situatie onderzocht, hij heeft zijn aandacht met name gericht op activiteiten die tijdens het kamp werden uitgevoerd. Elmhurst heeft niet gevonden dat catechese in de herinnering van jongeren van 17-18 jaar iets heeft bijgedragen aan hun identiteitsvorming. In het grote Europese onderzoek is vastgesteld dat de catechese weinig bijdraagt aan de instemming met bepaalde kerkelijke uitspraken en dat de beperkte winst die op dat punt gemaakt is, twee jaar later weer was verdwenen.

In mijn onderzoek komen wel opbrengsten naar voren. Het is van belang om in dit verband te noemen dat de beginsituatie van de catechisanten bij Lanser, Van der Tuin en ook in mijn onderzoek, anders is dan die in de andere aangehaalde onderzoeken. Daar gaat het over jongeren van 13-14 jaar, die vanuit de ontwikkelingspsychologie van Fowler in een andere fase zitten. De jongeren die ik onderzocht heb zitten volgens hem in de fase waarin het zoeken naar eigen identiteit een grote rol speelt. Verder doen aan de catechese in de lutherse volkskerken veel jongeren mee die van huis uit niet of nauwelijks godsdienstig opgevoed zijn. In mijn onderzoek komen die catechisanten niet voor, zij hebben zelf gekozen hebben om als 16 jarige of ouder nog mee te doen aan de catechese, terwijl er veel leeftijdsgenoten zijn die daarmee gestopt zijn. De catechese in de lutherse volkskerken is omringd met activiteiten die gericht zijn op extrinsieke motivatie, waarbij het afsluitende feest met de vele cadeaus door velen als motief wordt genoemd. Verder is door Schweitzer geconstateerd dat niet in alle kerken de perspectiefwisseling van Konfirmationsunterricht naar Konfirmationsarbeit succesvol is doorgevoerd. Dit is een contrast met de praktijken uit mijn onderzoek, waar blijkt dat veel aandacht wordt geschonken aan de vragen die jongeren hebben. Door deze verschillende context, door de andere motivatie van de jongeren en door de methode van onderzoek is het te verklaren dat in mijn onderzoek wel opbrengsten te noemen zijn. Die liggen vooral op het niveau van persoonlijk leren. Breed wordt door de jongeren gedeeld dat de catechese hen aan het denken heeft gezet en hen geholpen heeft met zicht te krijgen op hun eigen geloof. De opbrengsten die ze noemen liggen vanuit de leertheorie vaak op integratieniveau. Ze hebben via de catechese geleerd om te praten over wat hen bezighoudt in het geloof. Catechese heeft niet geleid tot systematische kennis van de leer van de kerk, maar de catechisanten laten merken dat ze vaak wel bezig zijn in hun eigen denken met de onderwerpen die via de catechese aan de orde zijn gesteld. De geringe opbrengsten op het niveau van parate kennis kunnen te maken hebben met dat de bijeenkomsten weinig schools zijn ingericht. In geen van de praktijken is gewerkt met huiswerk of met het leren van bepaalde teksten, het waren vooral gespreksbijeenkomsten. En voor zover het meer schools werd aangepakt, bleek dat de catechisanten afhaakten wat betreft hun aandacht. Maar waar de inhouden raakvlakken hebben met hun persoonlijk leven of met de vragen waar ze mee zitten, noemen ze opbrengsten.

In het grote Europese onderzoek is de vraag gesteld: Is catechese een ‘Hinführung’ naar geloof? (Schweitzer e.a., 2010, p. 54) Als het gaat om de weg naar geloof is nooit precies te zeggen wat de meeste invloed gehad heeft op de keuze van de jongeren. Wel komt in mijn onderzoek naar voren dat catechese door de jongeren gewaardeerd wordt als een plek waar zij over hun geloof kunnen praten, en vaak wordt daaraan toegevoegd dat het de enige plek is. Het godsdienstonderwijs wordt, zoals sommigen zeggen, niet als zodanig ervaren, want daar gaat het meer over godsdiensten in het algemeen. Catechese is een moment waar het over hun persoonlijk geloof kan gaan en waar ze in aanraking komen met andere jongeren die in dezelfde ontwikkelingsfase zitten en vaak met dezelfde vragen hebben. En ze kunnen daar praten met iemand die verstand heeft van geloof. Dit zijn voor deze jongeren belangrijke redenen om de catechese te blijven volgen. Voor hen is het een belangrijk middel voor hun geloofsontwikkeling.

De conclusie van Elmhurst over de betekenis van catechese wordt dus niet ondersteund voor die jongeren bij wie de catechese doorgaat tot 16-17 jaar.

5.7.4. Over geloofsinhouden bij jongeren

In mijn onderzoek is expliciet gevraagd aan de catechisanten hoe zij hun zelfstandigheid ervaren met betrekking tot de inhoud van de leer die hun voorgelouden wordt en met betrekking tot hun keuze voor geloof. Heel sterk komt naar voren dat het in de ervaring van de jongeren een zelfstandige keuze moet zijn, en het moet echt zijn, je doet het niet voor familie of vrienden, maar het is echt jouw eigen keuze. De motivatie moet intrinsiek zijn. In het Europese onderzoek is gevraagd naar de mate waarin de catechisanten instemmen met geloofswaarheden. Ze konden in de vragenlijst aangeven in hoeverre ze het eens zijn met een stelling als ‘de wereld is door God geschapen’ door te kiezen in zeven posities tussen aan de ene kant ‘helemaal mee eens’ en aan de andere kant ‘helemaal mee oneens’. De catechese bleek niet tot echte verandering van positie te leiden. (Schweitzer e.a., 2017) Het is voor mij ook de vraag of minder of sterker instemmen met iets dat voorgeschreven is, de manier is waarop jongeren met geloofswaarheden omgaan.

Het vanzelfsprekend overnemen van wat aangeboden wordt komt niet vaak voor in mijn onderzoek. Eerder een houding dat met een soort naïviteit gekeken wordt naar de eigen kerkleer, niet gehinderd door gedegen kennis daarvan. Ze stellen er vragen bij en doen ontdekkingen, nemen over wat hen aanspreekt, en vormen zo een eigen inhoud van hun geloof, die eerder nog fragmentarisch van aard is dan dat het een logisch geheel vormt. Voor hen is het geen probleem om zelf verder na te denken over de aangereikte thema's. Vaak gaan ze daar creatief mee om, zonder het besef dat van hen verwacht wordt dat ze het overnemen zoals aangeboden wordt. Zonder meer aannemen is niet de manier waarop zij informatie benaderen, informatie is iets dat je kunt bewerken, die je kunt laten passen bij wat jij belangrijk vindt. Informatie wordt niet benaderd als de waarheid, maar als een mening. En daar zet je je eigen mening tegenover en al discussiërend kom je verder. Het idee van een ware leer is niet waarnaar gestreefd wordt, veel meer houden zij een pleidooi

voor het naast elkaar bestaan van verschillende opvattingen in de kerk. De eenheid, de onderlinge band is niet die van leden die overal hetzelfde over denken, maar eerder dat men lid is van een interessante gespreksgemeenschap, waar jouw eigen inbreng gewaardeerd in plaats van beoordeeld wordt.

In mijn onderzoek is vastgesteld dat de thema's waar de catechisanten over nadenken vaak dezelfde zijn als in hun catechese besproken. De thema's hebben een relatie met de christelijke traditie. In die zin doet het *fides quae* er toe bij deze catechisanten en is het niet alleen de activiteit van het zoeken. (Roebben, 2015, p.109) Het is een zoeken in een min of meer voorgegeven gebied. Veel catechisanten zijn er bijvoorbeeld wel van overtuigd dat de bijbel belangrijk is en ook het laatste woord heeft. Maar dit hangt wel weer samen met de voorafgaande vragen, waar velen mee zitten: of God wel bestaat en hoe je de bijbel moet uitleggen. In het onderdeel Keuzevragen komt naar voren dat de helft van de catechisanten niet zeker weet of ze wel geloven.

Mogelijk hangt met dit gegeven samen dat geloof door de catechisanten overwegend nog geformuleerd wordt als hoe je over iets denkt, eerder dan in termen van het hebben van een relatie met God. Ze houden zich bezig met de vraag of God bestaat, maar er wordt bijvoorbeeld nauwelijks iets gezegd over Jezus Christus of de band die ze met hem hebben. Geloof is voor veel catechisanten meer een beschouwing dan een relatie. Bij het learner report, gebaseerd op de indeling van Glock, komt naar voren dat de catechisanten de meeste moeite hebben bij het invullen van de vragen over de geloofservaring.

Maar anders dan levensbeschouwing heeft geloven iets in zich van een moment. Sommige catechisanten zeggen: als ik tot de overtuiging ben gekomen dat God bestaat, dan ga ik geloven en dat heeft consequenties, ook bijvoorbeeld voor de kerkkeuze. Niet dat het proces van zoeken voorbij is, maar wel dat het dan anders is. Veel catechisanten zijn bezig met zaken die met geloof te maken hebben, ze bidden en gaan de kerk, maar ze scheiden dit van het moment waarop ze echt gaan geloven. Naar de catechese gaan houdt voor hen in dat ze zich op het spoor zetten naar geloven, maar vaak in het besef dat ze de definitieve keuze nog niet gemaakt hebben. Want er zijn nog zoveel vragen die eerst opgelost moeten worden. Sommigen stellen die beslissing ook uit en vinden de fase waarin ze zich bevinden wel goed. Maar wanneer ze tot de beslissing zijn gekomen dat ze geloven, is het anders.

5.7.5. Over kenmerken van de leeromgeving

De vier leeromgevingen verschillen. Dat heeft voor een groot gedeelte te maken met het accent dat de catecheet legt. De accenten zijn eerder verwoord met overdragen, voorbeeld geven, confronteren of laten reflecteren. De stijl van de catecheet heeft invloed op hoe de catechisanten participeren in de catechese, meer reactief of meer actief. In die zin is vast te stellen dat het optreden van de catecheet bepalend is voor inrichting van de leeromgeving. Wanneer ingezet wordt op overdracht of confrontatie blijkt dat de catecheet bepaalt wat er tijdens de bijeenkomst gebeurt en wordt er meer vastgehouden aan de lijn die van

te voren is uitgestippeld. Dit is met name het geval in de praktijken A en C. In de twee andere, waarin meer mogelijkheden zijn voor het inbrengen van de eigen ervaringen, verloopt het patroon minder voorspelbaar en is de catecheet afhankelijker van de inbreng van de catechisanten. In deze praktijken (E en S) komen de onderwerpen niet zozeer als onderwerp ter sprake, maar als onderdeel van de geloofservaring. De betrokkenheid van de catechisanten is groter en ook de verbondenheid met de eigen groep. In deze praktijken leren de catechisanten volgens eigen zeggen veel van elkaar. Ze zijn benieuwd hoe de ander met een onderwerp of vraag omgaat. In de verwoording van de leeromgeving door de catechisanten ligt de nadruk op de relaties, ze leren van medecatechisanten en van catecheten, die nog dicht bij hun leefwereld staan.

Met name de praktijken E en S vertonen kenmerken van wat Roebben spirituele leergemeenschappen noemt. (Roebben, 2015, p. 81 e.v.) Hier is onderling vertrouwen, gaat het over iets wat de catechisanten zelf bezig houdt. Ze kunnen hun eigen vragen en soms moeite inbrengen, waarop anderen reageren en ervan leren hoe de ander met die vraag is omgegaan. De gesprekken kunnen gaan over ingrijpende thema's als vergeving, persoonlijke ethische dilemma's, relaties met andersgelovigen en persoonlijke geloofservaringen, waarbij gezocht wordt naar hoe je als christen hiermee omgaat. Op deze manier komt de spirituele dimensie ter sprake, hoewel dat voor veel catechisanten nog best lastig is en ze zoekende zijn hoe ze die dimensie kunnen verwoorden. Op dit punt verschillen de catechisanten onderling sterk, wat geïllustreerd wordt door de profielen van twee hen in praktijk C. De ene catechisant lijkt plichtmatig en zakelijk te participeren in de catechese en de andere laat merken erg reflectief met haar eigen geloof om te gaan en vanwege de spirituele laag de catechese te waarderen.

In alle vier praktijken wordt veel gepraat. De meest voorkomende werkvormen zijn discussies, je mening geven over een stelling of een tekst lezen. Het werken met materiële voorwerpen, wat bij Holmqvist een centraal thema is geworden, komt niet vaak voor. (Holmqvist, 2014) Het gebruik daarvan is te gering om vanuit mijn onderzoek daarover iets te zeggen. Het zijn eerder de meningen van anderen die aanzetten tot reactie dan het gebruik van voorwerpen. Wel blijkt dat het inzetten van voorwerpen en concreet materiaal didactisch gezien in de catechese goed werkt. Alle catechisanten hebben gezegd dat ze veel van geleerd hebben van het meedoen aan de door de catecheet georganiseerde Pesachmaaltijd in praktijk C. Wanneer in de interviews gevraagd wordt naar het eerste wat een deelnemer zich herinnert van de catechese, wordt vaak genoemd dat de catecheet aan de hand van een voorwerp iets heeft uitgelegd. Maar er zijn geen voorbeelden dat catechisanten zelf creatief met materialen omgaan.

5.7.6. Over doelen van de catechese

In hoofdstuk 2 van deze studie zijn de doelen van de Beraadsgroep voor de Catechese genoemd en daar is aangegeven dat die veel meer inhouden dan het overdragen van ken-

nis, maar ook te maken hebben met de andere leerniveaus die in de leertheorie worden onderscheiden. Nu de opbrengsten van de catechese in mijn onderzoek genoemd zijn, ligt het voor de hand om een vergelijking te maken.

In de omschrijving van de Beraadsgroep wordt aangenomen dat de jongeren van 10–16 jaar zich de basisinhouden en –uitingsvormen van de protestants-christelijke traditie hebben eigengemaakt. En vervolgens wordt bij de uitwerking van de andere doelen hiernaar verwezen, in de zin dat de catechisant zich ervan bewust is dat die basisinhouden verbonden kunnen worden met de sociaal-emotionele, de symbolisch-hermeneutische leerdoelen, enzovoort. Deze kennis vormt het fundament voor de verschillende domeinen die onderscheiden worden. De catechisanten in mijn onderzoek zijn ouder dan 16 jaar, maar het is niet gebleken dat zij deze basiskennis paraat hebben of kernbegrippen van het christelijk geloof kunnen uitleggen. Hun kennis is fragmentarisch, gerelateerd aan eigen ervaringen, maar weinig systematisch en strekt zich niet uit over de christelijke traditie als geheel. Meerdere catechisanten geven aan op dit gebied kennishiaten te hebben of laten dat merken in de antwoorden die ze geven. De catechese, hoe intentioneel ook gegeven, levert niet meer op dan, met een term van Sonnenberg, *learning impulses*. (Sonnenberg, 2015)

Aan de andere kant bieden de doelen zoals die door de Beraadsgroep zijn geformuleerd wel een overzicht van onderwerpen waarover geleerd kan worden. Het gaat in die beschrijving zowel over inhouden als wat die inhouden voor iemand betekenen, over het handelen naar geloof, over de godsdienstige praktijk en over de kerkelijke gemeenschap. Het zijn wel onderwerpen die in de catechese ter sprake komen. Ze geven het veld aan waar de catechese inhoudelijk op wordt betrokken. In de doelen wordt beschreven wat kenmerkend is voor een volwassen en betrokken gelovige. Het is een soort ideaal, dat de catecheten mogelijk bereikt hebben, maar waarvan een catechisant in praktijk A heeft gezegd dat ze nog lang niet zo ver is. Hier ligt een risico als het gaat om het formuleren van doelen op dit niveau. Het verwoordt het ideaal, terwijl de werkelijkheid van de catechisanten een heel andere is. Dat geldt eveneens voor de voorwaarden die aan de kerkelijke gemeente gesteld worden, in de vorm van een soort spiegelbeeld. Daarmee zit de notitie van de Beraadsgroep conceptueel goed in elkaar, maar het is een abstractie ten opzichte van de praktijk, die veel weerbarstiger is. De kenmerken van de plaatselijke gemeente, waarin de doelen als het ware al gerealiseerd zijn en op die manier een catechetische vindplaats is voor de catechisanten, is eveneens een ideaal dat ver af staat van de ervaring in de praktijk van de catechese. Er is vermoedelijk geen gemeente die hieraan voldoet. Catechese vindt naar de ervaring van de catechisanten vaak plaats in een groep die min of meer losstaat van de gemeente en op zichzelf gericht is.

Een effect van deze wijze van formuleren in de notitie van de Beraadsgroep is dat de werkelijkheid er niet aan voldoet en dat men ook niet met tevredenheid kan terugkijken op wat concreet gebeurt in de catechese. Want dat voldoet niet aan de norm.

Een andere kritische opmerking bij de doelen van de Beraadsgroep is dat de formulerin-

gen en gehanteerde begrippen ver afstaan van de manier van praten in de praktijken zelf. Als catecheten wordt gevraagd wat ze willen bereiken, dan zijn ze tevreden met dat ze hopen dat de catechisanten hun leven met God gaan

5.7.7. Over indoctrinatie

Zoals eerder aangegeven wordt nog vaak in verband met catechese iets genoemd in de sfeer van indoctrinatie. In mijn onderzoek ben ik geen voorbeelden tegengekomen dat jongeren kritiekloos aanvaardden wat vanuit de kerk gezegd wordt. Dat heeft onder andere met de positie van de kerk te maken, nu die een keuzekerk geworden is ontbreekt de gezagspositie waarmee iets opgelegd kan worden. De jongeren zelf hebben ook niet de ervaring dat er sprake is van dwang is. Ook in de stijl van werken van de catecheten was niet te merken dat ze een geloof vertegenwoordigen dat met dwang wordt opgelegd. In met name A, E en C lieten de catecheten iets merken van hun eigen enthousiasme voor het christelijk geloof en werd naast een poging om uit te leggen wat dat inhoudt, aangegeven hoe goed of mooi het is om te geloven. Daarbij werden persoonlijke voorbeelden gegeven, waaruit blijkt dat het geloof werkt en betekenis heeft voor de catecheet. Het getuige zijn komt in de catechese in het optreden van de catecheten prominent naar voren. Ze willen een poosje meelopen in de ontdekkingsstocht van de catechisant, maar de catecheten van A die het meest doen aan overdracht, schrijven zichzelf geen grote rol toe. Tegelijk laat de reactie van de catechisanten zien dat zij in staat zijn om het voorbeeld van de catecheet niet zondermeer te volgen, maar te evalueren door het te vergelijken met de situatie waarin zij zichzelf bevinden. Ze zijn het niet vanzelfsprekend eens met de catecheet, ook niet wanneer er, zoals bijvoorbeeld in E, een sterke persoonlijke onderlinge band is ontstaan. Het is in de beleving van de catechisanten hun eigen leerproces waar ze zelf verantwoordelijk voor zijn. Het beeld dat in dit onderzoek geschetst is van de huidige catechese in de protestantse kerken laat zien dat de voorwaarden ontbreken die indoctrinatie mogelijk maken.

5.8. Aanbevelingen

In de aanleiding (1.1.) is een schets gegeven van de problematiek van de catechese in de Protestantse kerken in Nederland. Daarbij is afgegaan op de analyses in de rapporten van de Dienstenorganisatie van de PKN en HGJB (2007) en de Beraadsgroep van de PKN (2011 en 2013) en het Rapport van het Praktijkcentrum van de GKv (2014). Het algemene beeld was niet positief; er was sprake van weinig kennis van de christelijke traditie bij de catechisanten, van geringe animo en motivatie bij jongeren, bij catecheten en ouders voor de catechese, van te geringe aansluiting bij de belevingswereld van jongeren en een gebrek aan visie.

De Beraadsgroep voor de catechese heeft een kwaliteitskader ontwikkeld dat dient als een impuls voor de huidige praktijk van de catechese (Beraadsgroep van de PKN, 2011, p. 23). De oplossing wordt gezocht in het meer professioneel aanpakken van de catechese door

het formuleren van duidelijke leerdoelen voor catechisanten, van de competenties van catecheten en door de kerkelijke gemeente als leeromgeving te laten functioneren.

De bijdrage van mijn onderzoek in deze analyse is dat de perspectieven van catechisanten en van catecheten in de onderzochte praktijken ingebracht kunnen worden. Vanuit het perspectief van catecheten en catechisanten kunnen vragen gesteld worden bij de gekozen weg.

Formulering van duidelijke leerdoelen

De aanname dat catechese aan 10-16-jarigen leidt tot kennis van de christelijke traditie, is niet bewaarheid. Deze verwachting is het fundament voor de andere doelen in het kwaliteitskader, zoals theologische, symbolisch-hermeneutische, rituele, diaconaal-ethische, missionaire en contextuele leerdoelen (zie hoofdstuk 2.8.2.). In mijn onderzoek zijn weinig opbrengsten gevonden die hiermee verband houden. De doelen beschrijven een niveau dat (nog) niet aanwezig is bij de onderzochte catechisanten.

Competenties van catecheten

In het overzicht van de competenties van de catecheet wordt accent gelegd op de pedagogische, inhoudelijke, hermeneutische, interpersoonlijke en organisatorische competenties, maar in mijn onderzoek komt naar voren dat elke catecheet, professional of vrijwilliger, door de catechisanten vooral gewaardeerd wordt als gesprekspartner en om de persoon die hij of zij is.

De kerkelijke gemeente als leeromgeving

Uit mijn onderzoek blijkt niet dat de plaatselijke gemeente door de catechisanten gezien wordt als een inspirerende leeromgeving, eerder bestaat er een soort gereserveerde houding ten opzichte van de plaatselijke kerk, hoewel er op dit punt verschillen zijn. Maar in geen van de praktijken blijkt dat er behoefte is aan de gemeente als leerplek, die wordt eerder gevonden in de eigen catechesegroep.

De aanbevelingen die ik kan doen gaan in een andere richting. Die hebben te maken met de inrichting van de leeromgeving, het verbinden van meerdere catecheten aan een groep, het faciliteren van kleine groepen in de gemeente en de didactische aanpak bij het bespreken van onderwerpen.

Aanbeveling voor het benaderen van de kerkelijke traditie

Catechese is vanouds een middel om een nieuwe generatie kennis te laten maken met de traditie van de kerk en de inhoud van het christelijk geloof. Mijn onderzoek heeft opgeleverd dat overdracht van systematisch geordende kennis niet echt lukt; de opbrengsten zijn fragmentarisch van aard.

Toch is catechese een van de weinige situaties waarin jongeren in aanraking komen met

de inhouden van de traditie. Dat kan op verschillende manieren, overdracht is een van de vormen. Bij de analyse van de catechetische praktijken is gebleken dat er per praktijk een ander accent gelegd wordt: overdragen van, persoonlijk voorbeeld geven vanuit, confronteren met en laten reflecteren op de inhoud. Aan te bevelen is om in een catechesebijeenkomst van alle genoemde strategieën gebruik te maken en die evenwichtig aan bod te laten komen. Want door die combinatie komt tot zijn recht waar geloofsinhouden voor bedoeld zijn: zij geven inhoud aan het geloof (overdragen), zij zijn betekenisvol (voorbeeld uit eigen leven laten zien), zij vragen om een keuze te maken (confronteren) en zij zijn bedoeld om zich eigen te maken (reflecteren).

Aanbeveling voor het faciliteren van diversiteit aan catecheten

Het verband tussen de inrichting van de leeromgeving en de opbrengsten is beperkt. De belangrijkste reden daarvoor is dat de catechisant op deze leeftijd zelf de regie neemt over zijn of haar leerproces. Verder is gebleken dat in dat leerproces de catecheet een rol van betekenis vervult. Die wordt door de catechisant vooral gezien als een gesprekspartner, van wie te leren valt, als iemand die veel van geloof weet, wat vaak het geval is bij een predikant catecheet en als iemand die begrijpt met welke vragen de catechisant bezig is, wat vaak het geval is bij jonge catecheten. De aanbeveling is om aan een catechesegroep meerdere catecheten te verbinden, waarbij naast deskundigheid aandacht is voor de ontwikkelingsfase waarin de catecheet zich bevindt.

Aanbeveling voor het faciliteren van kleine groepen

Catechisanten wijzen in mijn onderzoek op de waarde van de catechesebijeenkomst op zichzelf. Ze leren er praten over hun geloof, ze doen daar soms geloofservaringen op en leren van de gesprekken met catecheten en mede-catechisanten. Het is de bijeenkomst zelf die genoemd wordt als een belangrijke opbrengst, nog meer dan dat ze in staat zijn om precies aan te geven wat ze geleerd hebben op de verschillende dimensies van geloof. Verder is gebleken dat de gesprekken het beste tot hun recht komen in kleine, hechte groepen, waarin onderling vertrouwen is. Deze kenmerken van de groep zijn belangrijker dan of het een leeftijdsgroep is of dat een bepaald onderdeel van het curriculum wordt besproken. De aanbeveling voor kerken is te stimuleren dat dit soort groepen gevormd wordt en hun spontane ontwikkeling ondersteund.

Aanbeveling voor het bespreken van onderwerpen

Catechisanten zijn in het algemeen niet in staat om begrippen of concepten uit te leggen. Wat zij onthouden is vaak verbonden met een duidelijk voorbeeld, een verhaal, een viering (bijv. de Pesachmaaltijd) of met een concreet voorwerp dat gebruikt werd als illustratie. Verder viel op dat wat onthouden is, vrijwel altijd gekoppeld is aan iets waar de catechisanten persoonlijk mee bezig zijn of waar ze vragen over hebben. De aanbeveling is dat catecheten bij het bespreken van onderwerpen er rekening mee houden dat voor veel

catechisanten begripsmatig omgaan met geloofsinhouden lastig is en dat zij meer hebben aan levensechte voorbeelden dan aan verbale uitleg. En vanuit de leertheorie bekeken is het aan te bevelen om te werken op integratieniveau.

Aanbeveling voor catecheten

Een belangrijke persoonlijke motivatie voor mij om dit onderzoek te doen is verbonden met mijn jarenlange werk in de catechese op meerdere niveaus. Ik heb gemerkt dat onderzoek er toe doet. Voor mijn doctoraalscriptie uit 2004, *Op zoek naar betekenisvolle catechese*, heb ik de waardering voor de catechese bij belijdeniscatechisanten onderzocht. De resultaten daarvan hebben ertoe geleid dat op mijn initiatief een nieuwe methode voor catechese is ontwikkeld, waarin niet een overdrachtsdidactiek als vertrekpunt werd genomen, maar een didactiek gericht op leren. Er werd een aantal principes gehanteerd zoals het beginnen bij de voorkennis van de catechisanten, verbinding met de leefwereld van jongeren en nadruk leggen op de betekenis van de inhouden. Dat onderzoek was eveneens een vruchtbare bron voor mijn werk als opleider van catecheten, het leverde een grote hoeveelheid aan voorbeelden op die gebruikt konden worden om de praktijktheorie te illustreren.

Dit onderzoek naar opbrengsten van de catechese geeft eveneens resultaten die van betekenis zijn voor de praktijk van de catechese. In de vorm van een aantal aanbevelingen voor catecheten, aanbevelingen die sturend kunnen zijn voor een opleiding voor catecheten, wil ik die doorgeven. Het formuleren van aanbevelingen is gemakkelijker dan het implementeren hiervan. Toch ben ik er van overtuigd dat het de taak van praktijkonderwijs aan theologische opleidingen is, zowel op hbo- als universitair niveau, in de pas te lopen met ontwikkelingen die in het veld waargenomen worden om te voorkomen dat er hard gewerkt wordt zonder dat er echt contact gemaakt wordt met het werkveld.

De aanbevelingen zijn:

1. Stap af van het idee dat het in de catechese in de eerste plaats om 'lessen' gaat, wat niet inhoudt dat er geen onderwijsmomenten zijn, die didactisch verantwoord uitgewerkt moeten worden. Een goede didactiek is voorwaarde voor het goed verlopen van die momenten.
2. Zoek het bij de vormgeving van de bijeenkomsten in de combinatie van overdracht, confrontatie, voorbeeld geven en laten reflecteren: op die manier komen wezenlijke elementen van geloofsleren naar voren.
3. Organiseer catechese als een gespreksmoment, waarin de verhalen van de catechisanten een plek krijgen. Dit vraagt om een didactiek die gericht is op het stellen van de goede vragen.
4. Denk niet zozeer aan het aanpassen van onderwerpen aan het niveau van de catechisanten, maar neem hun werkelijkheid als vertrekpunt en probeer die door het bieden van nieuwe en andere perspectieven te verrijken.

Hoofdstuk 5

5. Wees als catecheet je ervan bewust dat je primair drager bent van de boodschap, meer dan de brenger daarvan.
6. Verleg de onderwijsmomenten met meer systematische uitleg van de traditie van de kerk naar de fase dat de jongeren belijdenis hebben gedaan.
7. Leer het als catecheet om in een team met jongeren samen te werken die net iets verder zijn dan de catechisanten, maar nog goed begrijpen in welke fase zij zitten.
8. Leer als catecheet in de *ordinary theology* van de jongeren iets van de boodschap van het heil in Christus te ontdekken.

hoofdstuk

06

Bijdrage van het onderzoek aan het academisch discours over catechese

Opbrengsten van jongerencatechese

6.1. Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn de onderzoeksvragen beantwoord, de conclusies getrokken en aanbevelingen gegeven. De uitkomsten worden in dit hoofdstuk gebruikt om een bijdrage te leveren aan het academisch discours over catechese. In de eerste plaats wordt aandacht besteed aan de waarde van het werken met modellen van catechese. In dit onderzoek zijn vier praktijken onderzocht. Bekeken wordt of die praktijken overeenkomsten vertonen met de modellen van De Kock (De Kock, 2011, 2014a). De praktijk blijkt ingewikkelder te zijn dan in een model wordt voorgesteld. De bijdrage aan deze discussie loopt uit op de vraag of de theoretische basis onder de modellen toereikend is.

De tweede discussie gaat over waarnemingen en conclusies uit de recente dissertatie van Harmen van Wijnen over geloof in kleine groepen van adolescenten (Van Wijnen, 2016). Bepaalde waarnemingen worden door mijn onderzoek bevestigd, maar zijn conclusie dat 'zijn' vooraf gaat aan 'organiseren' wordt gerelativeerd.

6.2. Modellen van catechese

In hoofdstuk twee (Theoretisch kader) is in paragraaf 2.10. een schets gegeven van drie modellen van catechese: het behaviouristische, het ontwikkelingsgerichte en het meester-gezel-leerling model. In deze door De Kock onderscheiden catechetische leeromgevingen wordt het proces van socialisatie verschillend benaderd, in dezelfde volgorde: op deductieve, inductieve en abductieve wijze. De drieslag vindt hij terug in de omschrijving van catechese van Westerhoff, die daarin drie processen noemt: (zelfde volgorde) instruction, education en formation (Westerhoff, 1987, p. 581). Deze modellen hebben een heuristische functie. Ze kunnen gebruikt worden om de praktijken te onderscheiden en om ze preciezer te typeren. De modellen beschrijven de rol van de catecheet, de rolverdeling tussen catechisant en catecheet en de leertheorie die gehanteerd wordt.

De Kock zelf heeft onderzocht of de kenmerken van catechetische leeromgevingen die hij in zijn modellen onderscheidt, terugkomen in de eigen concepten van de catecheten (De Kock, 2014b). Zijn conclusies zijn dat de rolverdeling tussen catecheet en catechisanten in de praktijk complexer is dan in de modellen wordt geschetst, want die vertoont kenmerken van meerdere modellen tegelijk en hetzelfde geldt voor de leeromgeving op zichzelf. De pure vorm van een leeromgeving zoals beschreven in de drie modellen komt in de praktijk niet echt voor, eerder worden elementen uit verschillende modellen gecombineerd.

Deze waarneming uit het onderzoek onder catecheten wordt bevestigd door mijn onderzoek. In de analyse van de afzonderlijke praktijken in hoofdstuk vier is een paragraaf opgenomen waarin de praktijk nader getypeerd wordt door die te vergelijken met die modellen. (In de paragraaf: *Typering praktijk .. vanuit de theorie*)

In de beschrijving van de rol van de catecheet komt in vrijwel elke praktijk naar voren dat die niet aangeduid kan worden met één typering. Praktijk A past het beste in de onderscheiding van De Kock bij het behaviouristische model, maar de catecheten zijn meer dan de 'deskundigen'. Hun rol wordt nog beter getypeerd als ook begrippen uit de theorie van

Pollefeyt, die gekeken heeft naar de rollen van een godsdienstleraar, erbij gehaald worden. (Pollefeyt, 2004) Zij stellen zich ook op als getuigen, die hun eigen geloof laten merken in hun werk in de catechese. In praktijk E, die kenmerken heeft van het meester-gezel-leerling model, zien de catecheten zich niet als 'experts', maar eerder als 'getuigen'. Praktijk C laat zich moeilijk onderbrengen in een van de modellen. De predikant-catecheet zou als 'deskundige' passen in een behaviouristisch model, maar de andere catecheet heeft meer kenmerken van een 'moderator', zoals Pollefeyt die definieert. De catecheet in praktijk S kan getypeerd worden als 'coach', omdat zij nadrukkelijk bezig is met het stimuleren van de eigen geloofsontwikkeling van de catechisanten, maar ze hecht tegelijk ook waarde aan haar rol als 'deskundige'.

Wanneer gelet wordt op de positie van de catechisant, zoals in mijn onderzoek het geval is, komt nog een ander aspect naar voren. De Kock verbindt aan de modellen een bepaalde leertheorie met daarvan afgeleid hoe de catecheet het leerproces van de catechisant beïnvloedt. In het behaviouristische model bijvoorbeeld, zou de catecheet het leerproces van de catechisant controleren en in het meester-gezel-leerling model de catechisant beïnvloeden met voorbeeldgedrag. In mijn onderzoek blijkt dat in alle praktijken het leren niet te typeren is met het overnemen van inhouden of voorbeeldgedrag, maar met constructief omgaan met het aanbod van de catechese. De catechisanten hebben zelf de regie bij hun leerproces en stellen zich in alle praktijken zelfstandig op ten opzichte van wat daar aangeboden wordt. Uit de resultaten van mijn onderzoek blijkt dat er tussen de leeropbrengsten van de praktijken geen grote verschillen bestaan, alleen op de dimensie ervaren van geloof kon een duidelijk onderscheid gemaakt worden. Dus is het de vraag of het model leeromgeving sterke invloed heeft op het type opbrengsten. Een aspect dat in de modellen van De Kock niet naar voren komt, is dat de catechisanten in mijn onderzoek aangeven dat ze veel van de ervaringsverhalen van medecatechisanten geleerd hebben. Het eigen aandeel van de catechisanten komt niet echt naar voren in zijn modellen.

De confrontatie met de modellen van De Kock helpt om een scherp beeld te krijgen van de praktijk. Dat de kenmerken van de modellen in de praktijk door elkaar lopen kan te maken hebben met de theoretische achtergrond van de modellen. De Kock heeft zijn indeling ontleend aan een onderscheiding van John Westerhoff. Die gebruikt het woord catechese als een verzamelnaam voor alles wat in een kerkelijke gemeenschap gebeurt op het gebied van intentioneel leren (Westerhoff, 1987, p. 580). Catechese heeft bij hem te maken met drie onderscheiden intentionele processen, die aan elkaar verbonden zijn ("three distinct, interrelated processes") en daarom niet te scheiden, en die levenslang doorgaan: (formation) vorming, (education) opvoeding en (instruction) onderwijs. (p. 581) "Catechesis comprises three deliberate (intentional), systemic (interrelated), and sustained (life-long) processes, which I have named formation, education, and instruction". (Westerhoff, 1994, p. 163) De Kock gebruikt de onderscheiding instruction, education en formation en koppelt de kenmerken daarvan aan een catechetisch model. Maar daardoor krijgt het verband tussen de genoemde processen minder aandacht. Het is de vraag of een

van die begrippen voldoende biedt om een catechetisch model daaraan te onderscheiden. Want het eigene van de catechese ligt in het onlosmakelijke verband dat er tussen deze drie processen is. Dat maakt catechese mogelijk uniek ten opzichte van andere spelers op het gebied van de godsdienstige vorming. In het godsdienstonderwijs ontbreekt het aspect van 'formation', want daar is geen sprake van een directe verbondenheid met een christelijke geloofsgemeenschap. De godsdienstige opvoeding in het gezin laat zich in de regel niet kenmerken door 'instruction'. Maar in de catechese zijn deze drie begrippen altijd aan elkaar verbonden geweest.

De modellen zijn dus goed bruikbaar vanwege de heuristische functie, maar de bestaande praktijk laat een ingewikkelder patroon zien.

6.3. Georganiseerde jongerengroepen versus spontane groepen

Harmen van Wijnen heeft onderzoek gedaan in vijf kleine, spontaan gegroeide groepen waarin jongeren niet alleen voor de gezelligheid bij elkaar zijn, maar ook gesprekken hebben over levensvragen en geloof. (Van Wijnen, 2016) Zij zijn op een of andere manier verbonden aan een lokale gemeente van de PKN. (pp. 28, 148) De jongeren zijn tussen de 15 en 21 jaar. (p. 165) De onderzochte doelgroep vertoont wat betreft leeftijd en kerkelijke context overeenkomsten met die van mijn onderzoek.

Catechese wordt nauwelijks genoemd in zijn proefschrift, het kerk-zijn wordt in de beleving van de jongeren vooral verbonden met de zondagse kerkdiensten. (p. 121) Als catechese genoemd wordt staat die aan de kant van het institutionele, het wordt gezien als de plek waar ze de traditionele leer van de kerk hebben geleerd (p. 122) en waar het minder persoonlijk toegaat in vergelijking met het jeugdwerk (p. 89). In zijn studie doet Van Wijnen uitspraken over de relatie tussen de adolescenten en de institutionele kerk, een relatie die onder druk staat. Voor zijn studie gebruikt hij sociologische en ecclesiologische concepten. Hier ligt een verschil met mijn onderzoek, dat zich beperkt tot de opbrengsten van catechese en een beroep doet op godsdienstpedagogische en leerpsychologische theorieën. De insteek van de onderzoeken is verschillend, toch komt er een aantal thema's voor die vergelijkbaar zijn. In beide onderzoeken gaat het over adolescenten en hun houding ten opzichte van de kerk en de geloofstaal.

Van Wijnen wijst bijvoorbeeld op de 'mismatch' (p. 87) tussen de geloofstaal van de kerk en die van de jongeren. Hier ligt een duidelijke overeenkomst met de uitkomsten van mijn onderzoek naar opbrengsten van catechese. Daarin komt naar voren dat jongeren de begripstaal waarin geloof verwoord is vaak niet begrijpen en zelf niet in die termen hun geloof verwoorden en dat de catecheten zich van dit probleem bewust zijn (bijvoorbeeld de catecheten in praktijk A); zij constateren het en proberen daar wat aan te doen. In praktijk S vermijdt de catecheet theologische begrippen en zoekt naar vervangende woorden uit de ervaringswereld van de jongeren. Bijvoorbeeld voor zonde gebruikt ze de term 'gewetensproblemen'.

Het jeugdwerk heeft volgens Van Wijnen de taak om de afstand tussen de leefwereld van

de jongeren en de kerk te overbruggen, ‘bridging the gap’. (p. 26) De jeugdleiders voelen zich hiervoor verantwoordelijk. Zij zijn erg loyaal aan de traditionele kerk (p. 123) en tegelijk erkennen ze dat hier een probleem ligt voor de jongeren en voor de kerk. In de praktijken die ik onderzocht heb, komt eveneens naar voren dat er afstand is tussen kerk en jongeren. Maar ook hier is een verschil in houding van de jeugdleiders en sommige catecheten. De predikant-catecheten zien zich als vertegenwoordigers van de kerk (praktijk A en C), maar die druk is bij de catecheten in de twee andere praktijken minder. In praktijk S zegt de catecheet dat ze zich tegenover de kerk opstelt en vindt dat de kerk van de jongeren kan leren. In de praktijken E en S kiezen de catecheten als het ware partij voor de catechisanten en vanuit die houding gaan ze in dialoog met de kerk.

Een andere overeenkomst is dat de eigen groep ervaren wordt als een kerkplek. Vanuit het perspectief van de kerk wordt het jeugdwerk strategisch ingezet om jongeren bij de kerk te houden, maar de jongeren zelf kijken vooral naar de groep op zichzelf. Zij ervaren kerk-zijn meer in hun eigen groep dan bijvoorbeeld in de zondagse erediensten. In mijn onderzoek komt met name in praktijk E en S een vergelijkbare beleving van de groep voor. Er is dus een aantal overeenkomsten tussen beide onderzoeken. Verschillen zijn er ook. Van Wijnen noemt als belangrijkste conclusie uit zijn onderzoek dat ‘zijn’ vooraf gaat aan ‘organiseren’. (Van Wijnen, 2016, p. 167) De groepen die hij onderzocht heeft worden gekenmerkt door onderlinge verbondenheid door vriendschap of gezamenlijke activiteiten (bijvoorbeeld: samen film kijken). Het samenzijn is voor adolescenten iets wezenlijks. “Er is als het ware een natuurlijke kracht aanwezig die adolescenten ‘vanzelf’ samenbrengt in onderlinge verbanden.” (Van Wijnen, 2016, p. 168) Hij vindt het jammer dat er in de kerk weinig oog is voor dit soort groepen, ook in verband met de toekomst van de kerk, terwijl die voor jongeren “een plek bieden van gezamenlijke ervaringen van geloof, hoop en liefde, gebaseerd op het *samenzijn als basisgegeven*”. (p. 168)

De catechese groepen die ik onderzocht heb zijn niet spontaan georganiseerd, maar vanuit een kerkelijke gemeente en hebben kenmerken van een formele groep. Tussen de groepen bestaan verschillen. In praktijk C is er weinig onderlinge band en in praktijk A zeggen de catechisanten weinig over hun groep. In de praktijken E en S zijn het hechte groepen, met onderlinge zorg voor leden die wat meer aan de rand zitten. Daar zijn vriendschapsrelaties ontstaan tussen de catechisanten onderling en (in E) met de catecheten. Met name in deze praktijken is catechese een plek waar catechisanten geloofservaringen opdoen en waar veel geleerd wordt van de ervaringsverhalen van leeftijdsgenoten. Het kan kloppen, zoals Van Wijnen aangeeft, dat er een soort natuurlijke kracht is die adolescenten samenbrengt in onderlinge verbanden, maar dat kunnen, zoals blijkt uit mijn onderzoek, ook verbanden zijn die eerst georganiseerd zijn. Maar wat daar binnen dat verband gebeurt, lijkt veel op wat Van Wijnen constateert bij de spontaan gevormde groepen. Ook uit mijn onderzoek blijkt dat in de groep affectieve relaties ontstaan en dat de groep een plek biedt van gezamenlijke ervaringen van geloof, hoop en liefde. Vandaar de aanbeveling richting het kerkelijk beleid om het vormen van kleine vertrouwde groepen te faciliteren.

Literatuur

- Alii, E.T. (2009). *Godsdienstpedagogiek, Dimensies en spanningsvelden*. Zoetermeer, Meinema
- Alma, H.A. (1998). *Identiteit door verbondenheid, een godsdienstpsychologisch onderzoek naar identificatie en christelijk geloof*. (Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam) Kampen: Kok
- Astley, J. (1984). The Role of Worship in Christian Learning. *Religious Education, Volume 79/2*: pp. 243-251
- Astley, J. (2000). Aims and Approaches in Christian Education. In J.Astley (Ed.), *Learning in the Way, Research and Reflection on Adult Christian Education* (pp. 1-32). Herefordshire: Gracewing.
- Astley, J. (2002). *Ordinary Theology, Looking, Listening and Learning in Theology*. Burlington: Ashgate Publishing Company
- Beraadsgroep Catechese Protestantse Kerk in Nederland. (2011). *Voortgangsrapportage Beraadsgroep voor de catechese*. Utrecht: uitgave van de Protestantse Kerk in Nederland
- Beraadsgroep Catechese Protestantse Kerk in Nederland. (2013). *Een 10 voor catechese, aandacht voor de kwaliteit van leren geloven in de gemeente*. Utrecht: uitgave van de Protestantse Kerk in Nederland
- Bertram-Troost, G.G. (2006). *Geloven in bijzonder onderwijs, Levensbeschouwelijke identiteitsontwikkeling van adolescenten in het voortgezet onderwijs*. Zoetermeer: Boekencentrum
- Bijlsma, R. (z.j.). *Kleine Catechetiek* (6^e druk). Nijkerk: Callenbach
- Boeije, H. (2012). *Analyseren in kwalitatief onderzoek, denken en doen*. Den Haag: Boom Lemma
- Boekaerts, M., Simons, P.R. (2003). *Leren en instructie, psychologie van de leerling en het leerproces* (3^e druk). Assen: Koninklijke Van Gorcum
- Davie, G. (2007). Vicarious Religion: A Methodological Challenge. In Ammerman, N.T. (Eds.), *Everyday Religion, Observing Modern Religious Lives*. Oxford: University Press
- De Groot, A.D. (1986). *Begrip van evalueren*. 's-Gravenhage: VUGA
- De Hart, J. (2014). *Geloven binnen en buiten verband, godsdienstige ontwikkelingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- De Kock, A., e.a. (2011). *Altijd leerling. Basisboek catechese*. Zoetermeer: Boekencentrum
- De Kock, A. (2012a). Promising approaches to catechesis in church communities: towards a research framework. *International Journal of Practical Theology, Volume 16, Issue 2*: pp. 176-196
- De Kock, A. (2012b). Een veelbelovende benadering, Catechese volgens het meester-gezel-leerling-model. *Handelingen 39, (2)*: pp. 21-31
- De Kock, A. (2014a). A typology of catechetical learning environments. *International Journal of Practical Theology, Volume 18, Issue 2*: pp. 264-286
- De Kock, A. (2014b). Catechists' conceptions of their catechetical learning environments. *International Journal for the Study of the Christian Church, Volume 14, Issue 1*: pp. 3-21
- De Kock, A. (2014c). Leren geloven: de kerk als leergemeenschap? In J.Hoek, *De kerk leeft, vitaal gemeente-zijn vandaag* (pp. 163-187). Heerenveen: Groen
- De Kock, A. (2015). What about Learning in Practical Theological Studies? Toward More Conceptual Clarity. *SAGE Open, April-June 2015*: pp. 1-12
- De Roest, H. (2010). *Een huis voor de ziel Gedachten over de kerk voor binnen en buiten*. Zoetermeer: Meinema
- De Ruijter, K. (2013). *Horen naar de stem van God, Theologie en methode van de preek*. Zoetermeer: Boekencentrum
- De Vries, G.C. (2008). *Leren zien – leren geloven, Een praktisch-theologische theorie van esthetisch-religieus leren*. Gorinchem, Narratio

- De Wit, J., Slot, A., van Aken, M. (2005). *Psychologie van de adolescentie* (23^e druk), Basisboek. Baarn: Hbuitgevers
- Derks, F. (1990). *Religieuze attitudentheorieën* (Proefschrift Katholieke Universiteit van Nijmegen, Nijmegen). Nijmegen: Druk & Vorm
- Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland, Hervormd Gereformeerde Jeugdbond. (2007). *Kansen voor de catechese. Catechese in de Protestantse Kerk in Nederland*. Utrecht: uitgave van de Protestantse Kerk in Nederland
- Dingemans, G.D.J. (2000). *In de leerschool van het geloof: Mathetiek en vakdidactiek voor catechese en kerkelijk vormingswerk* (4^e druk). Kampen: Kok
- Ebbens, S., Ettekoven, S. (2013). *Effectief leren, basisboek* (3^e druk). Groningen: Wolters Noordhoff
- Elmhorst, U. (2008). *Jugend und Religion: trägt die Konfirmandenzeit etwas zur Entwicklung individueller religiöser Identität bei? ; eine qualitative Studie*. (Dissertation Bielefeld University) Bielefeld. Geraadpleegd op 5 januari 2016 van <http://pub.uni-bielefeld.de/publication/2304465>
- Evangelische Oberkirchenrat. (2000). *Mit Kindern und Jugendlichen auf den Weg des Glaubens, Rahmenordnung für die Konfirmandenarbeit*. Stuttgart: Evangelisches Medienhaus GmbH
- Evers, J. (2015). *Kwalitatieve analyse: kunst én kunde*. Amsterdam: Boom Lemma
- Feldman, R.S. (2012). *Ontwikkelingspsychologie* (5e editie). Pearson Education Benelux
- Fowler, J.W. (1981). *Stages of faith, The psychology of human development and the quest for meaning*. New York: HarperCollins Publishers
- Ganzevoort, R.R. (2009). *Forks in the Road when Tracing the sacred, Practical Theology as Hermeneutics of Lived Religion*. Presidential address to the International Academy of Practical Theology, Chicago. Geraadpleegd op 24 februari 2011 van http://ruardganzevoort.nl/pdf/2009_Presidential.pdf
- Geerts, G., den Boon, C.A. (1999). *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse Taal* (Dertiende, herziene uitgave) Utrecht: Van Dale Lexicografie
- Ghesquière, P., Staessens K. (1999). Kwalitatieve gevalstudies. In B.Levering, P.Smeyers, *Opvoeding en onderwijs leren zien, een inleiding in interpretatief onderzoek* (pp. 192-213). Amsterdam: Boom
- Glock, C. Y., Stark, R. (1968). *American Piety*. Berkeley: University of California Press
- Groome, T.H. (1980). *Christian Religious Education, sharing our story and vision*. San Francisco: Harper & Row
- Heitink, G. (1993). *Praktische theologie: geschiedenis, theorie, handelingsvelden*. Kampen: Kok
- Heitink, G. (2001). *Biografie van de dominee*. Baarn: Ten Have
- Heitink, G. (2007). *Een kerk met karakter*. Kampen: Kok
- Hennecke, E. (2011). *Was lernen Kinder im Religionsunterricht? Eine fallbezogene und thematische Analyse kindlicher Rezeptionen von Religionsunterricht*. (Dissertation Fakultät für Geisteswissenschaften Institut für Katholische Theologie der Universität Duisburg-Essen) Geraadpleegd op 22 oktober 2015 van <http://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DocumentServlet?id=25810>
- Holmqvist, M. (2014). *Learning Religion in Confirmation: Mediating the Material Logics of Religion, an ethnographic case study of religious learning in confirmation within the Church of Norway*. (Dissertation Department of Religion and Education, MF Norwegian School of Theology) Geraadpleegd op 13 mei 2015 van http://www.mf.no/sites/mf/files/users/Dokumenter/Forskning/Doktorgradsprover/2015/phd_thesis_morten_learning_religion_in_confirmation_2015.pdf
- Ilg, W., Schweitzer, F. (2010). Researching Confirmation Work in Europe: The Need for Multi-Level Analysis for Identifying Individual and Group Influences in Non-Formal Education. *Journal of Empirical Theology, Volume 23*, pp. 159-178
- Imelman, J.D. e.a. (1986). *Tussen leuren en leren, Analyse van elf methoden voor godsdienstonderwijs*. Kampen: Kok

- Immink, F.G. (2003). *In God geloven, een praktisch-theologische reconstructie*. Zoetermeer: Meinema
- Janssen, T. (1998). *Literatuuronderwijs bij benadering. Een empirisch onderzoek naar de vormgeving en opbrengsten van het literatuuronderwijs Nederlands in de bovenbouw van het havo en vwo*. (Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht) Amsterdam: Thesis Publishers
- Jonker, E.R. (2011). *Leren leven in de gloria*. Afscheidscollege, Protestantse Universiteit Kampen. Geraadpleegd op 29 januari 2012 van <http://pthu.nl/erjonker>
- Kuiper, F.H., Robbers, B.J. (1985). *Katechetisch Lexicon, Wat is wat in de catechese*. Delft: Meinema
- Kuiper, R. (2007a). Een onvervuld verlangen. Belevingscultuur, existentiële onzekerheid en levensoriëntatie. In Stoep, J. van der, Kuiper, R. en Ramaker T. *Alles wat je hart begeert? Christelijke oriëntatie in een op een beleving gerichte cultuur*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief
- Kuiper, R. (2007b). Van sturing naar erkenning. Beleving als toetssteen van instituties. In Stoep, J. van der, Kuiper, R. en Ramaker T. *Alles wat je hart begeert? Christelijke oriëntatie in een op een beleving gerichte cultuur*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief
- Lalleman, A., Schippers, K.A. (1985). *Anders op weg in de catechese*. 's-Gravenhage: Boekencentrum B.V.
- Lanser-van der Velde, A. (2000). *Geloven leren, een theoretisch en empirisch onderzoek naar wederkerig geloofsleren*. Kampen: Kok
- Malda-Douma, W., Pullen-Muis, H. (2014). *Behoeftenonderzoek catechese. Een onderzoek naar de behoefte aan toerusting en bijscholing onder actieve en recent gestopte catecheten in de Gereformeerde Kerken (vrijg.)*. Zwolle: Praktijkcentrum voor onderzoek en dienstverlening in de kerken. Geraadpleegd op 6 april 2015 van <http://praktijkcentrum.org/wp.../10/Rapportage-behoeftenonderzoek-catechese.pdf>
- Maso, I., Smaling, A. (2004). *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom
- Meerveld, J. (2004). *Op zoek naar betekenisvolle catechese*. (Doctoraalscriptie Vrije Universiteit Amsterdam)
- Miedema, S., Vroom, H. (2002). *Alle onderwijs bijzonder, levensbeschouwelijke waarden in het onderwijs*. Zoetermeer: Meinema
- Miedema, S. e.a. (2013). Themanummer *Pedagogiek*, 33 (2)
- Mortelmans, D. (2013). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: Uitgeverij Acco
- Osmer, R.R. (2008). *Practical Theology, An Introduction*. Michigan: Eerdmans Publishing Co
- Paas, S. (2015). *Vreemdelingen en priesters, Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*. Zoetermeer: Boekencentrum
- Ploeger, A.K. (1997). *Lessen over God, Leren geloven door ervaren, voor kinderen, jongeren en ouders*. Kampen: Kok
- Ploeger, A.K. (2000) *Inleiding in de godsdienstpedagogiek*. (4^e druk) Kampen, Kok
- Pollefeyt, D. (2004). Het leven doorgeven, Religieuze traditie in de katholieke godsdienstpedagogiek en toekomstperspectieven. In H. van Crombrugge, M. Meijer, (Reds.) *Pedagogiek en traditie, opvoeding en religie* (pp. 133-150). Tiel: Lannoo:
- Protestantse Kerk Nederland (PKN, 2016). *Kerkorde en Ordinanties van de Protestantse Kerk in Nederland (versie juni 2016)*. Geraadpleegd op 1 augustus 2017 van http://protestantsekerk.nl/Kerkorde_en_ordinanties_actuele_versie.pdf
- Robson, C. (2011). *Real world research: a resource for users of social research methods in applied settings* (3rd ed). Chichester: Wiley
- Roebben, B. (2007). *Godsdienstpedagogiek van de hoop, grondlijnen voor religieuze vorming*. Leuven: Acco

- Roebben, B. (2015). *Inclusieve godsdienstpedagogiek. Grondlijnen voor levensbeschouwelijke vorming*. Leuven: Acco
- Saldaña, J. (2009). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. London: Saga Publications Ltd
- Schippers, K.A. (1977). *De gemeente als leergemeenschap*. Kampen: Kok
- Schlag, T., Schweitzer, F. (2011). *Brauchen Jugendliche Theologie? Jugendtheologie als Herausforderung und didaktische Perspektiven*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag
- Schweitzer, F. (2007). Religionsunterricht erforschen: Aufgaben und Möglichkeiten empirisch religionsdidaktischer Forschung. *Theo-Web. Zeitschrift für Religionspädagogik* 6, Heft 2, pp. 3-6
- Schweitzer, F. (2010a). Die Bundesweite Studie zur Konfirmandenarbeit. Zentrale Befunde und Konsequenzen für Kirche und Schule/schulischen Religionsunterricht. *Theo-Web, Zeitschrift für Religionspädagogik* 9, Heft 2, pp. 42-57
- Schweitzer, F., Ilg, W., Simojoki, H. (Eds.) (2010b). *Confirmation Work in Europe: Empirical Results, Experiences and Challenges. A comparative Study in Seven Countries*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus
- Schweitzer, F. (2014). Religion in Childhood and Adolescence: How should it be studied? A critical Review of Problems and Challenges in Methodology and Research. *Journal of Empirical Theology*, Volume 27, pp. 17-35
- Schweitzer, F, Maass, C.H., Lissmann, K., Hardecker, G., Ilg,W. (2015). *Konfirmandenarbeit im Wandel – Neue Herausforderungen und Chancen, Perspektiven aus der zweiten bundesweiten Studie*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus
- Schweitzer, F. (2017). Researching non-formal religious education: The example of the European study on confirmation work. *HTS Theologies Studies/Theological Studies* 73(4), pp. 1-8
- Schweitzer, F., Schlag, T., Simojoli, H., Tervo-Niemelä, K, Ilg,W. (Eds.) (2017). *Confirmation, Faith, and Volunteerism, A Longitudinal Study on Protestant Adolescents in Transition towards Adulthood, European Perspectives*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus
- Sonnenberg, R. (2015). *Youth Worship in Protestant Contexts, a practical theological theory of participation of adolescents*. (Proefschrift Protestantse Theologische Universiteit, Amsterdam) Enschede: Gildeprint
- Stoffels, H. (2008). Protestantisme. In M. ter Borg e.a., *Handboek Religie in Nederland. Perspectief-overzicht-debat* (pp. 122-145). Zoetermeer: Meinema
- Swanborn, P.G. (2000). *Case-study's, Wat, wanneer en hoe?* (2^e druk). Amsterdam: Boom
- Terlouw, I. (2015). *Real Faith, performativity and materiality in the personal relationship with Jesus of evangelical protestants*. (Proefschrift Theologische Universiteit, Amsterdam) Delft: Eburon
- Valstar, J., Kuidersma, H. (2008). *Verwonderen & Ontdekken, Vakdidactiek godsdienst primair onderwijs*. Amersfoort: NZV Uitgevers
- Van Campen, M., Vergunst, P.J. (2006). *Wim Verboom, Ambassadeur van de catechese*. Zoetermeer: Boekencentrum
- Van de Beek, A. (1987). *De adem van God, de Heilige Geest in kerk en kosmos*. Nijkerk: Callenbach
- Van Dijk-Groenenboer M. (red.) (2010). *Handboek Jongeren en religie, Katholieke, protestantse en islamitische jongeren in Nederland*. Almere: Parthenon
- Van de Koot-Dees, D. (2013). *Prille geloofsopvoeding, een kwalitatief onderzoek naar de rol van geloven in jonge protestants-christelijke gezinnen*. Zoetermeer: Boekencentrum Academic
- Van der Kamp, M. (1980). *Wat neemt de leerling mee van kunstzinnige vorming?* (Proefschrift Universiteit van Amsterdam, Amsterdam) 's Gravenhage: Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs

- Van der Slik, F.W.P. (1992). *Overtuigingen, attitudes, gedrag en ervaringen. Een onderzoek naar de godsdienstigheid van ouders en van hun kinderen*. (Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen) Helmond: Wibro
- Van der Tuin, L. (1999). *Catechese en diaconie*. (Proefschrift Theologische Faculteit Tilburg, Tilburg) Tilburg: University Press
- Van der Veen, T., van der Wal, J. (2012). *Van leertheorie naar onderwijspraktijk* (5^e druk). Groningen: Wolters Noordhoff
- Van Egmond, A. (1993). Geloofsoverdracht in een gesecculariseerde cultuur. Dogmatische verkenningen. In A. van Harskamp (Red.), *Om de toekomst van een traditie. Opstellen over geloofsoverdracht* (pp.129-154). Kampen: Kok
- Van Kesteren, B.J. (1989). Gebruiksmogelijkheden van het Learner Report. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 14, pp. 13-29
- Van Kesteren, B.J. (1993). Applications of De Groot's "Learner Report": A Tool to Identify Educational Objectives and Learning Experiences. *Studies in Education Evaluation. Vol. 19*, pp. 65-86
- Van Meurs, R.H. (2008). *De Odyssee van klassieke culturele vorming (KCV). De implementatie van KCV nader beschouwd*. (Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen, Groningen) University Library. Geraadpleegd op 29 augustus 2013 van <http://irs.ub.rug.nl/ppn/306642255>
- Van Wijnen, H. (2016). *Faith in small groups of adolescents, being together as a basic given*. (Proefschrift Theologische Universiteit, Amsterdam) Delft: Eburon Academic Publishers
- Verboom, W. (2006). Een voet te hoog? Kennis en catechese in de twintigste eeuw. In M. van Campen, P.J.Vergunst, *Wim Verboom, Ambassadeur van de catechese* (pp. 158-184). Zoetermeer: Boekencentrum
- Vergouwen, C.G. (2001). *Een hemelsbrede gelijkenis, Geloofsopvoeding in godsdienstpsychologisch perspectief*. (Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen) Kampen: Kok
- Verhoeven, N. (2004). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger beroepsonderwijs*. Amsterdam: Boom
- Visser-Vogel, E. (2015). *Religious identity development of orthoprax Muslim adolescents in the Netherlands*. (Proefschrift Universiteit van Utrecht, Utrecht) Enschede: Gildeprint.
- Wardekker, W. (2003). Criteria voor de kwaliteit van onderzoek. In B.Levering, P.Smeyers (Reds.), *Opvoeding en onderwijs leren zien. Een inleiding in interpretatief onderzoek*. (pp. 50-67) Amsterdam: Boom
- Westerhoff, J. (1976). *Will our children have faith?* New York: The Seabury Press
- Westerhoff, J. (1987). Formation, Education Instruction. *Religious Education, Volume 82, no 4*: pp. 578-591
- Westerhoff, J. (1994). Evangelism, Evangelization, and Catechesis. *Interpretation, Volume 48, no 2*: pp. 156-165
- Zwart, I. de (2004). Leergroepen: catechese. In Van Ark, J. en De Roest, H. (Red.) *De weg van de groep. Leiding geven aan groepen in gemeente en parochie*. Zoetermeer: Meinema

Summary

Occasion

This research deals with the outcomes of catechesis for young people aged 16 and up in four Protestant congregations in the Netherlands. In these churches, discussions are going on about several aspects of catechesis. There are complaints about the lack of basic knowledge of the Christian faith among catechumens, the lack of motivation among parents, young people and catechumens, the lack of church policy with regard to the catechism and the lack of clarity about the desired faith development (Dienstenorganisatie PKN²¹ [which is their Services Organisation] and HGJB [which is a youth union within PKN], 2007; Beraadsgroep Catechese Protestantse Kerk in Nederland [Standing Committee Catechism Protestant Church], 2011, 2013; Malda-Douma et al., 2014). In some PKN congregations, youth catechesis has been given up. In these discussions, there is no reference to empirical knowledge about what happens in the catechesis, about its outcomes among the catechumens or about the meaning of catechesis for the young people's faith learning, because this knowledge is not available. Various scientific publications have concluded that little research has been done into the effects of catechesis (Schweitzer, 2007; Hennecke, 2011). The contribution of this study to the scientific discourse consists of research into and an elaborated description and analysis of four current catechetical practices. For this, more classical models of catechesis as well as practices in which a choice was made to take a newer approach were studied. A contribution is also delivered — based on the results of this research — to current discussions on the local church as a learning community of the catechesis, the models of catechesis and the shaping of small groups for young people in the local church setting.

The Studied Catechetical Practices

The various catechetical methods have been carefully chosen to present a picture of the diversity of the catechesis. For the sake of anonymity, the practices have been defined with a letter. Practice A deals with a practice in an urban GKv²² church. Here, the ministers are the catechists. This practice can be typified as an example of *classical catechesis*. Practice E is connected to a partnership congregation of a number of churches and is an example of mentor catechesis. The catechists are non-theologically trained volunteers. The third practice (C) is rooted in a PKN congregation, and two catechists are involved in this practice, the minister and a didactically qualified volunteer. The fourth practice (S) is part of a PKN district church, and here, a professionally educated theologian serves as the catechist.

Research Question

In present-day literature about catechesis, it has emerged that the term *faith learning* indicates best what catechesis is about (Dingemans, 2000; De Kock, 2011). In this research, faith learning has been defined as *a process of interpersonal communication within a learning community that (possibly) may lead to the individual appropriation of a personal faith in God*.

The central research question of this study is: *What is the contribution of catechesis to young people with respect to their faith learning?*

The first sub-question is: *Which desired outcomes do catechists mention in a catechetical practice?* With the answer to this question, one knows, as a researcher, what the goals striven for are. Next, the question is raised whether the goals the catechist wants to attain have been reached. This comes

21 PKN = Protestant Church in the Netherlands (Protestantse Kerk in Nederland)

22 GKv = Reformed Church (liberated) (Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt))

up in the second sub-question: *What outcomes do catechumens mention who participate in a catechetical practice?* The third sub-question deals with the possibly indicated connection between the way in which the educational activities have been structured in the interplay between catechists and catechumens and the outcomes of these activities. This sub-question has been formulated as follows: *Which relations can be established between the set-up of a catechistic learning environment and the catechesis outcomes?*

Research Design

To generate data which makes it possible to answer the research questions, several research tools were used: the learner report, interviews with catechists and catechumens, and observations. The learner report is a research tool developed by A. D. de Groot and is used within mainstream schooling to draw a picture of the building aspects of education (De Groot, 1986). For the sake of this study, this tool has been adapted for catechesis. By means of the learning report, filled out by the catechumens in writing, data have been generated on the realized outcomes.

In the interviews, the catechumens were able to express in a different way what they had learnt from the catechesis. Here, attention was given to how they understood the subjects and how they put them into practice in their own lives.

For data on desired outcomes, the catechists were also interviewed. The questions dealt with their motivation, their aims for catechesis (desired outcomes), the problems they faced, and how they worked during catechesis. Through observation, an idea was formed about the set-up of the catechetical learning environment. After analysing the data using various coding strategies (Saldaña, 2009), elaborate descriptions were given of the four studied practices. In a later stage, the results of this quartet were compared.

The learner report contained questions about faith and how catechesis contributed to one's making personal choices with regard to faith. For the questions concerning faith, the typology of faith dimensions by Glock was used. He distinguishes five dimensions (Glock, 1968) which, in this research, have been reduced to three: faith contents, acting according to faith and the experience of faith. The catechumens were asked what contribution catechesis made to learning with respect to these three dimensions. In the interviews with the catechists, the aforementioned distinctions were returned to at the end to allow a comparison of the catechumens' input with the catechists' desires.

Description of the Catechetical Practices

Catechetical Practice A

In practice A, the catechists want to pass on the contents and the doctrines of the church and the Bible. They want catechumens to be aware of their living in the kingdom of God. They see this as a way for the young people to open up to a personal relationship with God, helping them to confess Jesus as their Lord.

The analysis of the real results shows that many of these aims are not reached. The catechumens speak little about a relationship with God. They mention various subjects from their faith tradition, but they cannot really explain the meanings of these subjects. What they do remember are the small examples and materials which have been used to explain something. Particularly when the subject in one way or another touches their own experiences or questions they are facing, they mention the results. In the field of acting upon one's beliefs, it is taught that a Christian is free and not bound by regulations, but hardly any other result is mentioned. The majority indicate that catechesis does

not have a lot of meaning for their faith experience. However, they are aware that when it comes to faith, they must make a personal choice.

The learning environment is characterized by a positive atmosphere in the interpersonal relations between catechist and catechumens. The latter fill a reactive role; they take little initiative in the discussions, and there are few mutual discussions. If there is a discussion, it is often just between the catechist and one of the catechumens. The catechist is the most talkative and dominates in giving meaning to the content of the catechesis.

Catechetical Practice E

In practice E, the catechists do not define aims regarding passing on the contents of the Christian faith; they wonder if this is their catechistic task. They want to lead by example, so they pass on that it is good to believe and that it helps a great deal when you are having personal problems. The catechumens indicate that they learnt how to give shape to their beliefs, how you can relate your beliefs to the questions you are dealing with and how, for example, you can listen well to a sermon. They indicate that they learnt little about the content of the Christian faith and forgot what was discussed in previous catechism meetings. They learn from the experienced storytelling of fellow catechumens and catechists. The catechists are only a few years senior to their catechumens, which is valued by the latter, because it means that the catechists understand the questions they are dealing with.

In the learner report, the catechumens mention that they have learnt little regarding the dimension of acting upon one's beliefs, but in the interviews, it comes up that all kinds of practical questions they wrestle with have been discussed in individual talks with a catechist, and this has served them well. Several catechumens can talk about faith experiences, and they often put their faith into words in terms of a relationship with God. Catechesis contributes to the development of a reflective attitude, and they think a lot about faith and are convinced that it involves more than going to church and that they are supposed to make personal choices here.

The learning environment is characterized by the close-knit group which forms its backbone. These catechumens also meet outside the catechesis meetings, and some have a friendly relationship with the catechists. The atmosphere in the meetings is open; the catechumens do take the initiative, but these moments are followed up by group discussions in which the catechists have at least as much input as the catechumens do. The catechumens are actively involved in the giving of meaning to the content of the catechesis. It turns out that the catechists, in terms of substantive knowledge, do not always have an advantage with respect to the catechumens.

Catechetical Practice C

In catechetical practice C, the catechumens and the catechists had deliberated which subjects they wanted to discuss. As subjects, they chose homosexuality, music and understanding the Bible. The minister-catechist would have preferred much more to discuss the core subjects of the Christian faith (beliefs, prayer and commandments), but for the sake of practicability, he did not do so. In this catechesis, he restricts himself to the subjects mentioned, confronts the catechumens with the church doctrines on these issues and then leaves it to them to take a stand on them. For didactic support, he is assisted by a volunteer, who coaches the catechumens to help form their opinions on these issues. The catechumens indicate that they learn little about faith subjects. They all mention one exception, which is the Pesach meal. They celebrated it and remembered a lot about it.

In their reports, it becomes clear that they have covered the meaning of the Bible; this subject has

been dealt with several times. The catechist has given them food for thought on this matter, and this also applies to a subject such as homosexuality. The catechumens cannot define what they have learnt in the matter of acting upon one's beliefs nor of experiencing faith. They are aware that when it comes to faith issues, they depend on personally made choices. This makes it worthwhile to listen to others, but in the end, the choice is one's own.

The learning environment is characterized by a teacher-driven approach. The minister-catechist explains what the church stands for, and after that, the catechumens may give answers to the dilemmas that are presented to them using several working methods. The focus is more on taking positions and less on the catechumens' personal experiences in relation to the subjects.

Catechetical Practice S

The catechist involved in practice S has the goal of giving the catechumens food for thought about the questions of life by way of the catechesis. She is not occupied with a systematic transfer of knowledge, but she has a Bible story read every meeting to teach the catechumens a positive feeling about the Christian tradition. The catechist typifies the young people as believers whose faith sometimes demonstrates naïve tendencies; she wants to initiate a reflection process by putting questions to them, so their faith will acquire some resilience. She doesn't direct on substance.

In this practice, the catechumens are not able to mention examples of faith contents they have learnt. Some know that in the past, another catechist covered the Heidelberg Catechism, but none of them remember this content. They do not express their beliefs in the classical notions, but they are able to witness about the footing they find in their faith. During catechesis, many personal experiences are shared, stories through which they learn from others about the meaning of faith. The shared stories of fellow catechumens, and sometimes actions for a good cause which are performed within the catechesis framework, lead to faith experiences. In the field of acting upon one's beliefs, the catechumens do not mention examples they have learnt from the catechesis. The catechumens are strongly aware that they are to make personal choices in faith matters and that they should do so independently. In this practice, they formulate this independence as standing on their own in relation to other group members.

The catechist leads the discussions — which she is good at, according to the catechumens — but she shows little of her personal stand in the faith. This is also a close-knit group; the young people have known each other for years, starting from primary school. They think there is little attention paid to them in church. The catechist does not see herself as a church representative, but being a church is mainly experienced within the group itself.

The Outcomes

The catechumens from different practices mention different subjects when asked what they have learnt from the catechesis. The subjects they have learnt about are related to the subjects discussed during catechesis. By comparison, the catechumens in practice C talk much more about the Bible, while the foothold which faith offers strongly emerges in S. These subjects are not mentioned, or are mentioned less, in the other practices. There, catechumens mention other subjects which are discussed in their catechesis.

When we specifically zoom in on the several dimensions of faith, it is striking that in none of the practices is the transfer of systematic knowledge about church traditions achieved through catechesis. Including the practice in which a lot of attention is given to this (practice A), the young people are incapable of explaining what certain notions stand for and what they imply. The things

which are remembered are things which are virtually all linked to experiences in their own lives or questions they face. In the descriptions, there are many references to a specific example, an object which was used during the explanation, a schedule or a drawing that was shown. Where connections with catechumens' own experiences are lacking, there is little learning.

By the catechumens, it is widely shared that on the level of acting upon one's beliefs, they see little point in the catechesis. Not knowing what they might learn in this field plays a role as well. Their lifestyles do not really differ from those of their peers who do not attend church. Those peers live well, too, according to the catechumens.

In the field of experiencing faith, there is a clear distinction among the practices. In the practices with a close-knit group and in which the catechumens have an active role in their mutual discussions (E and S), more examples of faith experiences are mentioned which are linked to catechesis than in the other practices (A and C). This does not mean that the catechumens do not have faith experiences; they just do not connect them to catechesis.

In all practices, it is widely accepted that the catechumens will have to make their own choices to believe. Many catechumens do not know yet whether they do or do not believe, and the question is really on their minds. Joining the church simply because one grew up in it is not a convincing argument to these catechumens.

The Relationship between Learning Environment and Outcomes

Apart from the dimension of experiencing faith, the outcomes of the various practices show apparent similarities. In all practices, it emerges that the catechumens, as it were, take control of their learning process. Their way of learning can be typified as appropriation learning. The things they accept from catechesis do not constitute the whole of the ecclesiastical tradition but are the parts which appeal to them and fit the questions they face. This acceptance is achieved in a constructive way, and they reshape it. In the classical catechesis, the important idea is that young people will take over the substance of the tradition, but in the actual catechesis, the opposite emerges; the young people pick from tradition what suits them. Taking it over, just like that, hardly ever happens, and what is accepted functions as a building stone in their own design of faith.

The Meaning of Catechesis for the Faith Learning of the Young People

Faith matters to these catechumens. In particular, the question of the existence of God emerges. This question is hard for them, because they can imagine a good and meaningful life without a faith, something they know from their contacts with their non-church-attending friends. As it were, the catechumens are continually occupied with the issue of how to relate to what is offered to them in catechesis and what choices they make in response. Their attitude towards the faith is not negative, but they are looking for reasons with which they can give meaning to its contents. To them, the latter is a crucial argument for stepping towards accepting it. They derive the meaning especially from discourses with peers and with catechists. It strongly emerges that catechesis is valued by the young people, because it allows them to talk about the real questions on their minds.

Research Conclusions

This research into the outcomes of the catechesis has contributed to an increase in the knowledge of what really happens in the catechesis and which outcomes are yielded by organised, ecclesiastical education. The conclusion is that the catechesis adds little to the systematic transfer of knowledge of the content of the Christian tradition of faith, but it is meaningful to personal learning processes.

It proves effective when the catechists are able to present the content in such a manner that they can demonstrate something of its meaning in the catechumens' personal lives and are able to mentor the catechumens to give personal meaning to such content.

In all learning environments, the catechumens take an independent position in relation to their learning environment; they take control over their own learning process. The difference in learning environments only emerges slightly in the realized outcomes. The reason for this is the way the catechumens learn, as it is the same in all practices and focusses on giving personal meaning to what has been discussed.

Catechesis as ecclesiastically organised education plays an important role in the faith learning of the young people in the catechetical practices studied.

Recommendations

Based on this research, four recommendations are made for church policy and for catechists. The first refers to addressing the church's faith tradition. It is recommended that several strategies be applied to prevent one-sidedness by investing in the transfer and confrontation of the faith tradition, offering personal examples and allowing reflection on the contents of the catechesis.

The second recommendation concerns the connection of a number of catechists to a group, whilst taking into account the diversity in age of the catechists.

The third recommendation deals with church-facilitated small groups for discussions, and lastly fourth, for the catechists, it is recommended that they work on the level of integration in the catechesis.

Discussions

These research results make a contribution to the academic discourse by entering into two discussions. The first deals with the models of catechetical learning environments as proposed by De Kock (De Kock, 2011, 2012b, 2014a). As indicated, in real life, the practices show a more complicated pattern. The contribution to this discussion ends in the question of whether the theoretical foundation beneath the models is sufficient.

The second discussion deals with observations and a conclusion from the recent dissertation by Harmen van Wijnen about faith in small groups of adolescents (Van Wijnen, 2016). It is established that in some catechesis groups, the catechumens become closely knit, and in their experience, their group is a true church station. With this, the conclusion by Van Wijnen — that *being* comes before *organising* — is put into perspective.

Bijlagen

Bijlage 1. Tekst learner report

Wat je leert van de catechese

Door middel van deze vragenlijst willen we er graag achter komen wat je allemaal van de catechisatie leert en wat je er aan hebt voor jezelf.

Met 'leren' bedoelen we niet alleen 'feiten leren' of 'uit je hoofd leren', maar ook of je door de catechisatie anders over bepaalde onderwerpen bent gaan denken. Je hebt door de catechisatie misschien ook veel geleerd over jezelf: over je houding ten opzichte van geloof en kerk.

Het is onmogelijk dat je bij de beantwoording een fout maakt of dat je antwoord niet goed is!!!! Dus schrijf maar op wat je zo te binnen schiet als antwoord.

Als je meer wilt schrijven dan in de blokken past, dan schrijf je maar verder op de achterkant.

De *keuzevragen* gaan niet over wat je op de catechisatie leert, maar om hoe je in het algemeen over kerk en geloof denkt.

Vraag 1

In de afgelopen tijd kwamen op de catechisatie verschillende onderwerpen aan de orde.

1.1. Misschien heb je van deze onderwerpen **echt iets onthouden**. Kun je daar twee voorbeelden van geven?

Ik heb geleerd over dat ...

En over dat ..

1.2. Het kan dat je ontdekt hebt **bij een bepaald onderwerp** dat je daar **anders over bent gaan denken**. Dus dat je tot een nieuw inzicht bent gekomen. Misschien kun je daar ook twee voorbeelden van geven

Ik heb geleerd over dat het niet waar is dat ...

En over dat het niet waar is dat

1.3. Hoe denk je zelf over de onderwerpen die op de catechisatie aan de orde geweest zijn? Ben je het eens of oneens met wat gezegd is?

Probeer eens aan te vullen:

Door de catechisatie heb ik bij mijzelf ontdekt, **als het gaat over hoe ik persoonlijk over de inhoud van het geloof denk**, dat ik ...

Vraag 2

Het kan dat in de bespreking van deze onderwerpen iets naar voren is gekomen dat te maken heeft met **de manier van leven als christen**. Dus over hoe je je als christen zou kunnen gedragen.

2.1. Kun je twee voorbeelden noemen van wat je geleerd hebt over het gedrag van een christen.

Van de catechisatie heb ik **over leven als christen** geleerd dat ...

En dat ...

2.2. Misschien ben je tot een ander inzicht gekomen over het gedrag van een christen. Kun je hier ook twee voorbeelden van geven?

Door de catechisatie heb ik **over leven als christen geleerd dat het niet waar is dat ...**

en dat het niet waar is dat

2.3. Door de gesprekken over het leven als een christen ben je misschien gaan nadenken over jezelf. Probeer eens aan te vullen:

Door de catechisatie **heb ik ontdekt, als het gaat over mijn leven als christen, dat ik ...**

Vraag 3.

Geloof heeft op een of andere manier te maken met **je gevoel**. Een gevoel is bijvoorbeeld dat je ontzag voor God hebt, of dat je berouw hebt van iets dat je verkeerd gedaan hebt. Geloof kun je beleven door een ervaring dat je echt contact met God hebt.

Het kan zijn dat op de catechisatie iets naar voren is gekomen dat te maken heeft met het beleven van het geloof.

3.1. Kun je twee voorbeelden noemen dat je op de catechisatie aangesproken werd op je gevoel.

Door de catechisatie **werd ik in mijn gevoel erg geraakt door:**

En door

3.2. Het kan dat deze ervaringen iets gedaan hebben met jouw persoonlijk geloof. Probeer eens aan te vullen:

Door de catechisatie heb ik, **als het gaat over hoe ik het geloof beleef**, ontdekt dat ik

Vraag 4.

Geloof is iets dat je deelt met anderen, maar het is ook iets van jezelf. Bij geloof neem je soms iets over van anderen, maar het moet wel iets van je zelf worden. Daarvoor is nodig dat je **zelfstandig keuzes maakt** en afweegt wat je wel en niet gelooft. Op de catechisatie kan gestimuleerd worden dat je zelf nadenkt en dat je eigen keuzes maakt over hoe je je geloof vorm wilt geven.

4.1. Misschien kun je aangeven wat je ontdekt hebt door zelfstandig en kritisch nadenken.

Door zelf na te denken over de onderwerpen die op catechisatie zijn besproken heb ik ontdekt dat, ...
En dat ...

4.2. Misschien ben je door zelf na te denken over de onderwerpen van de catechisatie tot andere inzichten gekomen.

Door zelf na te denken over geloof, heb ik ontdekt dat het niet waar is dat,

En dat het niet waar is dat ...

4.3. Hoe kijk je naar jezelf als het gaat om zelfstandig te geloven? Ben je iemand die dit makkelijk doet of volg je liever de mening van een ander.

Dus: door catechisatie **heb ik over mijzelf ontdekt als het gaat over zelfstandig nadenken over geloof, dat ik ...**

Keuzevragen

Aankruisen in de kolom:

1. helemaal mee eens
2. mee eens
3. mee oneens
4. helemaal mee oneens

		1	2	3	4
1	Ik lees regelmatig over zaken/ kijk regelmatig naar programma's die met godsdienst te maken hebben				
2	Geloof vind ik belangrijk, maar er zijn zaken die ik even belangrijk vind				
3	Ik bezoek liever een Bijbelstudiegroep dan een bijeenkomst voor de gezelligheid				
4	In de kerk moeten verschillende geloofsopvattingen naast elkaar kunnen bestaan				
5	Mijn geloof heeft mij een duidelijk antwoord gegeven op mijn vragen naar de betekenis van het leven				
6	Ik ga, als er geen bijzondere omstandigheden zijn, een keer per week of vaker naar de kerk				
7	Wat ik geloof is niet zo belangrijk, zo lang ik maar steeds probeer het goede te doen				
8	Ik ben gelovig, maar ik betrek mijn geloof niet op alle aspecten van mijn leven				
9	Ik bid vooral omdat het mij geleerd is om te bidden				
10	Ik ga naar de kerk omdat ik op die manier vrienden kan ontmoeten				
11	Ik probeer echt om naar mijn geloof te leven				
12	Als ik naar een kerkdienst ga doe ik dat om mijn verbondenheid met God te ervaren				
13	Op godsdienstig gebied vind ik het belangrijker vragen te stellen dan definitieve antwoorden te krijgen				
14	Soms weet ik niet of ik nog wel gelovig ben				
15	Soms laat ik niet zien dat ik godsdienstig ben om wat andere mensen over me zullen denken				
16	Het is belangrijk voor mij zelf na te denken over zaken van het geloof				
17	Ik bid vooral om hulp en bescherming				
18	Ik heb vaak een gevoel van Gods aanwezigheid				
19	Mijn geloof is mij tot steun en troost in moeilijke tijden				
20	Zonder mijn godsdienstig geloof zou mijn leven zinloos zijn				
21	Mijn geloof is beter te typeren met 'zoeken' dan met 'weten'				

Een paar gegevens over jezelf:

meisje jongen

leeftijd: ...

opleiding: ...

werk: ...

Wat is in het algemeen jouw mening over catechisatie?

Het zou mooi zijn voor dit onderzoek als je ook mee wilt doen aan een gesprek over wat je leert van de catechese.

Dat wil ik: wel / niet.

wel: wil je dan je mailadres en/of telefoonnummer invullen? ...

Wat is jouw mening over deze enquête?

Hartelijk dank voor het invullen!!!

Hans Meerveld

h.meerveld@viaa.nl

Bijlage 2. Leidraad interview met catechisanten

Introductie

De startvraag is: je bent nu 17 of 18. Je bent geen 12 meer. Je bent vast en zeker veranderd in die tijd. Heeft catechese daar wel of niet op een of andere manier iets in betekend?

Zou je je zelf typeren als een gelovige?

Wat houdt geloof voor jou in?

Welke gebeurtenis komt direct bij je boven bij: dat heb ik geleerd van de catechese en dat heeft echt invloed gehad op mijn geloof?

Aandachtspunten in het interview:

(Het kan dat negatief geantwoord wordt, dan krijgt het interview een ander accent, maar kan nog wel gaan over wat je dan nog wel / niet van de catechese leert en wat je aan de catechese hebt.)

Structurering:

Descriptief

In eigen woorden beschrijven wat geleerd is.

Wat gebeurde precies toen dit aan de orde kwam?

Wat deed je zelf op dat moment: heb je vragen gesteld, heb je zelf iets ontdekt, heb je het gewoon overgenomen?

Was dit denk je ook voor anderen iets bijzonders, of alleen voor je zelf?

Reflectief

Waarom heb je dit onthouden?

Was er iets bijzonders waarom je hierdoor geraakt werd?

Heb je er nog wel eens vaker aan gedacht of nu alleen nu er zo naar gevraagd wordt.?

Is het alleen iets wat in je hoofd zit of werkt het door in gedrag en beleving?

Afsluitend:

Is er nog iets wat je me wilt vertellen over de catechese?

Bijlage 3. Leidraad interview met catecheten

Wat zijn jouw motieven geweest om catecheet te worden? Welke idealen heb je op het gebied van de catechese?

Wat hoop je dat de catechisanten meenemen van jouw catechese?

Verwacht je dat ze dat zelf zullen melden?

Ben je het anders gaan doen in de loop van de tijd? Waarom wel/niet?

Wat is een moment geweest waarvan je dacht: hier heb ik ze echt aangesproken, geraakt, hier hebben ze echt wat van geleerd? (voorbeelden noemen)

Geloven bevat meerdere dimensies.

Inhouden: wat wil je graag dat ze inhoudelijk van jouw catechese over (onderwerp noemen)..... meenemen?

Waar heb je accent op gelegd?

Wat verwacht je dat ze zullen vasthouden?

Wat doe je zodat de catechisanten positief t.o.v. de inhoud staan?

Gedrag: aandachtsveld: leven als christen?

Bewust aandachtsveld geweest in jouw catechese? Kun je voorbeelden noemen?

Wat zullen ze op dit punt onthouden hebben?

Heeft het naar jouw mening ook echt invloed op hun gedrag gehad?

Ervaring, beleving en gevoel: bewust nagestreefd?

Hoe ter sprake gekomen? (voorbeelden)

Wat zullen ze op dit punt onthouden/verwerkt hebben?

Kritisch denken: zelfstandig keuzes maken.

Heb je bewust gewerkt aan zelfstandigheid van de catechisanten? Kun je voorbeelden noemen?

Zijn ze zelfstandig in hun denken en keuzes maken?

Voorbeelden geven van hoe dit gedaan is.

Wat is, denk je, het blijvend effect van jouw catechese? Hoe zullen ze jou herinneren?

Administratieve gegevens:

- man/vrouw
- leeftijd
- functie
- ervaring aantal jaren
- plezier in de catechese
- methode
- typering van de catechisanten
- ondersteuning vanuit de kerk/werken namens, in opdracht van de kerk/voorschriften?
- voorbeelden geven van concrete lessen: wat er gedaan wordt hoe het gaat

Bijlage 4. Observatieprotocol

1. het aantal personen dat betrokken is bij de bijeenkomst en de samenstelling daarvan (m/v),
2. de opstelling: hoe de locatie is, hoe de deelnemers zitten (achter een tafel of in een kring of nog weer anders)
3. de middelen die beschikbaar zijn en of die wel of niet gebruikt worden (bijv. video, methode, bijbel, ..)
4. op welke momenten die middelen ingezet worden
5. de lengte in tijd van de samenkomst en hoe die tijd wordt ingedeeld
6. hoe lang aan een bepaald onderwerp of handeling aandacht wordt besteed
7. de verdeling van de 'spreektijd', wie wanneer aan het woord is en hoe lang
8. wat er gezegd wordt
9. wat voor soort handelingen verricht worden door de catecheet en door de catechisanten (praten, schrijven, luisteren, tekenen, ...)
10. wie met wie praat
11. de emoties die getoond worden

Curriculum Vitae

Johannes Meerveld (Hans) is geboren in 1951 in Groningen en heeft zijn jeugd doorgebracht in Zuidhorn.

Na zijn studie aan de Gereformeerde Pedagogische Academie te Groningen, afgerond in 1972, heeft hij gestudeerd voor godsdienstleraar aan de opleiding voor Gereformeerde Godsdienstleraren en aan de opleiding voor godsdienstleraar van de Katholieke Theologische Hogeschool in Amsterdam. In 1984 heeft hij daar zijn de akte theologie M.O.-B gehaald. In 2004 heeft hij aan de Vrije Universiteit te Amsterdam het doctoraal examen algemene opleiding godgeleerdheid, specialisatie praktische theologie, met goed gevolg afgelegd (cum laude).

Hij heeft enkele jaren in het voortgezet onderwijs gewerkt als docent godsdienstonderwijs en maatschappijleer. Vanaf 1978 is hij werkzaam in het hoger beroepsonderwijs. Eerst als docent aan de Gereformeerde PABO en later, vanaf 2000, als opleidingscoördinator van de afdeling theologie van de hogeschool VIAA te Zwolle. In 2002 is hij benoemd als parttime docent didactiek van de catechese aan de Theologische Universiteit in Kampen.

Naast zijn baan als docent heeft hij als auteur en later als projectleider in samenwerking met anderen verschillende catechese- en onderwijsmethodes voor het voortgezet onderwijs ontwikkeld.

Hans is getrouwd met Hennie Lok, zij hebben zes kinderen en vier kleinkinderen.

